

LINGUISTICA

27

LETTICA

2019

LINGUISTICA
LETTICA

LINGUISTICA LETTICA

LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS
2019 RĪGA 27

Dibinātājs / Founder
LU Latviešu valodas institūts

Iznāk kopš 1997. gada / Published since 1997

Atbildīgā redaktore / Editor-in-chief
Ilga JANSONE

Redakcijas kolēģija / Editorial Board
Aleksejs ANDRONOVŠ (Krievija), Laimute BALODE (Latvija/Somija),
Ina DRUVIETE (Latvija), Trevors FENNELS (Austrālija),
Juris GRIGORJEVS (Latvija), Ilga JANSONE (Latvija),
Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE (Lietuva),
Sanda RAPA (Latvija), Anna STAFECKA (Latvija),
Agris TIMUŠKA (Latvija), Lembits VABA (Igaunija),
Bernhards VELHLI (Zviedrija), Andrejs VEISBERGS (Latvija)

Mājaslapa / Website
www.lulavi.lv/zurnals-linguistica-lettica

Indeksācija / Indexing
Index Copernicus, ERIH PLUS

Literārie redaktori / Proof-readers
Kristīne MEŽAPUĶE, Dace STRELĒVICA-OŠIŅA,
Andrejs VEISBERGS

Maketētāja / Layout designer
Gunita ARNAVA

Redakcijas adrese / Address of Editorial Board
Akadēmijas lauk. 1, 902./903. kab., Rīga, LV-1050
Tālr. / phone +371 67227696,
e-pasts / e-mail: linguisticalettica@gmail.com

ISSN 1407-1932

© LU Latviešu valodas institūts, 2019

SATURS / CONTENTS

Rima BAKŠIENĒ. Dēl lietuvių tarmių priegaidžių žymėjimo TFA simboliais / On the Marking of Lithuanian Dialectal Pitch Accents by IPA Symbols	7
Zaiga IKERE. Latvijas filozofi savās cīņās un gaitās (pēc 1991. gada) par filozofijas īsteno jēgu un tās atbilstošā termina rakstību / Latvian Philosophers in their Struggle and Activity (after 1991) for the True Sense of Philosophy and the Written Form of Its Signifier	27
Vija POŽARNOVA. Nacionālā identitāte un valodas politika preču un pakalpojumu jomā / National Identity and Language Policy in the Domain of Goods and Services	40
Anita HELVIGA. Tropu skaidrojums latviešu stilistikā, leksikogrāfijā, literatūrzinātnē / Explanation of Tropes in Latvian Stylistics, Lexicography and Literary Theory	50
Sigita IGNATJEVA. Daži antroponīmi un zoonīmi Džeimsa Džoisa romāna „Uliss” latviešu un krievu tulkojumos / Some Anthroponyms and Zoonyms in Latvian and Russian Translations of the Novel “Ulysses” by James Joyce	70
Anitra ROZE. Par dažiem neoloģismiem latviešu valodā / About Some Neologisms in Latvian	80
Nilss DANNEMARKS. Vārdu formu un morfēmu variatīvums latviešu-norvēģu, norvēģu-latviešu vārdnīcā / Variants of Word Forms and Morphemes in the Latvian-Norwegian, Norwegian-Latvian Dictionary	95
Natālija ABROLA. Sanskrita jēdzienu <i>veda</i> un <i>ārya</i> atveide latviešu valodā / Transliteration of Sanskrit Notions <i>Veda</i> and <i>Ārya</i> in Latvian	117
Harald BICHLMEIER. Writing German in Arabic Script Around 1590 and in 1916: a Comparison / Vācu valoda arābu rakstībā: 1590. un 1916. gada tekstu salīdzinājums	143
HRONIKA / CHRONICLE	161
Konference „Dialektālā leksika pierobežā. Vēsture, mūsdienas, perspektīvas” / Conference “Dialectal Lexis in Borderlands. History, Modernity, Perspectives” (<i>Liene Markus-Narvila</i>)	161

Solvitas Pošeiko dalība starptautiskās zinātniskās konferencēs ASV / Solvita Pošeiko's Participation in International Research Conferences in the USA (<i>Solvita Pošeiko</i>)	163
10. starptautiskā konference par valodu daudzveidību Eiropā / 10 th International Conference on Language Variation in Europe (<i>Anna Stafecka</i>)	165
Konference „Livonica 2019” / Conference “Livonica 2019” (<i>Renāte Blumberga</i>)	167
Oktobris – terminologu konferenču mēnesis / October – the Month of Terminologist Conferences (<i>Regīna Kvašīte</i>)	170
Vietvārdu diena 2019 / Place Names Day 2019 (<i>Sanda Rapa</i>)	174
IN MEMORIAM	179
In memoriam. Aina Miķelsone (28.09.1926–22.03.2019)	179
Antonija Ahero (13.09.1924–27.04.2019). Mūžības ceļā / Antonija Ahero (13.09.1924–27.04.2019). On the Path to Eternity	182
2018. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS / LINGUISTICS BOOKS 2018 (<i>Marita Silkāne</i>)	185
ZIŅAS PAR AUTORIEM / ABOUT THE AUTHORS	197

Rima BAKŠIENĖ

DEL LIETUVIŲ TARIŲ PRIEGAIDŲ
ŽYMĖJIMO TFA SIMBOLIAIS

On the Marking of Lithuanian Dialectal Pitch Accents
by IPA Symbols

Abstract

Formerly, Lithuanian dialect texts were mostly transcribed using the IPA adopted by the International Phonetic Association in Copenhagen in 1925. In subsequent works of dialectology from various periods and for different reasons, the symbols may vary. Only a few attempts were made to use the newer versions of IPA to write down Lithuanian dialects, although the demand for IPA transcribed materials is huge because of the increasing numbers of quantitative speech measurements and comparative language research carried out with computer programs.

In all Lithuanian dialects, as in the SL (Standard Lithuanian), there is an opposition of two phonological tonemes: *acute* and *circumflex*, but both elements of the opposition have their particular allotones. The system of the Lithuanian pitch accents is described in the article.

Marking tonemes of Lithuanian dialects with IPA symbols is the most problematic undertaking because it is difficult to convey accurately the entire set of prosodic features (variations of duration, pitch, intensity). Using the set of IPA symbols it was proposed to transcribe Lithuanian dialects by indicating the mark of ‘primary stress’ before the syllable, and the diacritics of the tone fall (marked as acute) or rise (marked as circumflex) above the sounds of the nucleus of the syllable, e.g. [t̪̂.ʋɑ:] ~ *tėvq* ‘father’ acc. sg., [ʒo:l̂̃:] ~ *žolė* ‘grass’. This decision was made in the light of the latest research on the tonemes of the dialects, which states that in most Lithuanian dialects tonemes have a tonic nature.

An alternative way of noting these prosodic phenomena in Lithuanian when transcribing them in IPA symbols is marking tonemes with superscript digits ¹ and ² before the accented syllable, explaining the meaning of these digits in annotations. A similar system is also used in the Norwegian

language. This option is quite possible when transcribing SL material, but the dialects have an abundance of tonemes allotones, so two digits are not sufficient for their marking. It is still debatable in other works how this alternative could be used to transcribe the dialectal material. These alternatives are discussed in the article.

Keywords: *Lithuanian dialects, pitch accent, transcription, International Phonetic Alphabet (IPA), toneme*

Par lietuviešu valodas dialektu zilbes intonāciju transkripciju ar SFA simboliem

Kopsavilkums

Lietuvā līdz šim dialektu tekstos visvairāk izmantota tā saucamā Kopenhāģenas transkripcijas sistēma, ko 20. gadsimta sākumā lietuviešu valodas dialektiem pielāgojis Jurģis Ģerulis (*Georg Gerullis*). 21. gadsimta sākumā dialektoloģijā parādījās jaunas pētījumu metodes (piemēram, uz tveres dialektoloģija, ģeolingvistika u. c.), dialektālie dati bieži tiek analizēti, izmantojot datorprogrammas, tāpēc ir palielinājusies ar SFA (*starptautiskais fonētiskais alfabēts*, angl. *International Phonetic Alphabet, IPA*) reģistrēto datu nepieciešamība.

2016. gadā Lietuviešu valodas institūta dialektologi sagatavoja SFA simbolu komplektu lietuviešu valodas dialektu tekstu pierakstīšanai. Šis SFA simbolu komplekts tagad būtu piemērojams visām lietuviešu valodas izloksnēm, pārbaudot tā izmantojamību visu iespējamo izloksņu skaņu reģistrēšanai. Līdz šim ir bijuši zinātniski raksti, kas veltīti rietumaukštaišu Kauņas, Šauļu izloksnēm, kā arī dienvidaukštaišu un žemaišu dialektiem.

Šajā rakstā tiek apskatīta lietuviešu valodas dialektu zilbes intonāciju sistēma un transkripcijas iespējas, izmantojot SFA simbolus. Visās lietuviešu izloksnēs, kā arī literārajā valodā kontrastē divu tonēmu – *akūta* un *cirkumfleksa* – opozīcija, tomēr abiem opozīcijas locekļiem izloksnēs atrodami dažādi alotoni. Izmantojot SFA transkripcijas sistēmu, 2016. gada komplektā tika piedāvāts fiksēt lietuviešu valodas zilbes intonācijas ar krītoša (akūta) vai kāpjoša (cirkumfleksa) toņa diakritiskām zīmēm, piem.: [t̪i̯:vas] ~ *tēvas* ‘tēvs’, [ʒo:l̪i̯:] ~ *žolē* ‘zāle’. Rakstā tiek aplūkoti visi iespējamie lietuviešu valodas izloksņu alotoni. Tiek piedāvāts arī alternatīvs veids – fiksēt lietuviešu valodas dialektu zilbes intonācijas ar cipariem ¹ un ² pirms akcentētas zilbes, izloksņu aprakstos paskaidrojot šo apzīmējumu lietojumu.

Atslēgvārdi: *lietuviešu valodas dialekti, zilbes intonācija, transkripcija, starptautiskais fonētiskais alfabēts (SFA), tonēma*

1. Įvadinės pastabos

XXI a. pradžioje lietuvių tarmėtyroje atsiranda vis daugiau tyrimų, grįstų kiekybiniais metodais. Tarp jų yra ir populiarėjanti dialektometrijos kryptis, siekianti skaičiuoti, vaizduoti ir analizuoti bendrus tarminius panašumus ar skirtumus, kaip geografinės erdvės ypatybių funkciją (Szmrecsanyi 2011; dialektometrijos metodų apžvalgą žr. Čepaitienė 2018: 29–32 ir min. lit.). Tokiems tyrimams neišvengiamai būtinos kompiuterinės analizės programos ir įrankiai, kuriems reikia pateikti tinkamai užrašytą, paprastai transkribuotą tarminę medžiagą. Dažniausiai tarminių duomenų apdorojimo programos „supranta“ tik dabartiniais tarptautinės fonetinės abėcėlės (TFA, angl. *International Phonetic Alphabet*, žr. IPA 2015) rašmenimis užfiksuotus garsinius vienetus, todėl Lietuvoje pastaruoju metu ypač išaugo jais užrašytos medžiagos poreikis.

Iki šiol lietuvių tarmių garsai dažniausiai buvo užrašomi vadinamąja kopenhagine transkripcija, kurios pagrindas buvo 1925 m. Kopenhagoje priimta TFA redakcija. Ši transkripcijos sistema, kurios pradininku priimta laikyti Georgo Gerullio veikalą „Litauische Dialektstudien“ (1930), su nedidelėmis variacijomis buvo naudojama Lietuvoje beveik visą šimtmetį (plačiau žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017). 2016 m. Lietuvių kalbos instituto dialektologai dėl padidėjusio TFA transkribuotos medžiagos poreikio pritaikė dabartinės TFA sistemą lietuvių tarmių garsams žymėti ir sukūrė bandomąjį ženklų rinkinį, kuriame buvo pateikti TFA ženklų atitikmenys visiems kopenhaginės transkripcijos rašmenims (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017a). Tačiau rinkinyje tuo metu dar nebuvo aptarta, kaip būtų galima žymėti svarbų lietuvių kalbos prozodinį elementą – *priegaides*¹.

Todėl šio straipsnio tikslas – apžvelgti lietuvių tarmių priegaidžių žymėjimo TFA rašmenimis galimybes. Straipsniu tikimasi paskatinti tarmėtyrininkus toliau diskutuoti šiuo klausimu siekiant rasti tinkamiausią priegaidžių žymėjimo TFA būdą.

¹ TFA užrašyta medžiaga grįstų atskirų šnektų dialektometrinių matavimų jau yra paskelbta mokslo spaudoje ir jų gausėja (Čepaitienė 2016; 2018; 2018a; 2019). Tačiau priegaidžių žymėjimas juose kol kas nebuvo detalizuotas, nes minėtame dialektologų parengtame TFA simbolių rinkinyje buvo siūlyta nežymėti smulkesnių alotonų – laužtinės, vidurinės ar kirštinės priegaidės (žr. Čepaitienė, Bakšienė 2017a). Tikėtina, kad suradus būdą TFA tinkamai fiksuoti visus tarminius alotonus, tarminių panašumų ir skirtumų kraštovaizdžiai būtų tikslesni (pavyzdžiui, lyginant kirštinę priegaidę turinčias šnektas su jos neturinčiomis ir pan., plg. Čepaitienė 2016).

2. Teorinė lietuvių kalbos priegaidžių samprata ir požymiai

Pastaruoju metu lietuvių kalbotyroje teorinė priegaidės samprata beveik visuotinai yra nusistovėjusi. Tačiau atskiruose darbuose varijuojama požiūris į šį prozodinį reiškinių – jis galimas labiau fonetinis arba fonologinis.

Fonologijos lygmenyje *priegaidė* (arba *tonema*) suprantama kaip kirčiuotų ilgųjų skiemenų supersegmentinis vienetas, atliekantis distinktyvinę funkciją – diferencijuojantis kitais atžvilgiais vienodus skiemenis ir žodžius. Fonologinę opoziciją tiek bendrinėje kalboje, tiek visose jos tarmėse sudaro du nariai, kurie ankstesniuose darbuose dažniau buvo vadinami *tvirtaprade* ir *tvirtagale* priegaide, o dabar linkstama juos įvardyti tarptautiniais neutralesniais terminais – *akūtu* ir *cirkumfleksu*. Aukštaičių tarmėje (ir bendrinėje kalboje) žymėtasis opozicijos narys yra akūtas, žemaičių – cirkumfleksas. Abu opozicijos nariai tarmėse turi variantų² (žr. 1 lent., išsamesnį aptarimą žr. 2 skyriuje), kuriems pavadinti paplito pagal alofono pavyzdį pasidarytas *alotono* terminas (plg. Kazlauskas 2000 [1968]: 5–7; Girdenis 2003: 271; DLKG 2005: 39; LKE 2008: 428).

1 lentelė. Priegaidės ir jų alotonai lietuvių tarmėse³

Tonema	Alotonas	Tradicinis žymėjimas	Akcentinė pozicija	Paplitimas tarmėse				
				VA	PA	RA	PZ	SZ
<i>akūtas</i>	<i>tvirtaprade priegaidė</i>	ˈ	PK, AK	+	+	+	(+)	(+)
	<i>laužtinė priegaidė</i>	ˆ	PK, NK	–	–	–	(+)	+
	<i>vidurinė priegaidė</i>	s	AK	–	–	(+)	(+)	+

² Be lentelėje pateiktų, aprašant lietuvių tarmes įvairiuose šaltiniuose dar minėta ir kitų pavadinimų: *staiginė*, *stumtinė*, *pirminė tęstinė*, *antrinė tęstinė* ir kt. Tačiau jau seniai įrodyta, jog skiriasi tik fonetinė priegaidžių realizacija, tačiau visos jos yra akūto arba cirkumflekso variantai (Kazlauskas 2000 [1968]: 5–9). Ankstesniuose darbuose minėta ir *trumpinė* priegaidė, tačiau vėliau šios sampratos atsisakyta, nes trumpuosiuose kirčiuotuose skiemenyse nesama jokio supersegmentinių elementų kontrasto, galinčio diferencijuoti žodžių reikšmes (plg. Girdenis 2003: 275).

³ Lentelėje esančių santrumpų ir ženklų reikšmės: PK – pagrindinis kirtis, AK – atitrauktinis kirtis, NK – nukeltinis kirtis; VA – vakarų aukštaičiai, PA – pietų aukštaičiai, RA – rytų aukštaičiai, PZ – pietų žemaičiai, SZ – šiaurės žemaičiai. + – būdinga; (+) – iš dalies būdinga, variantas paplitęs ne visose šnektose ar vartojamas tik tam tikrose žodžio pozicijose; – – nebūdinga.

cirkum- fleksas	<i>aukštaitiška tvirtagalė priegaidė</i>	~	PK	+	+	+	(+)	+
	<i>žemaitiška tvirtagalė priegaidė</i>	~	PK, AK	–	–	–	(+)	+
	<i>tęstinė priegaidė</i>	~~	PK	(+)	–	–	(+)	–
	<i>vidurinė priegaidė</i>	s	PK, AK	(+)	(+)	+	(+)	+
	<i>kirstinė priegaidė</i>	‘	PK	–	–	(+)	–	–

Fonetinės priegaidžių prigimties tyrėjai, daugiausia eksperimentinės fonetikos specialistai, siekia nustatyti skiriamuosius akustinius priegaidžių požymius. Antano Pakerio (1982: 144–189) tyrimais tvirtai įrodyta, kad lietuvių kalbos priegaidės – kompleksinis reiškiny, t. y. distinktyvinę priegaidės galią lemia ne vienas kuris nors požymis, bet kelių požymių kompleksas. Dažniausiai teigiama, jog jį sudaro pagrindinio tono (melodikos), intensyvumo (dinamikos) ir kiekybės (kai kuriais atvejais ir kokybės) moduliacija.

Lietuvių tarmių priegaidžių eksperimentinių tyrimų yra ganėtinai gausu, tačiau daugiausia tyrinėti tik pagrindinių alotonų prozodiniai požymiai, siekiant nustatyti akūto ir cirkumfleksio skyrimo tendencijas įvairiose patarmėse⁴. Nuo pat ankstyvųjų lietuvių dialektologijos darbų susiformavusi nuomonė, kad priegaidės geriau skiriamos vakariniame ir šiaurvakariniame lietuvių kalbos plote (žemaičių ir kai kuriose vakarų aukštaičių šnektose), o blogiau – rytinėje ir pietrytinėje dalyje (rytų ir pietų aukštaičių šnektose) (plg. Gerullis 1930: XXXIII; Kazlauskas 2000 [1968]: 14). Nors vėlesniuose darbuose kategoriškos nuomonės, jog rytiečiai apskritai neskiria jokių priegaidžių, atsisakyta,

⁴ Nepagrindiniai tarmių priegaidžių alotonai eksperimentiškai daug mažiau tyrinėti. Nors esama eksperimentininkų darbų, skirtų atskirų patarmių žodžio galo ar atitrauktinio kirčio skiemenų prozodijai, dažniausiai juose nėra siekiama nustatyti, kokie požymiai būtų būdingi vienos ar kitos patarmės, tarkim, viduriniam ar kirstiniam alofonui. Dažniausiai tirta, kiek tokių pozicijų priegaidžių požymiai skiriasi nuo pagrindinio kirčio priegaidžių, ar apskritai priegaidžių opozicija tokiuose skiemenyse išlaikoma (aprašytuosius kai kurių alotonų požymius žr. straipsnio 2 dalyje).

tačiau dauguma įvairių laikotarpių eksperimentinių darbų bent iš dalies patvirtino šią tendenciją.

Įvairių arealų tyrėjai nurodo skirtingus priegaidžių diferencinius parametrus (šiaurvakarinėse šnektose dažniausiai jais laikomos įvairios pagrindinio tono ir trukmės kombinacijos, pietrytinėse papildomai minima ir intensyvumo svarba), tačiau pastaruoju metu siekiama ne tiek nustatyti konkrečius priegaidžių prozodinius požymius, kiek įvertinti jų staigumo vs. *tolydumo* / *ištęstumo* modelių svarbą priegaidžių diferenciacijai. Daugelio autorių teigimu, akūtas įvairių požymių atžvilgiu apibūdinamas kaip koncentruotas ir staigus, o cirkumfleksas – kaip ištęstas ir tolydus. Darbuose minimi tokie akūto požymiai: pagrindinio tono lygio kitimo staigumas (dažniausiai staigus pažemėjimas); anksčiau iškylančios pagrindinio tono viršūnės; mažesnė skiemens centro trukmė (lyginant su cirkumfleksu); prozodiniai požymiai koncentruoti pirmoje skiemens centro dalyje. Cirkumfleksui atitinkamai būdingas pagrindinio tono lygio didesnis stabilumas, tolydumas; vėliau iškylančios pagrindinio tono viršūnės; didesnė skiemens centro trukmė (lyginant su akūtu); prozodiniai požymiai koncentruoti ne skiemens centro pradžioje (apžvalgą žr. Bacevičiūtė 2009; Švageris 2015: 20–36; Bakšienė 2016: 50–55).

Priegaidžių požymių komplekse daugelis tyrėjų dominuojančiais laiko įvairius pagrindinio tono parametrus, todėl kalbų tipologų, ypač užsieniečių, lietuvių kalba kartais priskiriama prie *toninių* kalbų *kontūrinio* tono kalbų grupės (plg. Kardelis 2017: 6–8; užsienio autorių apžvalgą žr. Švageris 2015: 10; Bakšienė 2016: 41–44). Tačiau toninėse kalbose (pvz., vietnamiečių, kinų ir kitose Azijos bei Afrikos tautų kalbose) tono požymiai paprastai fonologiškai savarankiški ir nepriklauso nuo kirčio. Todėl Europos kalbos (pvz., norvegų, švedų, slovėnų, serbų-kroatų, latvių), turinčios panašius į lietuvių kalbos priegaidės supersegmentinius vienetus, dažniau vadinamos *politoninėmis* (plačiau žr. Girdenis 2003: 285–286; Kazlauskienė 2014: 10; Andronovas, Bakšienė 2018: 5–6).

3. Tarmių priegaidžių žymėjimas TFA simboliais

Kaip minėta, lietuvių kalbos mokslinės tarmių transkripcijos pradžia sietina su 1930 m. G. Gerullio veikalu „Litauische

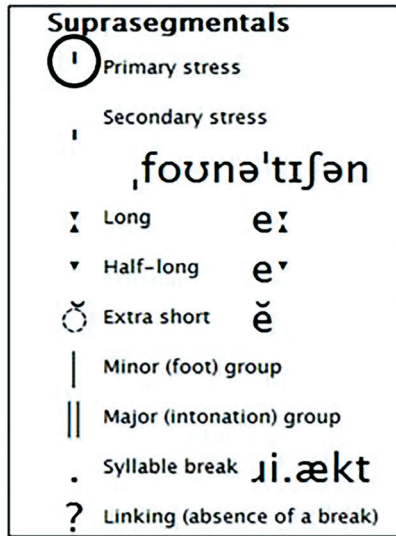
Dialektstudien“. Jame kalbininkas iš 1925 m. TFA rinkinio buvo perėmęs 7 ženklus lietuvių kalbos tarmių kirčiui ir priegaidėms žymėti: [.] ženklintas šalutinis kirtis (vok. *Nebenakzent*)⁵; ['] – trumpinė priegaidė (vok. *Kurztton*); [˘] – stumtinė priegaidė (vok. *Stoßton*); [˘˘] – tęstinė priegaidė (vok. *Dehnton*); [ˆ] – laužtinė priegaidė (vok. *Brechtton*); [s] – vidurinė priegaidė (vok. *Mittelton*); [s]⁶ – kirstinė priegaidė (vok. *Geschnittener Dehnton*) (Gerullis 1930: XV). Beveik visi tie patys ženklai buvo rašomi ir vėlesniuose tarmėtyros darbuose, fiksuojant tarmių prozodinius vienetus kopenhagine rašyba. Tik kirstinė priegaidė dažniau žymėta pakelta z raide [z], kuri kompiuteriniame *Palemono* rašmenų rinkinyje buvo modifikuota į zigzago ženklą [˘˘].

Lietuvių tarmių priegaidžių žymėjimas TFA simboliais yra problemiščiausias, nes sudėtinga tiksliai perteikti visą prozodinių požymių rinkinį (trukmės, pagrindinio tono, intensyvumo variantus). Minėtame Lietuvių kalbos instituto dialektologų parengtame TFA ženklų rinkinyje lietuvių priegaidėms žymėti iš TFA supersegmentinių vienetų simbolių buvo pasirinktas pagrindinio kirčio (angl. *primary stress*) ženklas, rašomas prieš kirčiuotą skiemenį, ir tono kontūro kritimo (angl. *tone contour falling*, žymimas akūtas) / kilimo (angl. *tone contour rising*, žymimas cirkumfleksas) diakritikai (žr. 1–2 pav.), rašomi virš skiemens pagrindo garsų, pvz.: ['t̩̃:va:] (BK⁷) ~ *tévq*, [ʒo:'l̩̃:] (BK) ~ *žolē*. Toks sprendimas pasirinktas atsižvelgus į naujausius tarmių priegaidžių tyrimus, kuriais teigiama, jog daugelyje lietuvių šnektų priegaidės esančios labiau toninės prigimties (plačiau žr. Švageris 2015: 56–58, 98–102, 122–123, 219–220; Bakšienė 2016: 41–55). TFA pavyzdžiuose, skirtuose įvairioms pasaulio kalboms, taip pat yra užfiksuoti kroatų kalbos krintantis ir kylantis akcentai, pvz.: [m̩̃:d] ~ *med* ‘medus’, [z̩̃:ma] ~ *zima* ‘žiema’ (HIPA 1999: 68).

⁵ Šalutiniam kirčiui žymėti G. Gerullio vartotas šiek tiek pasviras ženklas. Pagrindinis kirtis specialiai niekaip nefiksuotas.

⁶ Vidurinės ir kirstinės priegaidės ženklai G. Gerullio veikale labai panašūs, abu primena pakeltą s raidę, tik kirstinės priegaidės ženklas yra kiek labiau pasviręs.

⁷ BK – bendrinė kalba.

1 paveikslas. TFA supersegmentinių vienetų žymėjimo ženklai (IPA 2015)

Tones and Accents		
Level	Contour	
é or ǀ Extra high	ě or ǀ	Rising
é ǀ High	ě ǀ	Falling
ē ǁ Mid	ǁ ǁ	High rising
è ǂ Low	ǂ ǂ	Low rising
è ǃ Extra low	ǃ ǃ ǃ	Rising-falling
↓ Downstep	↗ Global rise	
↑ Upstep	↘ Global fall	

2 paveikslas. TFA tonų ir kirčių žymėjimo ženklai (IPA 2015)

Siūlomo priegaidžių žymėjimo įvairių tarnių pavyzdžių pateikta 2 lentelėje. Remiantis šiais pavyzdžiais, toliau straipsnyje aptariamos visų tarninių alotonų transkripcijos galimybės.

2 lentelė. Lietuvių tarmių priegaidžių žymėjimo TFA rašmenimis pavyzdžiai

Tonema	Alotonas	Skiemens centras	Pavyzdžiai		Tarmė / LKA ⁸ punktas	
			TFA	BK		
<i>akūtas</i>	<i>virtapradė priegaidė</i>	<i>balsis</i>	['kâ:s'n̥ɪs]	<i>kąsnis</i>	VAK624	
			['t̥ɛ:v̥u]	<i>tėvą</i>	RAA305	
		<i>kintamasis balsis</i>	['d̥uona]	<i>dúona</i>	PA684	
			['s'v̥iɛstas]	<i>sviestas</i>	RAV483	
		<i>dvibalsis / d'vigarsis</i>	['pâ:n̥t̥ɪs̥]	<i>pántis</i>	RAP300	
			['s'p̥ɪ:r̥t̥]	<i>spirti</i>	PA678	
			['kôlt]	<i>kùlti</i>	VAK620	
		<i>laužtinė priegaidė</i>	<i>balsis</i>	['sû:ʔn̥õ]	<i>súnu</i>	SZK218
				[kõm'j'ʃi:ʔt̥ɛ]	<i>kamšyti</i>	SZK091
			<i>kintamasis balsis</i>	['d̥õʔonã]	<i>dúona</i>	SZK218
	['s'v̥iɛʔists̥]			<i>sviestas</i>	SZT033	
	<i>dvibalsis / d'vigarsis</i>		['sâ:ʔv̥l̥ɛ]	<i>sáulę</i>	SZK218	
			[gru'dâ:ʔms]	<i>grūdams</i>	SZT128	
	<i>vidurinė priegaidė</i>	<i>balsis</i>	['ʒmo:n̥õs]	<i>žmonõs</i>	RAP111	
			['r̥i:ta:]	<i>rytaĩ</i>	SZT033	
		<i>kintamasis balsis</i>	['j̥õv̥,dã]	<i>juodà</i>	SZT128	
			['v̥iɛn̥õs]	<i>vienõs</i>	RAP111	
		<i>dvibalsis / d'vigarsis</i>	['plav̥,ka:]	<i>plaukaĩ</i>	SZT128	
			['gal,vã]	<i>galvà</i>	SZT033	

⁸ LKA – Lietuvių kalbos atlasas (žr. LKA 1977).

cirkum- fleksas	<i>aukštaitiš- ka tvirtagalė priegaidė</i>	<i>balsis</i>	[ˈjũːla]	<i>šq̄la</i>	RAS502
			[ʒoˈl̥eː]	<i>žolė</i>	VAK624
		<i>kintamasis balsis</i>	[ˈj̥iēns]	<i>šiēnas</i>	VAS332
			[ˈj̥oðkas]	<i>juðkas</i>	RAK174
		<i>dvibalsis / dvigarsis</i>	[t̥iːˈs̥ieʊː]	<i>t̥esiaũ</i>	PA678
			[ˈroŋˈkuː]	<i>rañkq̄</i>	RAV382
	<i>žemaitiška tvirtagalė priegaidė</i>	<i>balsis</i>	[ʋoʊbuˈliːs]	<i>obuol̥ys</i>	PZR258
			[ˈk̥eːs̥t̥iē]	<i>k̥ąsti</i>	SZT033
		<i>kintamasis balsis</i>	[ˈj̥iēns]	<i>šiēnas</i>	SZK218
			[ˈj̥oðks]	<i>juðkas</i>	SZK091
		<i>dvibalsis / dvigarsis</i>	[ˈm̥oːɪls]	<i>muilas</i>	SZT128
			[ˈd̥oːŋg̊o]	<i>dañgū</i>	SZT033
	<i>tęstinė priegaidė</i>	<i>kintamasis balsis</i>	[ˈt̥iēsiei]	<i>tiēšiai</i>	VAK513
			[ˈj̥oðkas]	<i>juðkas</i>	VAK513
		<i>dvibalsis / dvigarsis</i>	[ˈv̥aːiˈka]	<i>vaikq̄</i>	VAK513
			[ˈj̥viæːñ̥ts̥]	<i>šveñtas</i>	PZR392
	<i>vidurinė priegaidė</i>	<i>balsis</i>	[aˈbaːˈliːs]	<i>obuol̥ys</i>	RAU147
			[k̥ieːˈdieː]	<i>k̋edė</i>	RAA410
		<i>kintamasis balsis</i>	[ˈz̥iēiˌm̥a]	<i>žiemà</i>	SZT033
			[ˈjuok̥os]	<i>juok̥us</i>	VAS332
<i>dvibalsis / dvigarsis</i>		[raˈʃoʊː]	<i>rašaũ</i>	RAS502	
		[ˈdoŋg̊os]	<i>dang̊us</i>	RAU147	
<i>kirstinė priegaidė</i>	<i>balsis</i>	[uˈʒoːˈlu]	<i>q̄žuol̥i</i>	RAK174	
		[maˈm̥os]	<i>mam̥os</i>	RAK174	
	<i>dvibalsis / dvigarsis</i>	[raˈʃvi]	<i>rašaĩ</i>	RAK174	
		[daˈber]	<i>dabař</i>	RAK174	

Akūtinė tonema lietuvių tarmėse realizuojama šiais pagrindiniais alotonais: tvirtaprade priegaide, labiau paplitusia aukštaičių šnektose, ir laužtine priegaide, iš esmės būdinga tik žemaičių plotui. Rečiau, kaip nepagrindinis akūto alotonas, tarmėse gali būti fiksuojama ir vadinamoji vidurinė priegaidė – tais atvejais, kai kirtį atitraukiančiose šnektose jis atkeliamas į akūtinės prigimties šaknį.

Pagrindiniu tvirtapradės priegaidės ženklų TFA sistemoje pasirenkamas krintančio tono kontūro diakritikas $\hat{\text{~}}$, o kirčiuoto balsio ar dvibalsio / dvigarsio dėmens kokybė ir kiekybė parodoma atitinkamais TFA balsių simboliais ir šalia rašomais ilgumo ženklais, pvz.: [ˈkâ:sn̂ɪs] (VAK624) ~ *kąsnis*, [ˈsʷn̂ɪstas] (RAV483) ~ *sviestas*, [ˈpâ:n̂ɪs] (RAP300) ~ *pántis*, [ˈkôlt] (VAK620) ~ *kùlti* ir kt. Toks žymėjimas gana tikslus, jei laikomasi apibendrintos nuomonės, kad akūtui būdinga krintanti pagrindinio tono kitimo kryptis ir nepaisoma dėl įvairių veiksmų atsirandančios jo trajektorijų įvairovės⁹ (plg. Pakerys 1982: 167–173; Girdenis 2003: 271–272; Bakšienė 2013: 35–38 ir kt.). Žinoma, pasirinktasis būdas visiškai neatskleidžia jokių intensyvumo požymių.

Sudėtingiau TFA simboliais perteikti žemaitiškąjį akūto variantą – laužtinę priegaidę. Šio alotono prozodiniai požymiai chrestomatiniuose lietuvių dialektologų darbuose aprašyti daugiausia tik iš klausos: kaip pagrindinis požymis, daugelyje darbų nurodomas balso lūžis – pradžioje tonas pakyla, o pasiekęs maksimumą staigiai krinta, dėl ko klausa girdimas gergždimas, švokštimas ir pan. Taip pat pažymima, kad tariant laužtinę priegaidę, šiek tiek pridaroma (ar net trumpam visiškai uždaroma) balsaskylė, ir dėl to susidaro dvejų garsų, einančių vienas po kito, įspūdis (žr. Kazlauskas 1966: 121; Zinkevičius 1966: 34; 1994: 98; LKTCh 2004: 199 ir kt.; plačiau žr. Švageris 2015: 18–29)¹⁰. Žemaičių tarmę tyręs gausus eksperimentininkų būrys

⁹ Toks požiūris nėra neįmanomas. Plg. A. Girdenio (2003: 271) mintį, jog akūta galima laikyti krintančiąja (kaip ir cirkumfleksą – kylančiąja) priegaide „neutralaus“ intonacijos kontūro atžvilgiu.

¹⁰ Laužtinės priegaidės požymius bandyta išskirti ir pagal atskiras žemaičių šnektas: apie Laukuvą pirmoji dalis iki lūžio esanti labai trumpa; apie Kulių – abi dalys beveik vienodos; apie Tirkšlius – pirmoji dalis aiškesnė ir ilgesnė, o lūžis stipresnis, be to, po jo einanti antroji dalis tariama beveik pašnibždom (Zinkevičius 1966: 34; Grinaveckis 1973: 88). Tačiau šiuos teiginius pagrindžiančių eksperimentinių matavimų ar jokių kitų duomenų minimuose darbuose nepateikiama.

(svarbiausius teiginius žr. Girdenis 2000 [1967]: 76–88; [1974]: 284–307; 2001 [1996]: 243–256; Bukantis 1984: 74–75; Remenytė 1990: 60–78; 1994: 61–67; Murinienė 2007: 167–186 ir kt.) taip pat nepateikia aiškių ir neginčijamų laužtinės priegaidės požymių: dažniausiai minimas pagrindinio tono kitimo staigumas, jo pokytis iš aukšto į labai žemą, vienoje garso tarimo atkarpoje koncentruota, netolydi bendroji energija ir pan. (apžvalgą žr. Švageris 2015: 29–36; Bakšienė 2016: 50–52). Tono kitimo staigumo santykį su trukme (vadinamąjį *tono staigumo* vs. *tęstumo koeficientą*), kaip būdingą žemaičių akūtinės priegaidės požymį, patvirtino ir naujausias kompleksinis žemaičių prozodijos tyrimas (Švageris 2015: 219–220). Iš darbų apžvalgos matyti, kad tarmių tyrėjų minimi laužtinės priegaidės fonetiniai reiškiniai daugmaž atitinka tarptautinį *glotalizacijos* terminą (Trask 1996: 160; Matthews 2007: 160; Crystal 2008: 213). TFA sistemoje specialiai glotalizacijai skirta diakritiko nesama, todėl žemaičių laužtinei priegaidei žymėti kartu su minėtuoju tono kritimo diakritiku siūlytina rinktis TFA glotalinio sprogstamojo priebalsio (angl. *glottal stop*) ženklą, kuris (pakeltas) galėtų būti rašomas po kirčiuoto balsio ar tarp pirmojo ir antrojo dvibalsio / dvigarsio dėmens, pvz.: [ˈsù:ˀnõ] (SZK218) ~ *súnų*, [ˈsiv̥ɛ̃ˀists̥] (SZT033) ~ *sviestas*, [gruˈdâˀms] (SZT128) ~ *grūdams* ir kt. Panašiai naujausiuose šaltiniuose, pateikiančiuose TFA transkribuotus pavyzdžius, fiksuojama ir latvių kalbos laužtinė priegaidė (latv. *lauztā intonācija*), tik glotalizacijos ženklas rašomas po abiejų dvibalsio / dvigarsio dėmenų, pvz.: [zuoˀts̥] ~ *zods* ‘smakras’, [jauˀns̥] ~ *jauns* ‘jaunas; naujas’, [vaˀks̥] ~ *vāks* ‘dangtis’ ir kt. (LVG 2013: 25, 105). Analogišką žymėjimą galima rasti ir danų kalbos fonologijos aprašuose, fiksuojančiuose vadinamąją „lūžio“– „nelūžio“ prozodinę opoziciją, labai primenančią žemaičių laužtinę priegaidę, pvz.: [ˈpʰɛˀːn̥] ~ *pæn* ‘puikus’, [ˈmanˀ] ~ *mand* ‘vyras’ (Basbøll 2005: 37, 82–87; dar žr. Girdenis 2003: 282)¹¹.

¹¹ Teoriškai galimas ir žemaičių laužtinės priegaidės fiksavimas su TFA diakritiku ~, žyminiu gergždžiantį balsą (angl. *creaky voice*), nes, kaip minėta, vienas iš laužtinės priegaidės aprašytųjų požymių yra būtent balso gergždymas, švokštimas. Fonetikos šaltiniuose balso gergždymas taip pat minimas prie garso glotalizacijos / laringalizacijos požymių (plg. Basbøll 2005: 83; Trask 2006: 97, 160, 197; Matthews 2007: 86, 160, 218; Crystal 2008: 121–122, 213, 269–270). Pasirinkus šį žymėjimo būdą, minėtieji žemaičių pavyzdžiai atrodytų taip: [ˈsù:ˀnõ], [ˈsiv̥ɛ̃ˀists̥], [gruˈdâˀms]. Tačiau šis diakritikas iš esmės skirtas žymėti ne supersegmentiniams prozodiniams elementams, bet tiesiog kitokiam garso fonacijos tipui (HIPA 1999: 16). Be to, tais atvejais, kai po balsio raide rašomas kitokią paskirtį turintis diakritikas, pavyzdžiui, žymintis kiek atviresnį garšą, taip žymėti būtų labai nepatogu: [ˈsɪp̥r̥ɛ̃ˀːs̥i] ~ *spr̥ési*.

Daugelyje žemaičių šnektų pokirtiniai ilgieji skiemenys realizuojami su vadinamuoju nukeltiniu kirčiu, tokių skiemenų priegaidė taip pat dažniausiai laužtinė. Jei tokių žodžių šaknis taip pat yra akūtinės kilmės, dažniausiai pagrindinio kirčio priegaidė yra tvirtagalė, o nukeltinio – laužtinė (Zinkevičius 1994: 99; LKTCh 2004: 200). Pagal pasirinktą žymėjimo būdą tokie žodžiai TFA simboliais užrašomi taip: [ˈvʲiː.râːʔ] (SZT033) ~ *výrai*, [ˈkûo.jûʔoms] (SZK218) ~ *kójoms* ir kt.

Vadinamoji vidurinė priegaidė, kaip akūto alotonas, gali pasitaikyti tik atitrauktinio kirčio skiemenyse tose žemaičių ir aukštaičių šnektose, kuriose, tradiciniu nuomone, šioje pozicijoje priegaidės nėra aiškiai skiriamos (Zinkevičius 1994: 98–99; LKTCh 2004: 259). Nors atitrauktiniu kirčiu kirčiuotų skiemenų priegaidės įvairiose lietuvių kalbos ploto vietose nemažai tyrinėtos ir lietuvių eksperimentininkų, aiškių išvadų jų skyrimo ar neskyrimo klausimu tyrimų autoriai nepateikia, dažniausiai teigiama, jog jų skirtumas pastebimesnis lėtesnio tempo kalboje, dirbtinai sugretinus minimaliųjų žodžių poras ir pan. (plačiau žr. Kazlauskaitė 2005: 313–314 ir min. lit.). Transkribuojant tradicine konpenhagine rašyba, dažniausiai tiek atitraukus į akūtinę, tiek į cirkumfleksinę šaknį, būdavo rašomas vidurinės priegaidės ženklas, nors esama bandymų diferencijuoti atitrauktinio kirčio priegaidžių transkripciją bent jau dvigarsiniuose skiemenyse (Kazlauskaitė 2005: 314)¹². Iš daugelio kirtį atitraukiančių šnektų tokius žodžius, kai atitraukiama į akūtinės prigimties šaknį, TFA rašmenimis siūloma transkribuoti nerašant tono kritimo diakritiko, tik pažymint kirčiuotą skiemenį, pvz.: [ˈgal.vã] (SZT128) ~ *galvã*, [ˈgal.võõs] (SZT033) ~ *galvõs*, [ˈviɛnõs] (RAP111) ~ *vienõs* ir kt. Tik transkribuojant pavyzdžius tų žemaičių šnektų, apie kurias tradiciškai teigiama, jog jos gerai skiriančios atitrauktinio kirčio priegaidės – kretingiškių apie Salantùs, Mósėdį, Kalnãlį ir kt., galima būtų ir čia fiksuoti tvirtapradę priegaidę, pvz.: [ˈgãːl.vã], [ˈgãːl.võõs] (SZK093).

Cirkumfleksinė tonema lietuvių tarmėse turi daugiau variantų. Aukštaičiai ir žemaičiai turi skirtingai realizuojamą pagrindinį jos alotoną – tvirtagalę priegaidę: aukštaitiškoji jo atmaina tariama pabrėžiant antrąją kirčiuoto skiemens dalį, žemaitiškoji – pirmąją.

¹² Tyrėja siūlo skiriamas atitrauktinio kirčio priegaides vadinti *neoakūtu* ir *neocirkumfleksu* (Kazlauskaitė 2005: 322).

Dalyje pietų žemaičių ir aplinkinių aukštaičių cirkumfleksinės prigimties priegaidės tariamos spūdį padalijant abiem dvigarsio dėmenims – tai vadinamosios tęstinės priegaidės realizacija. Daugeiui aukštaičių, ypač rytų, šnektų būdinga žodžio galo skiemenyse tarti staigesniusius ir trumpesniusius cirkumflekso alotonus – vidurinę ir kirstinę priegaides (LKTCh 2004: 32). Galiausiai, kaip jau minėta, atitrauktinio kirčio skiemenyse vidurinė priegaidė gali būti ir cirkumflekso alotonas.

Transkribuojant tvirtagališkai kirčiuotus žodžius, kaip ir tvirtapradžius, priegaidės žymėjimui pasirenkamas pagrindinio tono kitimą perteikiantis ženklas, tik šiuo atveju – kylantį tono kontūrą žymintis diakritikas \checkmark . Aukštaičių tarmės pavyzdžiuose jis būtų žymimas virš antrojo dvibalsio / dvigarsio dėmens, žemaičių – virš pirmojo, abiejų tarmių balsinių skiemenų pavyzdžiai transkribuojami vienodai, balsio ar dvibalsio kiekybė žymima atitinkamais ilgumo ženklais, pvz.: [ˈʃũːla] (RAS502) ~ *š̄la*, [ˈkʲɛːsʲiʲ] (SZT033) ~ *k̄esti*, [ˈʃi̯ɛ̃ns] (VAS332) ~ *šiēnas*, [ˈjõ̃oks] (SZK091) ~ *juōkas*, [ˈrõŋˈkuː] (RAV382) ~ *rañka*, [ˈdõ̃ŋgõ] (SZT033) ~ *dañgu*. Be pagrindinio kirčio, tvirtagalė priegaidė retais atvejais gali pasitaikyti ir atitrauktinio kirčio skiemenyse – minėtose žemaičių šnektose, skiriančiose šios pozicijos priegaidės, pvz.: [ˈm̃ɛːrˌgã] ~ *mergà*, [ˈm̃ɛːrˌgõ̃s] ~ *mergõs* (SZK093). Tęstinės priegaidės alotonams žymėti tono kilimo diakritikas rašomas virš abiejų dvibalsio / dvigarsio dėmenų, pvz.: [ˈjõ̃okas] (VAK513) ~ *juōkas*, [ˈʃṽi̯æ̃ˈñts] (PZR392) ~ *šveñtas*.

Kebliausia pasirinktais TFA simboliais tinkamai atspindėti du nepagrindinius akūtinės tonemos alotonus – vidurinę ir kirstinę priegaides. Aiškia prozodinių požymių takoskyrą tarp šių cirkumflekso atmainų būtų labai sunku įvardyti, nes daugelyje dialektologų darbų jos aprašytos tik iš klausos. Minima, jog abiejų alotonų būdingoji realizacijos pozicija – žodžio galas, juos turintys skiemenys yra mažesnės trukmės, aprašant kirstinę dar minimas ir staigumas, labai staigus balso „nukirtimas“. Kirstinės priegaidės arealas – anykštėnų, kupiškėnų patarmės, dalis širvintiškių, panevėžiškių šnektų (Zinkevičius 1966: 36–37; LKTCh 2004: 32; LKE 2008: 321). Transkribuojant TFA sistema siūloma abiem atvejais tono kritimo / kilimo diakritikų nežymėti, nes aiškiai išreikšta šio požymio kitimo trajektorija šiems alotonams nėra būdinga. Vidurinę

ir kirstinę priegaidę galima būtų diferencijuoti žodžio galo balsių / dvigarsių dėmenų kiekybe: esant vidurinei priegaidei, jie žymėtini kaip pusilgiai, o kirstinei – kaip trumpieji, pvz.: [a'ba'li's] (RAU147) ~ *obuolŷs*, [ra'fɔv̥] (RAS502) ~ *rašai*; [u'zɔ'lu] (RAK174) ~ *qžuolŷ*, [da'bɛr] (RAK174) ~ *dabař*. Šis kirstinės priegaidės žymėjimas atitiktų literatūroje aprašytus atvejus, kai dėl jos trumpumo kai kuriose šnektose, ypač turinčiose žodžio galo dvibalsių monoftongizaciją, visiškai trumpai tariami senieji ir netgi dvibalsinės kilmės monoftongai (Zinkevičius 1966: 37)¹³. Pripažintina, kad tokia transkripcija yra tam tikra aproksimacija, nes šnektose, kur nėra žodžio galo dvibalsių monoftongizacijos, kirstinę priegaidę turintys balsiai nėra taip priartėję prie trumpųjų, jie dažniau išlieka pusilgiai. Atiktrauktinio kirčio cirkumfleksinės, kaip ir akūtinės, kilmės skiemenyse esančią vidurinę priegaidę taip pat siūloma tik pažymėti kirčio ženklų, be jokių diakritikų, pvz.: ['z̥ɛi,m̩] (SZT033) ~ *žiemà*, ['dɔngos] (RAU147) ~ *dangùs*.

4. Vietoj apibendrinimo: kiti galimi tarmių priegaidžių žymėjimo būdai

Lietuvių bendrinės kalbos fonetikai ir fonologijai skirtame Astos Kazlauskienės vadovėlyje siūloma transkribuojant TFA žymėti priegaides pakeltais skaitmenimis ¹ ir ² prieš kirčiuotą skiemenį, papildomai nerašant jokių diakritikų, o tik aprašymuose pateikiant paaiškinimus, ką šie skaitmenys reiškia (Kazlauskienė 2018: 8, 19). Tokiu atveju BK pavyzdžiai atrodytų taip: [1'tje:vɑ:], [30:2'lie:]. Panaši sistema kai kuriuose darbuose naudojama ir aprašant norvegų kalbos akcentus, pvz.: [1'vɛg.gɳ] ~ *veggen* 'siena', [2'vɛg.gɳ] ~ *vegger* 'sienos' (Kristoffersen 2007: 11). Toks apibendrintas variantas visai tinkamas transkribuojant BK medžiagą, tačiau gausių tarmių priegaidžių alotonų dviejų skaitmenų sistema neperteikia. Norint bent kiek tiksliau pažymėti tarmių prozodijos įvairovę, reikėtų įsivesti papildomų rašmenų, pvz., akūto alotonus žymėti ^{1a} (tvirtapradė priegaidė), ^{1b} (laužtinė priegaidė), ^{1c} (vidurinė priegaidė kaip akūto alotonas); cirkumflekso alotonus –

¹³ XX a. vidurio (kai darbuose buvo skiriama ir „trumpinė“ priegaidė) terminais teigiama, jog kirstinė priegaidė „tiek priartėja prie trumpinės, kad netgi sunku atskirti nuo pastarosios“ (Zinkevičius 1966: 17).

^{2a} (aukštaitiška tvirtagalė priegaidė), ^{2b} (žemaitiška tvirtagalė priegaidė), ^{2c} (tęstinė priegaidė), ^{2d} (vidurinė priegaidė kaip cirkumflekso alotonas) ir ^{2e} (kirstinė priegaidė). Tokio, visai įmanomo, transkripcijos varianto pavyzdžiai atrodytų taip: [^{1a}'tj̥:v̥u], [^{1b}'d̥oŋã], [^{1c}'gal̥vã]; [^{2a}'roŋ'ku'], [^{2b}'joŋks], [^{2c}'vã'r'ka], [^{ra}2d'f̥v̥o'], [^{da}2e'ber].

Lietuvių kalbos gramatikos anglų kalba (LG 1997) autoriai taip pat transkribavo garsus ir fonologijos skyriaus kai kuriuos žodžių pavyzdžius TFA rašmenimis. Priegaidės juose žymėtos diakritikais ` (akūtas) ir ´ (cirkumfleksas) prieš kirčiuotą skiemenį, pvz.: [`ʃa'ok] ~ *šauk*, [´j̥ãu'k] ~ *šaišk* (LG 1997: 56). Toks būdas neatrodo labai tinkamas, nes dabartiniame TFA rinkinyje šie diakritikai skirti ne tono kontūro kitimui, bet tiesiog aukštam ar žemam skiemens tono lygiui žymėti (žr. 2 pav.). Dėl analogiškos priežasties – skirtingų diakritikų reikšmių TFA sistemoje – nederėtų transkribuojant TFA rašmenimis lietuvių priegaides žymėti įprastais akūto ` ir cirkumflekso ~ ženklais, nes TFA pirmasis reiškia aukštą tono lygį, o antrasis apskritai su prozodiniais vienetais nesusijęs, juo žymimas nazalizuotas garsas (žr. IPA 2015).

Latvių kalbos gramatikos (LVG 2013) autoriai, be jau aptarto laužtinės priegaidės žymėjimo (žr. straipsnio 2 skyrių), transkribuodami TFA dar žymi ir tęstinę priegaidę (latv. *stieptā intonācija*). Jai žymėti pasirinktas papildomas balsio ilgumo ženklas :, rašomas po kirčiuoto balsio ar dvigarsio, pvz.: [sa::ns] ~ *sāns* ‘šonas’, [suo:ma] ~ *soma* ‘krepšys’, [lai:mě] ~ *laimē* ‘laimė’ (LVG 2013: 25, 104). Tačiau latvių kalbos krintančioji priegaidė (latv. *krītošā intonācija*) nežymima jokiais TFA ženklais, nes, kaip teigiama, šios priegaidės realizacija yra labai variatyvi, pasižyminti ne vien tono kritimu (LVG 2013: 25).

Tokia autorių pozicija tik dar kartą patvirtina šio baltų kalbų prozodinio reiškinio sudėtingumą transkripcijos atžvilgiu. Panašus sprendimas galimas ir žymint lietuvių tarmių priegaides, galima būtų jas pasirinktu būdu (tarkim, tono moduliacijos ženklais, skaitmenimis prieš skiemenį ar kt.) pažymėti tik tais atvejais, kai jų opozicija aiškiai girdima. Tokios pozicijos daugelyje tarmių būtų žodžio kamieno pagrindinio kirčio dvibalsiniai ir dvigarsiniai skiemenys. Tais atvejais, kai priegaidžių opozicija realizuojama ne taip aiškiai, priegaidžių požymiai pasižymi dideliu variatyvumu, galbūt galima būtų TFA sistema jos ir nefiksuoti.

Literatūra

- Andronovas, Bakšienė 2018** – Andronovas, Aleksejus; Bakšienė, Rima. Lingvistinis ruduo? Pastaba dėl Vytauto Kardelio straipsnio „Trys klausimai dėl lietuvių kalbos prozodinės sistemos“. *Lietuvių kalba*, 12. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2018. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/251/188> [žiūrėta 2019.04.26].
- Bacevičiūtė 2009** – Bacevičiūtė, Rima. Instrumentinio garsų tyrimo kryptys ir problemos lietuvių dialektologijoje. *Respectus Philologicus*, 16(21) A. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, 202–215.
- Bakšienė 2013** – Bakšienė, Rima. Marijampolės šnekos dvibalsių priegaidės: pagrindinio tono ir intensyvumo požymiai. *Lituanistica*, 59(1). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2013, 34–42.
- Bakšienė 2016** – Bakšienė, Rima. *Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šnekta*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016.
- Bakšienė, Čepaitienė 2017** – Bakšienė, Rima; Čepaitienė, Agnė. Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA. *Linguistica Lettica*, 25. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 203–229.
- Bakšienė, Čepaitienė 2017a** – Bakšienė, Rima; Čepaitienė, Agnė. Tarp-tautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. *Baltistica*, 52(1). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017, 105–135. Prieiga internete: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2303> [žiūrėta 2019.04.30].
- Basbøll 2005** – Basbøll, Hans. *The phonology of Danish*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
- Bukantis 1984** – Bukantis, Jonas. Prozodiniai varniškių priegaidžių požymiai. *Jaunųjų filologų darbai*, 1. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1984, 11–22.
- Crystal 2008** – Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Malden: Blackwell Publishing, 2008.
- Čepaitienė 2016** – Čepaitienė, Agnė. Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis. *Acta Linguistica Lithuanica*, 74. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016, 143–174.
- Čepaitienė 2018** – Čepaitienė, Agnė. *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018.
- Čepaitienė 2018a** – Čepaitienė, Agnė. Tarminių ypatybių kaita Ramygalos apylinkėse. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, 5. Sud.

- Rima Bakšienė, Nadežda Morozova. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018, 44–75.
- Čepaitienė 2019** – Čepaitienė, Agnė. Pasvalio geolektas: tarminės ypatybės dialektometrijos požiūriu. *Taikomoji kalbotyra*, 12. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2019, 39–74. Prieiga internete: <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/183> [žiūrėta 2019.04.27].
- DLKG 2005** – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Gerullis 1930** – Gerullis, Georg. *Litauische Dialektstudien*. Leipzig: Markert & Peters Verlag, 1930.
- Girdenis 2000 [1967]** – Girdenis, Aleksas. Mažeikių tarmės priegaidžių fonetinės ypatybės. *Kalbotyros darbai*, 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 76–88.
- Girdenis 2000 [1974]** – Girdenis, Aleksas. Prozodinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje. *Kalbotyros darbai*, 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 284–307.
- Girdenis 2001 [1996]** – Girdenis, Aleksas. Energetinė šiaurės žemaičių tarmės priegaidžių fonetinės prigimties interpretacija. *Kalbotyros darbai*, 3. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, 243–256.
- Girdenis 2003** – Girdenis, Aleksas. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Grinaveckis 1973** – Grinaveckis, Vladas. *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius: Mintis, 1973.
- HIPA 1999** – *Handbook of the International Phonetic Association. A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- IPA 2015** – *The International Phonetic Alphabet* (revised to 2015). Prieiga internete: https://www.internationalphoneticassociation.org/sites/default/files/IPA_Kiel_2015.pdf [žiūrėta 2019.04.24].
- Kardelis 2017** – Kardelis, Vytautas. Trys klausimai dėl lietuvių kalbos prozodinės sistemos. *Lietuvių kalba*, 11. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/239/183> [žiūrėta 2019.04.26].
- Kazlauskaitė 2005** – Kazlauskaitė, Rūta. Atitrauktinio kirčio priegaidės Pašuvio šnektoje. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, 1. Sud. Saulius Ambrazas, Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, 313–324.
- Kazlauskas 1966** – Kazlauskas, Jonas. Fonologinė kirčio raidos baltų kalbose interpretacija. *Baltistica*, 2(2). Vilnius: Vilniaus universitetas, 1966, 119–132.

- Kazlauskas 2000 [1968]** – Kazlauskas, Jonas. Kirčio atitraukimas ir jo priežastys šiaurės rytų Lietuvos tarmėse. *Rinkiniai raštai*, 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 10–19.
- Kazlauskienė 2014** – Kazlauskienė, Asta. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2014.
- Kazlauskienė 2018** – Kazlauskienė, Asta. *Bendrinės lietuvių kalbos fonetikos ir fonologijos pagrindai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018.
- Kristoffersen 2007** – Kristoffersen, Gjert. *The phonology of Norwegian*. New York: Oxford University Press, 2007.
- LG 1997** – *Lithuanian grammar*. Red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- LKA 1977** – *Lietuvių kalbos atlasas*, 1. Ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1977.
- LKE 2008** – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
- LKTCh 2004** – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- LVG 2013** – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Matthews 2007** – Matthews, Peter Hugoe. *The concise Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Murinienė 2007** – Murinienė, Lina. *Rytinių šiaurės žemaičių fonologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- Pakerys 1982** – Pakerys, Antanas. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas, 1982.
- Remenytė 1990** – Remenytė, Irena. Sedos šnektos monoftongų kiekybė ir priegaidės (sociolingvistinis aspektas). *Kalbotyra*, 41(1). Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990, 60–78.
- Remenytė 1994** – Remenytė, Irena. Priegaidžių raidos tendencijos centrinėje šiaurės žemaičių tarmėje. *Baltistica*, 27(2). Vilnius: Vilniaus universitetas, 1994, 61–67.
- Szmrecsanyi 2011** – Szmrecsanyi, Benedikt. Corpus-based dialectometry: a methodological sketch. *Corpora*, 6(1). Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011, 45–76.
- Švageris 2015** – Švageris, Evaldas. *Lietuvių ir latvių tarmių monoftongų priegaidžių akustiniai požymiai: lyginamoji analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.
- Trask 1996** – Trask, Robert Lawrence. *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London, New York: Routledge, 1996.

=====

Zinkevičius 1966 – Zinkevičius, Zigmas. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966.

Zinkevičius 1994 – Zinkevičius, Zigmas. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Zaiga IKERE

**LATVIJAS FILOZOFI SAVĀS CĪNĀS UN
GAITĀS (PĒC 1991. GADA) PAR FILOZOFIJAS
ĪSTENO JĒGU UN TĀS ATBILSTOŠĀ TERMINA
RAKSTĪBU***

**Latvian Philosophers in their Struggle and Activity
(after 1991) for the True Sense of Philosophy and
the Written Form of Its Signifier**

Abstract

In the Soviet Union the only and official trend of philosophy was Marxism. After Latvia regained independence philosophers were not bound by ideological constraints of Marxism and were free to follow a philosophical trend according to their own research interests. Latvian philosophers felt the urge to manifest their intention to regain the true object of investigation of philosophy and mark its origin from the Ancient Greek philosophical thought. With the aim to manifest this intention, a number of philosophers, beginning with the 1990's, decided to employ a term *filosofija* (spelt with a consonant "s") instead of *filozofija* (spelt with a consonant "z"). Since the form *filosofija* contradicts the existing Latvian language norms for the borrowing words into the Latvian language, a disagreement broke out between the Latvian linguists and philosophers. Philosophers claim that the reason for adopting the form *filosofija* is that it is a manifestation of their particular interpretation of the subject of such a philosophy that has freed itself from ideological conjuncture, and, in addition, the word with "s" clearly shows the associations with *sophia* (Greek 'wisdom'). In this situation the term denominating philosophy is a signifier representing an object interpretation of which entails modality judgement and depends on the interpreter's standpoint. For philosophers, the meaning and usage of the term can be explained from the point of view of the interpretative code. For them, it is the content that determines the form of the signifier. For linguists, the term belongs

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda” pētījumu projektā Nr. VPP-IZM 2018/2-0002.

to the social code with its language sub code, and therefore language norms in this case are the decisive and prevailing factor. The aim of the paper is to show that due to these two possible codes of interpretation, the agreement between linguists and a number of philosophers has not yet been reached and in practice the word is spelt both ways in the philosophical texts, as well as in journalism. The paper offers an insight into the tradition of spelling the term for the concept of philosophy by different authors at different periods of time.

Keywords: *philosophy, Marxism, the term for the concept of philosophy, codes, interpretative code, social code*

Jautājums par to, kā rakstīt terminu filozofijas jēdziena apzīmēšanai, proti, ar balsīgo līdzskani „z”, vai nebalsīgo līdzskani „s”, joprojām ir aktuāls. 20. gs. 90. gadu sākumā par to izraisījās asa diskusija starp filozofiem un valodniekiem. Uz šo jautājumu nav tik vienkārši atbildēt, jo termina *filozofija* rakstību var traktēt no dažādiem teorētiskiem skatpunktiem un interpretācijas veidiem, atbilstoši izvēloties tā rakstības formu. Raksta mērķis ir: 1) parādīt, ka dažādo terminu rakstības veidu pastāvēšanu iespējams izskaidrot ar divu dažādu pieeju esamību termina interpretācijā. Šo interpretācijas veidu nosaka kodu sistēma, kādā interpretācijas subjekts to ievietojis; 2) parādīt, ka rakstības „s/z” atšķirība pastāvējusi gan pirms Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā, gan arī ir klātesoša pašlaik.

Cilvēks zīmju pasaulē

Aplūkojot cilvēka esamību pasaulē, vāciski rakstītajā filozofijas darbos tiek lietoti termini „In-der-Welt-Sein” (pasaulē-esamība) un „Umwelt” (apasaule). Kopš Čārlza Sandersa Pīrsa laikiem semiotiķi uzskata, ka cilvēku ieskauj zīmju pasaule. Vairāki mūsdienu semiotiķi apgalvo, ka pasaule mums apkārt ir teksts un zīmes tiek sargrupētas noteiktās kodu sistēmās. Kā aprakstīt šo zīmju sistēmu un kādas ir šīs kodu sistēmas? Daniels Čandlers (*Daniel Chandler*), piemēram, izveidojis zīmju sistēmas struktūru, pamatojoties uz Romāna Jākobsona teoriju, ka tekstu radīšana un to interpretācija ir atkarīga no kodiem jeb pieņemtajām konvencijām. Kodi veido ietvaru (*frame*), kādā šīs zīmes tiek sakārtotas. Zīmes nozīme ir atkarīga no koda, kādā to lieto. Kodi organizē

zīmes jēgpilnās sistēmās. D. Čandlers norāda, ka dažādi semiotiķi kodus sagrupē dažāda veida klasifikācijas sistēmās, un ir izveidojis aprakstu, kas sastāv no trīs galvenajām grupām jeb kodiem. Tie ir sociālie kodi, tekstuālie kodi un interpretatīvie kodi (Chandler 2003: 148–150). Šie kodi savukārt sastāv no vairākām apakšgrupām jeb apakškodiem. Sociālos kodus veido: valoda, izturēšanās jeb sociālā uzvedība, ikdienas sadzīves priekšmeti. Tekstuālie kodi sastāv no zinātniskajiem kodiem, estētiskajiem kodiem, masu medija koda. Interpretatīvos kodus veido 1) ar uztveri iegūstamie (perceptuālie) kodi un 2) ideoloģiskie jeb idejisko nostādņu kodi. Pēdējos ietilpst dažādi teorētiskie novirzieni, kurus parasti apzīmē vārdi ar izskaņu „-isms”, piemēram, *sociālisms*, *marksisms*, *liberālisms*, *populisms*, *anglisms*, *feminisms* utt.

Lai mūsdienu cilvēka pasaulē esamībai piešķirtu konkrētības – šeit un tagad – aprises, savā semiotikas kursā esmu D. Čandlera proponēto zīmju sistēmu papildinājis ar vēl vienu kodu – kodu, kas iezīmētu cilvēka kultūrantropoloģisko, ķermeniski iemiesoto realitāti noteiktā telpaika dimensijā. Šo dimensiju varētu pietuvināt kultūrtelpas jēdziena izpratnei un nodēvēt par dzīvespasaulas kodu. Mūsdienu kulturologi un filozofi runā par kultūrtelpu. Piemēram: „[...] telpa tiek traktēta kā individuālu un kolektīvu priekšstatu ietvars par apkārtējās realitātes nozīmēm, kas izpaužas telpiskajā dimensijā – tātad priekšmetiskajā, dažādās simboliskās darbībās konstatējamā vidē.” (Hanovs 2012: 26) Katra laikmeta kultūrtelpa ir atšķirīga, jo to nosaka šī laikmeta dzīvesforma. Eiropai raksturīgi ir trīs dzīvesformu veidi: augšup, uz priekšu, uz virsmas (sk. Kūle 2006)¹. Dzīvespasaulas kodu nosaka konkrēta laikmeta dzīvesforma.

Raugoties no semiotiķu viedokļa, termina un jēdziena „filozofija” interpretācija attiecas uz interpretatīvā koda ideoloģisko apakškodu. Apzīmētājs (*signifier*) šeit atspoguļo interpretētāja zināšanas par apzīmējamo parādību, viņa attieksmi un vērtēspriedumus par to. Valodnieku skatījumā tas ir sociālā koda piederums. Šajā gadījumā konkrētais termins ir kļuvis par interpretētāju jeb interpretācijas subjektu atšķirīgās izpratnes un dažādo pieeju rādītāju.

¹ Kā norāda Maija Kūle, tad mācību par dzīvesformām 20. gs. sākumā ievadīja tā saucamie dzīves filozofi Vilhelms Diltejs, Georgs Zimmels un Vilhelms Vindelbands. Šīs teorētiskās ievirzes atziņas izskan Maksa Vēbera un Volfganga Reinharda izvirzītajās teorijās (Kūle 2006: 11).

Cilvēka esamība pasaulē

Kodus veido vairāki apakškodi jeb zīmju sistēmas.

Sociālie kodi: valoda, izturēšanās, ikdienas priekšmeti.

Tekstuālie kodi: zinātniskie kodi, estētiskie kodi, masu mediju kods.

Interpretatīvie kodi:

1) ar uztveri iegūstamie (perceptuālie) kodi un

2) ideoloģiskie jeb idejisko nostādņu kodi, kur ietilpst visi *-ismi*, kas sastāv no dažādiem teorētisko uzskatu novirzieniem – piemēram, *sociālisms*, *anglisms*, *liberālisms*, *feminisms*, *marksisms*, *populisms*, *materiālisms* utt.

Dzīvespasaules kods

1. attēls. Cilvēka dzīvespasauli ietverošā kodu sistēma

Par filozofijas priekšmetu

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Latvijas filozofi varēja atklāti pievērsties plašam filozofijas jautājumam lokam, ne tikai koncentrējoties uz problēmu aplūkojumu no marksisma-ļeņinisma viedokļa. Rezultātā klajā nāca vairāki rakstu krājumi un grāmatas latviešu valodā. Par intelektuālo lomu nācīgas atdzimšanā vēsturnieks Roberts Vīpers ir apgalvojis: „Inteliģence ir pirmais labestīgais nacionālās atdzimšanas avots.” (cit. pēc Kovaļčuka 2017: 423) Rakstot latviski, latviešu filozofu uzmanību piesaistīja arī jautājums par šīs zinātnes nozares apzīmējumu latviešu valodā, proti, izraisījās diskusija par to, vai terminu rakstīt kā *filosofija* jeb *filozofija*. Izmainot termina rakstības formu, filozofiem bija radusies doma iezīmēt tolaik šo tik krasi pavērsienu filozofijas satura izpratnē, no jauna akcentējot filozofijas kopš sengrieķu laikiem iedibināto īsteno jēgu kā esamības domāšanu. Cilvēkam piemīt duāla daba kā būtnei, kam jādzīvo starp kontrastiem – mūžīgo un laicīgo, bezgalīgo un galīgo, dzīvi un nāvi. Ja daļā sabiedrības reliģijai vairs nav nozīmes, tad ir jābūt kaut kam, kur cilvēks rod atskārsmi par savu principiālo atšķirību no dzīvnieku pasaules. Tad filozofija ir tā, kas palīdz šinī dzīves plūdumā saskatīt jēgu, ieraudzīt un saprast dzīves

horizontus, baudīt estētisku prieku un tiekties uz morālisku skaidrību, un izjust šo cilvēcisko pasaulē-būšanu (*being-in the-world, In-der-Welt-Sein*) vienotībā ar pasauli, Visumu. „Filosofija dod specifiskas zināšanas, rosinot domas par esamību, jēgu, izziņu un saprašanu un māca par vērtībām” – tā apgalvo Maija Kūle (2016: 73).

Uzsverot savu norobežošanos no marksisma-ļeņinisma ar tā šķiru cīņas konceptu, Latvijas filozofi, tiekdami no jauna atdzemdināt filozofijas jēgu un norobežoties no ideoloģiskajiem uzslāņojumiem, uzskatīja, ka termins filozofijas jēdziena apzīmēšanai latviski atveidojams pēc etimoloģiskā jeb morfoloģiskā principa. Sākot ar 90. gadiem, daļa filozofu iestājās par termina rakstību ar „s”, valodniekiem aizstāvēt latviešu valodniecībā iedibināto svešvārdu atveidojuma normu un rakstot šo vārdu ar „z”, ievērojot to, ka starp diviem patskaņiem nebalsīgais līdzskanis ir balsīgs. Iesākās diskusija starp valodniekiem un filozofiem, filozofiem cenšoties pievērst sabiedrības uzmanību filozofijas būtībai, pierādot, ka tā konceptuāli atšķiras no filozofijas izpratnes, kādu tai piešķīris dialektiskais un vēsturiskais materiālisms. Jautājums par termina rakstību zināmā mērā izpaudās kā pretspars padomju laika nostādņēm, kad, kā atzīmē M. Kūle, „[...] marksistiski – ļeņinskā filosofija bija izglītības centrā. Padomju laikā filosofija ieguva ideoloģiskas formas, mācot tā saucamo dialektisko un vēsturisko materiālismu un sastatot to ar zinātnisko komunismu” (Kūle 2016: 58). Mainoties jēdziena saturam, jāmainās termina ārējai zīmei. Šāds ir šīs problēmas risinājums jautājumā par filozofijas termina rakstību, raugoties no dažu filozofu un semiotiķu viedokļa. No dažu filozofu viedokļa, šāds skatījums var arī būt nepietiekami vērts. Par to, piemēram, Ansis Zunde: „Priekšplānā paturot Kanta aktivācijas („modernizācijas” un varbūt arī „post-modernizācijas”) uzdevumu, [...] es filozofiju cenšos noturēt tieši kā *hipo-tēzi*. Iesākumā šķīta, ka tas nenāksies grūti, jo Latvijā kopš deviņdesmito gadu sākuma arī šās hipo-tēzes satura apzīmētājs ir kļuvis divots, uzsvērti sēmisks un tāpēc hipotētisks, – vieni uzstāj, ka jārakstot ‘*filozofija*’, otri, ka ‘*filosofija*’ [...]. Nav lieki piebilst, ka šādā instrumentācijā apzīmētāja izvēle pārstāj būt pareizrakstības jautājums, jo zīmes ‘S/Z’ strīdus atstrīdina vaļā pašu „lietas būtību”.” (Zunde 2001: 37)

Vienprātība uzskatos ir jautājumā par to, ka termina saturu izsaka tā apzīmētā jēdziena definīcija. Atgriežoties pie filozofijas izpratnes

Senajā Grieķijā, Maija Kūle un Rihards Kūlis grāmatā „Filosofija” uzsver, ka „sengrieķu filosofija māca domāt par esamību un būtību. Filosofam ir jāieklausās, ko runā esamība, nevis akli jāuzticas tradīcijām” (Kūle, Kūlis 1996, 1997: 22). Skaidrojot Martina Heidegera atbildi par to, kas ir filozofija, autori norāda, ka, pēc Heidegera domām, uz to nevar atbildēt ar vienu teikumu, bet gan ar iedziļināšanos tās būtībā. Atsaucoties uz Platonu, A. Zunde vērs uzmanību uz filozofijas definējamības sarežģītību vai pat neiespējamību: „Tam, kam filozofija nav dota un nevar būt dota principā, godīgi jāatsakās arī to definēt un cik tik iespējams jāizvairās no jautājuma „kas ir filozofija?” [...] Platons VII vēstulē raksta, „[...] tāds mēģinājums cilvēkam nenozīmētu nekā laba, izņemot nedaudzus, kas ir spējīgi pēc īsas apmācības paši atrast pareizo ceļu.” (Zunde 2001: 47–48)

Filozofijas priekšmeta skaidrojums no marksisma pozīcijām 1964. gadā izdotajā „Filozofijas vārdnīcā” ir šāds: „Filozofija (gr. gudrības mīlestība) – zinātne par vispārīgām likumībām, kurām pakļauta kā esamība (t. i. daba un sabiedrība), tā arī cilvēka domāšana, izziņas process. Filozofija ir viena no *sabiedriskās apziņas formām*, galu galā to noteic sabiedrības ekonomiskās attiecības. Filozofijas kā īpašas zinātnes pamatjautājums ir problēma par domāšanas attiecību pret esamību, apziņas attiecību pret matēriju.” (FV 1964: 122–123) Šīs vārdnīcas ievadā redakcija uzsvērusi savu ideoloģisko pieeju: „PSKP XXII kongresā tika pieņemta un apstiprināta jaunā partijas Programma. Šajā programmā ne tikai izstrādāts konkrēts plāns komunisma uzcelšanai PSR Savienībā, bet arī no marksisma-ļeņinisma pozīcijām dziļi analizēta visa pasaules attīstība mūsu dienās, parādīta šī attīstības dialektika. Programma izvirzījusi visai marksistiskajai zinātnei, arī filozofijai vairākus jaunus jautājumus, kuru pētīšana palīdz attīstīt tālāk un konkretizēt dialektiskā un vēsturiskā materiālisma tēzes.” (FV 1964: 3) Par filozofijas kā ideoloģijas pakalpiņa lomu un vietu sociālistiskās realitātes apstākļos sarkastiski izteicies filozofs, sengrieķu valodas un filozofijas lietpratējs Māris Vecvagars: „Atsevišķos laikmetos, kuros filozofijas idejas dzīvošais spēks tika novedināts līdz formālai cilvēka spriešanas spēju izkopšanai un, varētu pat sacīt, jau sasniegtās patiesības izskaidrošanas manierei, – vienīgi šādos laikos parādās priekšstats par filozofiju kā īpatnēju mantnīcu, kur tiek glabātas un bēdzinātas cilvēka gara šķietami liekās vērtības. Bez šaubām,

mantnīca šad tad tiek lietota ar sevišķu ārišķīgu svinīgumu. No tās var kaut ko ņemt, turklāt tik, cik šimbrīžam vajadzīgs un kā vajadzīgs. Tā kalpo gluži kā dienestmeita, kura uzslauka, pievāc un uzglabā citu dzīves atlikas, bet kuru neviens tā arī neuzklausā. Šāds priekšstats antīkajā pasaulē vēl nebija pazīstams.” (1990: 93) M. Vecvagars norāda, ka filozofijas institucionalizācija un tās pārliecīga specializācija ir izdeldējusi tradicionālo, izsenis piekopto filozofēšanas veidu, bet filozofijas savdabīgā problemātika tiek novedināta līdz atsevišķo zinātņu dotumu formālai vispārināšanai. Pāri ir palikusi patiesības ārišķīgā dotība, kuras bezsaturīgajos spriedelējumos cilvēks nesaskata jēgu iedziļināties un kļūt par patiesības atzinēju. Saltas, bezjūtīgas patiesības neskar cilvēka sirdi (sk. Vecvagars 1989: 9–11). Filozofs cenšas norādīt, ka filozofijai ir īpaša loma arī atsevišķā cilvēka dzīvē kā viņa gara atmodinātājai, un jautā: „Vai nebūtu pienācis laiks iedegt cilvēkā to gaismekli, kura kvēlstaros [...] viņā par jaunu atspulgotu cilvēciskums?” (1989: 11) Šinī sakarā gan jāpiezīmē, ka sociālistiskās īstenības apstākļos jēdzieniem „cilvēka gars”, „cilvēciskums” netika piešķirta īpaša vērtība. M. Vecvagars piemin cilvēka gara vērtības, kam filozofijai kā gara zinātnei būtu jānodrošina pievērsties, taču vārdi un jēdzieni „gars”, „garīgums” tolaik tika skausti no latviešu leksikas un cilvēku dzīves kā neraksturīgi padomju sociālistiskajai realitātei un marksistiskajai ideoloģijai, un tie drīzāk saistījās ar kristīgās reliģijas idejām un atziņām. Te vietā atcerēties valodnieces Ainas Blinkenas teiktos vārdus tā laika garīgās gaisotnes raksturojumam, ko veicināja valdošā ideoloģija: „Vārdus *gars*, *garīgums* ilgus gadus lietoja reti. Un, aizmirstot, ka tieši gars ir tas, kas veido cilvēka būtību – cilvēcību –, pamazām atmeta arī pašu cilvēcību, pirmajā (un bieži vienīgajā) vietā noliekot šķiru un partiju, slāņu un grupējumu savstarpējās neuzticības un aizdomu mērauklas, radās aizspriedumi pret cilvēcības izpausmēm visos tās veidos – mīlestību pret tuviniekiem („slavenais” Pavļiks Morozovs), žēlsirdību, skaistumu apkārtņē un dvēselē, maigumu, romantiku, ticību augstākai varai, ticību sev un savai tautai. Un pāri palika tikai darbs (vislabāk kolektīvais), marša mūzika un masu dziesmas, sociālistiskā reālisma māksla.” (Blinkena (2000) 2014: 540)

Līdz ar atbrīvošanos no ideoloģijas ietekmes filozofi centās pasvītrot savu atšķirīgo viedokli par filozofijas uzdevumiem. Piemēram, Igors Šuvajevs norāda: „Filosofija nepavisam nav zinātne par

vispārīgākajām dabas, sabiedrības un cilvēka likumsakarībām. Filozofijā ir runa par sākumu, pamatu jeb, izsakoties citiem vārdiem, par pirmo un pēdējo. Tāpēc filozofijā arī norisinās pirmā un pēdējā pārspēle. Pārdomājot no jauna, kļūst par pēdējo, kas domā, un pirmo, kas atkal tiek pārdomāts” (1999: 11); „Filozofija ir par lietu, tā vienmēr ir par vienu un to pašu, kaut arī vienmēr citādi” (1999: 159).

Diskusijas par termina rakstību

Lai gan deviņdesmito gadu diskusijā ar I. Šuvajevu (1993: 4; 1994) valodniece Valentīna Skujiņa stingri aizstāvēja valodnieku viedokli par filozofijas termina rakstību ar „z”, balstoties uz pastāvošajām līdzskaņu atveides normām aizgūtajos vārdos (1994a: 6; 1994b: 10), tomēr savos zinātniskajos darbos terminoloģijas teorijā viņai ir nācies atzīt, ka šādai fonētiskai likumībai nav strikti ievērotas sistēmas rakstura. Darbā „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi” (1993; 2002) skaidrots, ka līdzskaņu izvēle dažos aizgūmos mēdz būt problemātiska: „Terminoloģijas izstrādē parasti tiek respektētas aizgūvumu lietošanas tradīcijas [...] (starp diviem patskaņiem nebalsīgais līdzskanis ir balsīgs) [Bendiks 1968: 119 – [V. S.]]. Tomēr latviešu valodā šādai fonētiskai likumībai nav sistēmas rakstura un ir daudz tādu aizgūvumu, kuros starp patskaņiem ir nebalsīgais līdzskanis: *desinhronizācija*, *desorbcija*, *preselektors*, *prosodika*. Tāpēc, apstiprinot termina funkcijā mazāk izplatītu vai jaunāka laika aizgūvumu, priekšroka tiek dota morfoloģiskajam kritērijam, saglabājot negrozītu saknes resp. celma līdzskani, piemēram, *desiderāti*, jo vārda saknē ir nebalsīgais līdzskanis s.” (Skujiņa 2002: 68)

Šādas diskusijas rezultātā starp valodniekiem un filozofiem tolaik radās domstarpības, un atbalsis no tām saglabājušās līdz mūsu dienām. Cēlonis šai nevienprātībai nav paviršība, bet gan dažādie interpretācijas skatpunkti, proti, no kura aspekta šo parādību uzlūkot.

Sākot ar grāmatas „Filozofija” publicēšanu, filozofi Maija un Richards Kūļi konsekventi terminu raksta ar nebalsīgo līdzskani. Grāmatas priekšvārdā viņi savu izvēli paskaidro šādi: „Pēdējā laikā Latvijā norisinās diskusijas par vārda „filozofija” pareizrakstību. Saskaņā ar „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcu” un LR

Valsts valodas centra Latviešu valodas komisijas atzinumu tiek rekomendēts vārds „filozofija”, taču grāmatas autori par vārda jēgai atbilstošāku formu uzskata terminu „filosofija”, kas atļauj precīzi atveidot vārda sastāvdaļu „sophia”, t. i. gudrība, līdz ar to saistot filozofijas interpretāciju ar sengrieķu tradīciju.” (Kūle, Kūlis 1996, 1997: 5) Jāatzīmē, ka šinī un turpmākajās autoru publikācijās šis princips arīdzan tiek ievērots. Te gan jāpiezīmē, ka grāmatas priekšvārdā vēl jaušama vārda iepriekšējās rakstības tradīcijas ietekme un nevilšus ieviesusies nekonsekvence, kad tekstā nejausi parādās vārda *filozofisks* rakstība arī ar balsīgo līdzskani: „**Filosofijas** [izcēlums mans – Z. I.] vēsture tiek aplūkota dažādu kultūras laikmetu un paradīgmu kontekstā [...]. Latvijas profesionālo **filosofu** [izcēlums mans – Z. I.] uzskatiem autori pievēršas tikai tādā mērā, kādā tie iekļaujas pasaules **filozofiskās** [izcēlums mans – Z. I.] domas procesā.” (Kūle, Kūlis 1996, 1997: 5)

Termina rakstība dažādos laikposmos un dažādu autoru darbos

Aplūkojot termina „filozofija” rakstību dažādos laika periodos, jākonstatē, ka filozofijas tekstos tā ir bijusi svārstīga. Ja pirmajā terminu vārdnīcā šī rakstība ir ar balsīgo līdzskani (ZTV 1922), tad 20.–30. gadu filozofu darbos vārds rakstīts gan ar balsīgo, gan nebalsīgo līdzskani. Padomju laikā publicētajos filozofiskajos tekstos termins tika lietots ar balsīgo līdzskani. No deviņdesmito gadu vidus atsākās svārstību periods šī termina rakstībā. Piemēram, 1995. gadā Filozofijas un socioloģijas institūta publicētajā krājumā „Mūžīgais un laicīgais” (Kūle 1995) termins jau rakstīts ar nebalsīgo līdzskani visos šeit publicētajos rakstos, kaut gan daži no šī krājuma rakstu autoriem, piemēram, Jānis Nameisis Vējš un Ella Buceniece savos turpmākajos darbos (piemēram, Buceniece 1999, 2013; Vējš 2005, 2017) terminu lieto ar balsīgo līdzskani. A. Zunde uzskata, ka zīme ir tikai ārējs marķējums, kas neskar pašas filozofijas būtību, jo arī „bezapziņas tumsa Zofija mājo pašas Sofijas dzīlēs” (2001: 42). Viņa pārliecība ir, ka īstenam filozofam „filozofija *nav dota* gandrīz nekad, vienmēr tā jāmeklē, jāatjaunina tās būtības un sūtības izpratne”, tādēļ, kā

izsakās filozofs, „ja jautājums būtu tikai „kā pareizi rakstīt?” – pats labprāt liētu vienīgi S (neatkarīgi no tā „vai latvieši to nevar izrunāt, vai tomēr var gan”) (Zunde 2001: 42).

Termins ar balsīgo līdzskani lietots A. Zundes, Skaidrītes Lasmanes (2012), Māras Rubenes (1995, 2017), Māras Kiopes (2015) u. c. autoru darbos, bet ar nebalsīgo līdzskani – I. Šuvajeva, M. Kūles, R. Kūļa, Velgas Vēveres, Inetas Kivles u. c. filozofu publikācijās. Variatīvs termina izmantojums sastopams Raivja Bičevska dažādos laikaposmos publicētajos darbos (sk., piemēram, 2013; 2017a; 2017b). „S/z” variācijas termina rakstībā dažādu latviešu filozofu darbos, piemēram, spilgti atsedzas dažādu autoru rakstos grāmatā „Kants, Heidegers un dzīves pasaule” (Bičevskis 2015), turpretim 2017. gadā publicētajā kolektīvajā monogrāfijā „Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija” (Bičevskis 2017c) ir ievērota vienota termina rakstība (ar „z”), kaut gan jāpiezīmē, ka šinī gadījumā noteicošais varētu būt krājuma sastādītāja un zinātniskā redaktora R. Bičevska viedoklis un uzstādījums, nevis katra raksta autora uzskats.

Šajos dažādajos skatījumos uz vienu un to pašu parādību un konsekvantajā pieturēšanās pie savas pārliecības, iespējams, nevilšus atklājas viena no mūsdienu demokrātiskās, brīvās pasaules iezīmēm, proti, indivīda tiesības uz savu viedokli un tiesības to brīvi paust. No otras puses, nevar noliegt, ka šinī konkrētajā gadījumā „s/z” variācijas termina rakstībā sagādā grūtības kā grāmatu redaktoriem, tā arī rakstu autoriem, kad citējumos jā saglabā latviskā teksta oriģinālā rakstība.

Mūsdienās publicētajās latviešu valodas vārdnīcās, enciklopēdijās, latviešu valodas tēzaurā, terminu datubāzēs termins pārsvarā ir rakstīts ar balsīgo līdzskani, tomēr atsevišķos gadījumos ir konstatējamas arī „s/z” svārstības. Piemēram, Latvijas Enciklopēdiskās vārdnīcas tiešsaistes variantā ir sastopami abējādi termina rakstības varianti, kaut arī „z” rakstība ir pārsvarā šķirkļū. Interesanti atzīmēt, ka abas rakstības var parādīties vienā šķirklī. Piemēram, aprakstā par I. Šuvajevu lasām: „Šuvajevs, Igors (1963) **filozofs** [izcēlums mans – Z. I.], Dr. phil. (1995). LZA korespondētājloceklis (2000), asociētais profesors (1997), **Filozofijas** [izcēlums mans – Z. I.] un socioloģijas institūta pētnieks. Zinātniskās intereses: dzīves mākslas **filozofija** [izcēlums

mans – Z. I.], psihoanalīze jeb dziļu psiholoģija, kultūrsemiotika un **filosofijas** [izcēlums mans – Z. I.] vēsture.” (LEV)

Termina rakstība dažādos laikapšos dažādos publicējumos ir atšķirīga:

Filozofiskajos tekstos	z/s (20.–30. g.) z (padomju periods) z/s (pašlaik) ²
Terminu vārdnīcās	z (1992. g.); z (pašlaik)
Datubāzēs	z (pašlaik)
Zinātniski populāri tekstos, publicistikā	z/s (pašlaik)

Secinājums

No semiotiskā viedokļa raugoties, valodniekiem termina interpretācija pieder pie sociālā koda, bet vairāku filozofu skatījumā tas ir vienīgi interpretatīvā koda piederums. Šodien joprojām aktuāli ir abi skatījumi un abi rakstības veidi. Šis fakts nenoliedzami rada grūtības tekstu redaktoriem un autoriem, kas vēlas savā tekstā izmantot kādu atziņu no konkrēta filozofa darba, to citējot, pie tam saglabājot oriģinālā lietotā termina rakstību.

Literatūra un avoti

Bendiks 1968 – Bendiks, Hermanis. Latviskās svešvārdu rakstības gadu desmits. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 4. Rīga: Liesma, 1968, 116.–129.

Bičevskis 2013 – Bičevskis, Raivis. *Dzīves un nāves hermeneitika. Martina Heidegera agrīnie filozofiskie meklējumi*. Otrais papildinātais izd. [Rīga]: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Latvijas Universitāte, 2013.

² Apskatītais jautājums ir autore mēģinājums noskaidrot šo dažādo termina rakstības nostādņu rašanās un pastāvēšanas cēloņus. Nenoliedzami, ka šinī sakarā interesanti būtu uzzināt rakstā minēto filozofu atziņas, kā arī atmiņas par šo periodu, kas būtu turpmāk aplūkojamais šīs tēmas papildinājums.

- Bičevskis 2015** – Bičevskis, Raivis (sast.). *Kants, Heidegers un dzīves pa-
saule*. Kolektīvā monogrāfija. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas in-
stitūts, 2015.
- Bičevskis 2017a** – Bičevskis, Raivis. Herdera Universs. *Vienotība un atšķirī-
ba: Johana Gofrīda Herdera filozofija*. Sast. un zin. red. R. Bičevskis.
Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2017, XI–XXII.
- Bičevskis 2017b** – Bičevskis, Raivis. Tur, kur pietrūkst vārds. Esamība un
valoda starp Herdera „Apcerējumu par valodas izcelšanos” (1772) un
Heidegera semināru „Par valodas būtību” (1939). *Vienotība un atšķirī-
ba: Johana Gofrīda Herdera filozofija*. Sast. un zin. red. R. Bičevskis.
Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2017, 359.–377.
- Bičevskis 2017c** – Bičevskis, Raivis (sast.). *Vienotība un atšķirība: Johana
Gofrīda Herdera filozofija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas in-
stitūts, 2017.
- Blinkena (2000) 2014** – Blinkena, Aina. Humanitārā izglītība un latviešu
valoda. *Caur vārdu birzi*. Darbu izlase. I daļa. Rīga: LU Latviešu valo-
das institūts, 2014, 539.–544.
- Buceniece 1999** – Buceniece, Ella. *Saprāts nav ilūzija. Rietumu filozofija
modernisma situācijā*. [Rīga]: Pētergailis, 1999.
- Buceniece 2013** – Buceniece, Ella. *Pauls Dāle: Dievs un „filozofa lieta”*.
[Rīga]: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2013.
- Chandler 2003** – Chandler, Daniel. *Semiotics: The Basics*. London, New
York: Routledge, 2003.
- FV 1964** – *Filozofijas vārdnīca*. M. Rozentāla un P. Judina redakcijā. Rīga:
Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.
- Hanovs 2012** – Hanovs, Deniss. *Latvijas reģionu mazo pašvaldību stratēģi-
jas dažādības vadība. Sabiedriskās politikas analīze un rekomendācijas
situācijas maiņai*. Rīga: Biznesa augstskola „Turība”, 2012.
- Kiope 2015** – Kiope, Māra. *Klātbūtne. Latviešu un brazīliešu filozofa jezuīta
Staņislava Ladusāna dzīve un darbs*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģi-
jas institūts, 2015.
- Kovaļčuka 2017** – Kovaļčuka, Svetlana. Viko pret Herderu jeb Viko un tikai
Viko: Roberta Vīpera uzskati par Latvijas un Krievijas vēsturi. *Vienotība un
atšķirība: Johana Gofrīda Herdera filozofija*. Sast. un zin. red. R. Bičevskis.
Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2017, 403.–433.
- Kūle 1995** – Kūle, Maija (atb. red.). *Mūžīgais un laicīgais*. Zinātnisku rakstu
krājums. Lielvārde: Lielvārds, 1995.
- Kūle 2006** – Kūle, Maija. *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga: LU Filo-
zofijas un socioloģijas institūts, 2006.
- Kūle 2016** – Kūle, Maija. *Jābūtības vārdi. Eīdes par zināšanām un vērtībām
mūsdienā Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2016.

- Kūle, Kūlis 1996, 1997** – Kūle, Maija; Kūlis, Rihards. *Filosofija*. 2. izd. Rīga: Burtnieks, 1996, 1997.
- Lasmane 2012** – Lasmane, Skaidrīte. *Komunikācijas ētika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.
- LEV** – *Latvijas Enciklopēdiskā vārdnīca*. Pieejama tiešsaistē: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?q=%3E%C5%A0uvajevs%20Igors&s=0&g=1&r=1> [skatīts 25.03.2019].
- Rubene 1995** – Rubene, Māra. *No TAGADNES uz tagadni. Mūsdienu filozofija ētiskā taisnīguma meklējumos*. Rīga: Minerva, 1995.
- Rubene 2017** – Rubene, Māra. Skārums spēks: Herders un estētika. *Vienotība un atšķirība: Johana Gotfrīda Herdera filozofija*. Sast. un zin. red. R. Bičevskis. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2017, 61.–102.
- Skujiņa 1993** – Skujiņa Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Zinātne, 1993.
- Skujiņa 1994a** – Skujiņa, Valentīna. Praesidēns vai prezidents? *Labrīt*, 04.10.1994.
- Skujiņa 1994b** – Skujiņa, Valentīna. „Valodā nav likumu” (Igors Šuvajevs) jeb Filozofs pret valodas mugurkaulu. *Labrīt*, 25.10.1994.
- Skujiņa 2002** – Skujiņa, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izd. Rīga: LVI, 2002.
- Šuvajevs 1993** – Šuvajevs, Igors. Par „gudrības mīlestību”. *Kultūras Avīze*, Nr. 1, 1993.
- Šuvajevs 1994** – Šuvajevs, Igors. Hromozoma vai hromosoma. *Labrīt*, 11.10.1994.
- Šuvajevs 1999** – Šuvajevs, Igors. *Filosofija. Sarunas par filosofiju*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
- Vecvagars 1989** – Vecvagars, Māris. Reliģijas apjēgums Hēgeļa filozofijas lekcijās. *Viņpus laba un ļauna? Morāle un reliģija pasaulē un Latvijā*. Rīga: Avots, 1989, 9.–47.
- Vecvagars 1990** – Vecvagars, Māris. Filozofijas savveidība Platona skatījumā. *Domas par antīko filozofiju*. Rīga: Avots, 1990, 80.–101.
- Vējš 2005** – Vējš, Jānis Nameisis. *Darbdienas filozofija. Ieskats analītiskajā domāšanā. Eseju krājums*. [Rīga]: Zinātne, 2005.
- Vējš 2017** – Vējš, Jānis Nameisis. *Četras esejas par Berlinu*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2017.
- Zunde 2001** – Zunde, Ansis. *Melnās figūras: kants, ārendte, lakāns, žižeks un citi latviešu „lirozofiskajā gambūtā”*. Rīga, 2001.
- ZTV 1922** – *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Rīga: Izglītības ministrija, 1922.

Vija POŽARNOVA

NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN VALODAS POLITIKA PREČU UN PAKALPOJUMU JOMĀ

National Identity and Language Policy in the Domain of Goods and Services

Abstract

There are two interlinked developments in the multilingual processes of globalization: the necessity for more efficient communication and the necessity to preserve every language as an important part of cultural heritage. Language is a unifying element of national identity. The paper surveys components of language policy: language beliefs, practice, and management in the goods and services domain, considering language as one of the basic values of national identity. The paper studies whether these tenets function in the environment where the main purpose is profit. The practical analysis of the research is based on the results of an anonymous online survey on the topic of language policy in the field of goods and services in Latvia.

Keywords: *language policy, national identity, language beliefs, goods and services field*

Valodas kā vienojoša nacionālās identitātes elementa loma ir nozīmīga mūsdienu multilingvālās pasaules globalizācijas procesos, jo tie iezīmē aktīvu un līdzās pastāvošu, bet šķietami pretēju kustību korelāciju – nepieciešamību pēc arvien efektīvākas komunikācijas un nepieciešamību sargāt ikvienu valodu kā svarīgu kultūrmantojuma sastāvdaļu. Rakstā aplūkoti valodas politikas komponenti – valodas pārliecība, prakse un pārvaldība – preču un pakalpojumu jomā, uzskatot valodu par vienu no nacionālās identitātes koncepta pamatvērtībām un analizējot, vai vidē, kurā galvenais mērķis ir peļņas gūšana, saglabājas valodas kā nacionālās identitātes pamatvērtības nozīme.

Pētījuma praktiskā daļa veidota, pamatojoties uz 2017. gadā tiešsaistē veiktas anonīmas sociolingvistiskas aptaujas rezultātiem par valodas politiku preču un pakalpojumu jomā Latvijā.

Valodas politikas un nacionālās identitātes teorētiskās nostādnes

Lai cik rūpīgi valstī netiktu plānota un realizēta valodas politika, plaisa starp valodas politikas komponentiem – pārliecību, pārvaldību un praksi (Spolskis 2011: 20) – ir novērojama teju visās valstīs un valstiskos veidojumos. Tam ir dažādi iemesli, taču šo trīs aspektu mijiedarbe veido kopējo valodas politikas ainu, tāpēc gan valodas politikas pētniecībā, gan plānošanā ir svarīgi ņemt vērā visus trīs aspektus. Lai gan tradicionāli ar valodas politiku saprot tieši tās pārvaldības centienus un formas, arī reālās prakses un pārliecības jeb attieksmes jautājumi nedrīkst palikt ignorēti, jo tie būtiski ietekmē viens otru. Gluži otrādi – ir svarīgi pēīt šo atšķirīgo komponentu mijiedarbi, lai mainīgos valodas politikas procesus izprastu padziļināti, tādējādi radot jaunus risinājumus arvien veiksmīgākai un efektīvākai valodas politikas plānošanai un realizēšanai. Turklāt svarīgi šos savstarpēji saistītos procesus apzināt dažādās jomās. Kā teicis valodas politikas pētnieks profesors Bernards Spolskis (*Bernard Spolsky*): „Visas jomas ir sociolingvistiskās ekoloģijas daļa; starp tām pastāv kompleksa mijiedarbība [..]” (2011: 75).

Preču un pakalpojumu joma (lielākoties tieši privātā uzņēmējdarbība) ir viena no tām, kurās valodas lietojums bieži netiek pakļauts valsts valodas politikas vadlīnijām, un Latvijas valodas politikas pētnieki un veidotāji nereti ir atzinuši, ka valodas situācija šajā jomā var kavēt latviešu valodas nostiprināšanos un sabiedrības integrāciju (Druviete 2018: 54). Taču arī preču un pakalpojumu jomas valodas lietojumā ir novērojama trīs valodas politikas komponentu īstenošanās:

1) **valodas pārvaldība** ir konkrēta uzņēmuma vadības pārziņā, un, pat ja tā netiek apzināti veidota un reglamentēta, tā visdrīzāk izpaužas kā uzņēmuma vadītāja vai vadītāju pārliecība, kuru šādos apstākļos var atļauties vispārināt un definēt kā iekšējās vides nerakstītos likumus;

2) **valodas prakse** tiek realizēta dažādi atkarībā no uzņēmuma specifikas. Atšķiras darbinieku savstarpējā komunikācija, darbinieku komunikācija ar vadību, kā arī komunikācija ar dažādiem klientiem;

3) **valodas pārliecība** darba vidē var realizēties gan mikro, gan makrolīmenī. Darbinieki var ievērot zināmus vadības norādījumus komunikācijā, pildot darba pienākumus, taču var arī neievērot un visos tīros iepriekš minētajos komunikācijas gadījumos demonstrēt savu valodas pārliecību. Šādos gadījumos var rasties konflikti.

Lai arī valodas pārliecību mikrolīmenī lielā mērā veido katra indivīda subjektīvu uzskatu un iespaidu kopums, jāatceras, ka tā tiešā veidā ne tikai ietekmē, bet veido reālo valodas praksi. Daudzos uzņēmumos valda uzskats, ka sava pārliecība (ne tikai valodas, bet arī reliģiskā, politiskā u. c.) darba vidē nav demonstrējama. Protams, zināma neitralitāte mazina konfliktu risku un spēj saglabāt uzņēmuma vidē nosacītu mieru un šķietamu vienlīdzību. Tomēr atkarībā no indivīda rakstura un temperamenta, ilgstoši atrodoties vidē, kurā valda pretēji uzskati un pārliecības, viņš var sākt justies apspiests, neiederīgs un atsvešināts, jo veidojas šķeļošais „mēs” un „viņi” modelis. Saskaņā ar sociologu pētījumiem cilvēkam kopš dzimšanas piemīt vajadzība pēc piederības – ģimenes, draugu loka, valsts, tautības u. tml. (Brown 2017: 33). Ar šo piederības izjūtas nepieciešamību ir saistāms daudzdimensionālais nacionālās identitātes koncepts (Smits 1997), tas pauž piederību konkrētai nācijai, kurai raksturīgi attiecīgi simboli, piemēram, valoda. 2017. gada sākumā publicētajā Brūsa Stouksa (*Bruce Stokes*) pētījumā *What It Takes to Truly Be ‘One of Us’* apkopotie respondentu dati liecina, ka daudzās pasaules vietās valoda tiek uzskatīta par svarīgāku nacionālās identitātes rādītāju nekā dzimšanas vieta. Tātad nacionālās identitātes koncepts un valodas politika ir savstarpēji saistītas kategorijas, ja pieņem, ka „valoda ir politiska no augšas līdz apakšai”, kā savulaik teicis lietišķās valodniecības profesors Džons Ērls Džozefs (*John Earl Joseph*) (2008: 33). Ņemot vērā, ka vidēji cilvēks lielu daļu savas dzīves pavada darba vidē, ir tikai dabiski, ka arī tur rodas nepieciešamība pēc piederības, kā rezultātā pēc „mēs” un „viņi” modeļa veidojas bariņi, pulciņi un interešu grupas. Un multilingvālās sabiedrībās nereti vienojošais vai, gluži pretēji, šķeļošais faktors ir valoda kā nacionālās identitātes pamatvērtība.

Arī Latvijā, kur valsts valoda ir latviešu, praksē tiek runāts divās valodās – latviešu un krievu, tātad sabiedrību veido „mēs” un „viņi” modelis. Pēdējos gadu desmitos latviešu un krievu valodas jautājums bijis un joprojām ir gan aktuāls, gan sensitīvs lielākoties vēsturisko notikumu – pagātnes sāpju un no tām izrietošo tagadnes baiļu dēļ. Lai kā gribētos domāt, ka ikdienu pavadām gana inteligentu un saprātīgu cilvēku lokā, konflikti var realizēties jebkurā laikā un vietā. Turklāt, tāpat kā citur pasaulē, globalizācijas rezultātā arī Latvijas valodas situācija mainās, un pamazām līdz ar angļu valodas izplatīšanos dažādās sociolingvistiskajās jomās Latvijas bilingvālā sabiedrība jau ir kļuvusi multilingvāla.

Kas attiecas uz valodu preču un pakalpojumu jomā, nedrīkst aizmirst, ka uzņēmējdarbībā būtiskāki par valodu un valodas politiku ir vēl citi faktori. Par šīs tēmas jautājumiem 2017. gadā ir izdota šveiciešu sociolingvistes Gabrielas Hoganas-Brunas (*Gabrielle Hogan-Brun*) monogrāfija *Linguanomics. What is the Market Potential of Multilingualism?* Monogrāfijā autore no objektīva skatpunkta ir aplūkojusi saikni starp ekonomiku un valodas politiku, sacīdama, ka diskusijas par multilingvisma tēmu nereti aizēno emocijas un nepareizi priekšstati, tāpat atsevišķā nodaļā G. Hogana-Bruna ir apkopojusi populārākos valodas pārliecības mītus, kuri valda konkrētā sabiedrības daļā, kas nevēlas apgūt valodas, tādējādi, pēc autores domām, šie cilvēki zaudē iespējas darba tirgū (2017: 44). Arī B. Spolskis savā monogrāfijā uzsver, ka pētījumos par valodu ekonomisko vērtību arvien tiek konstatēts, ka pastāv tendence pieņemt darbā tādus darbiniekus, kas pārvalda noteiktas valodas (2011: 77).

Aptaujas rezultātu analīze

Mīti un atšķirīga pārliecība par valodām, valodu prasmju nepieciešamību un valodu konkurenci valda arī Latvijas sabiedrībā. Ar mērķi noskaidrot valodas politikas (pārliecības, pārvaldības, prakses) situāciju Latvijas preču un pakalpojumu jomā tika veikta anonīma tiešsaistes aptauja, kurā piedalījās 134 respondenti vecuma diapazonā no 16 līdz 79 gadiem. Lielākā daļa aptaujas dalībnieku bija sievietes (100), lielākā daļa respondentu norādīja, ka ieguvuši augstāko

izglītību (103), un lielākā daļa ir darba ņēmēji (112 respondenti), kā arī pārstāv preču un pakalpojumu jomu (115 respondenti). 116 respondentu norādīja latviešu kā savu dzimto valodu, 11 – krievu, un pieci respondenti atzīmēja divas dzimtās valodas. Lielākā daļa respondentu (119) norādīja, ka ģimenē runā tikai latviski, bet 15 aptaujas dalībnieku atbildēja, ka ģimenē runā divās valodās. 122 respondenti atbildēja, ka pārvalda arī angļu valodu, 106 – pārvalda arī krievu valodu. 130 respondenti norādīja, ka kopā pārvalda trīs valodas, un daži aptaujas dalībnieki pat vairāk, piemēram, latviešu, krievu, angļu un spāņu (1) vai latviešu, krievu, angļu un vācu (1).

Jautāti par komunikāciju darbā, lielākā daļa respondentu (119) atbildēja, ka ar darba devēju komunicē latviski. Vairāki respondenti (12) norādīja, ka ar darba devēju komunicē tikai angļiski, no kā var secināt, ka darbs ir starptautiskā uzņēmumā. Kas attiecas uz angļu valodu globālās uzņēmējdarbības saziņā, B. Spolskis monogrāfijā „Valodas pārvaldība” minējis, ka darbs starptautiskā uzņēmumā, kurā saziņa notiek tikai angļiski, diemžēl neveicina citu valodu apguvi (2011: 80), kas savukārt atbilst vienam no G. Hoganas-Brunas aplūkotajiem valodas pārlicības mītiem – tas ir uzskats, ka nav jēgas apgūt citas valodas, jo visi tāpat runā angļiski. Sociolingviste šo mītu apstrīd, norādot, ka, lai arī angļu valodas runātāju pasaulē ir ļoti daudz (aptuveni 840 miljoni), tomēr divas trešdaļas pasaules iedzīvotāju angļu valodu nezina vispār (2017: 76). Neviens respondents neziņoja, ka ar darba devēju runātu tikai krieviski.

Jautāti par komunikāciju ar kolēģiem, 54 aptaujas dalībnieki norādīja, ka darba vidē komunicē vismaz divās dažādās valodās. Tikai 42 respondenti atbildēja, ka saziņa notiek vienīgi latviski. Pārējie ar darba kolēģiem lielākoties komunicē vairākās valodās, un tikai viens respondents norādīja, ka ar darba kolēģiem komunicē vienīgi krieviski. 110 aptaujātie respondenti norādīja, ka valodas dēļ konfliktu vai problēmu darba vidē nav bijis, 14 respondenti norādīja, ka tādi ir bijuši, bet reti, un deviņi aptaujas dalībnieki atbildēja, ka konflikti ir bijuši. Sniedzot atbildes uz aptaujas jautājumiem, respondentiem bija iespēja brīvā formā pastāstīt sīkāk par šo situāciju iemesliem, un, lai gan atbilde par slīktām valodas zināšanām dominē, daži respondenti minējuši arī tādas iemeslus kā neiecietība, negribēšana, apvainojumi

tautības dēļ, politiski iemesli, ego u. tml., no kā var secināt, ka cilvēki apzinās gadījumus, kad valodas pārlicību ietekmē emocijas, par ko monogrāfijā runājusi arī G. Hogana-Bruna.

Jautāti par klientu loku uzņēmumā, kurā strādā, 40 respondenti atbildēja, ka tas ir multilingvāls, no kā izriet varbūtība, ka arī darbiniekiem nākas pielāgoties klientu valodai. No visiem respondentiem tikai 13 bija darba devēji, tāpēc domājams, lai noskaidrotu darba devēju viedokli, veidojama atsevišķa aptauja, kas būtu paredzēta tikai darba devējiem ar mērķi noskaidrot viņu valodas pārlicību un attiecīgi realizētu pārvaldību savā uzņēmumā. Visi 13 darba devēji atbildēja, ka, izsludinot jaunu vakanci, valodu zināšanu prasības tiek norādītas vienmēr, jo tās tieši ietekmē darba efektivitāti. Tāpat darba devēji norādīja, ka viņu interesēs ir paplašināt klientu loku un virzīt pakalpojumu tirgū, tādēļ ir svarīgi, lai darbiniekiem būtu dažādu valodu zināšanas, kuras ir praktiski izmantojamas. 10 darba devēji norādīja, ka valodu zināšanas ir bijis noteicošais kritērijs konkrētos gadījumos, kad ir izvēlēts vai nav izvēlēts kandidāts vai pat pārtrauktas darba attiecības. Tāpat visi aptaujātie darba devēji atsevišķi norādīja, ka viņu darbinieku valodu zināšanas ietekmē uzņēmuma darba kvalitāti, attiecības ar klientiem un partneriem, kā arī uzņēmuma peļņu.

Savukārt atbildes uz jautājumiem, kas paredzēti darba ņēmējiem, liek secināt, ka, lai arī gandrīz visi respondenti pārvalda trīs valodas, tomēr ir gadījumi, kad valodu zināšanas darba vidē konkrētu uzdevumu izpildei nav pietiekamas. 45 respondenti norādīja, ka valodu zināšanas ir sagādājušas problēmas, pretendējot uz vakanci. 16 respondenti līdz 30 gadu vecumam norādīja, ka viņiem nav bijis pietiekami labu krievu valodas zināšanu, kā norādīja viena respondente (S, 22–29, 19.11.2017.)¹, pat pretendējot uz vakanci valsts iestādē. Vairāki respondenti par šādām situācijām pauda neapmierinātību, bet viena respondente (S, 30–39, 20.11.2017.) apgalvoja, ka gandrīz 90 procentos viņu interesējošu darba piedāvājumu ir saskārusies ar krievu valodas prasmi kā obligātu prasību. Daži respondenti (7) vecuma grupā 50+ atbildēja, ka darba vajadzībām pietrūcis angļu

¹ Sieviete, vecuma grupa 22–29 gadi, aptaujas aizpildīšanas datums 19.11.2017.

valodas zināšanu. 52 respondenti arī atbildēja, ka nepietiekamas valodu zināšanas sagādājušas grūtības, pildot darba pienākumus. Lai arī pēdējos gados sabiedrībā valda diskusijas, kas norāda, ka krievu valodas prasmju trūkums jauniešiem darba meklējumos vairs nav šķērslis, šīs aptaujas rezultāti joprojām liecina, ka situācija nav viennozīmīga un jaunieši joprojām mēdz saskarties ar problēmām krievu valodas nezināšanas dēļ.

Aptaujas noslēguma daļā respondentiem tika uzdoti jautājumi, lai noskaidrotu viņu valodas pārlicību, kā arī viedokli par latviešu valodas situāciju Latvijā. Lai arī lielākā daļa respondentu (57) atbildēja, ka attieksme pret valodu ir viena un tā nevar mainīties, 23 respondenti bija pārliecināti, ka atšķirīgās vidēs arī attieksme var būt cita (darba vidē prioritāte ir apmierināts klients un laba peļņa, savukārt ārpus darba vides jāpastāv par valsts valodas lietojumu). Tātad ir iespējama situācija, kurā darba devējs, par prioritāti uzskatot sava uzņēmuma intereses, pieprasa no darbiniekiem konkrētu valodu zināšanas un lietojumu, savukārt vidē ārpus savas uzņēmējdarbības interesēm viņš atbalsta tikai valsts valodas lietojumu. 29 respondenti atzina, ka reizēm, būdami patērētāji, var kļūt principiāli, kas uzskatāmi ilustrē valodas politikā un situācijā tik nozīmīgo pārlicības jeb attieksmes aspektu.

Aptaujas dalībniekiem tika jautāts, kā viņi jūtas, kad veikalā vai kafejnīcā tiek uzrunāti krieviski, un kā jūtas, kad tiek uzrunāti angļiski. 74 respondenti atbildēja, ka krievu valodas gadījumā mierīgi turpinot komunicēt latviski, 23 respondenti – mierīgi turpina komunicēt krieviski, 18 respondenti atzina, ka jūtas aizvainoti, bet neko nesaka, savukārt 16 respondentiem šādas situācijas ir vienaldzīgas. Angļu valodas gadījumā 47 respondenti atbildēja, ka jūtas pārsteigti un samulsuši, 43 respondenti atbildēja, ka mierīgi turpina komunicēt angļiski, 25 respondenti atzina, ka jūtas ieinteresēti sarunu turpināt un jautāt, no kurienes cilvēks ir atbraucis, daži respondenti (8) atbildēja, ka turpina komunicēt latviski, bet vairāki respondenti (6) norādīja, ka Latvijā šādu situāciju nav pieredzējuši, aizvainoti šādā situācijā jūtas tikai trīs no aptaujātajiem respondentiem. Atbildes uz šo jautājumu norāda, ka attieksme pret angļiski runājošu apkalpojošo personālu ir pozitīvāka nekā pret krieviski runājošu personālu. Viens respondents

(V, 30–39, 20.11.2017.)² skaidri norādīja, ka šīs divas situācijas esot fundamentāli atšķirīgas, jo krievi Latvijā dzīvojot jau sen, bet angļiski runājošie atbraukuši nesen, tāpēc viņiem valsts valodas neprasmī pārmest nevar. Šādam apgalvojumam tomēr var nepiekrīst divu iemeslu dēļ, pirmkārt, Latvijā bieži viesojas arī tūristi no Krievijas, kuri latviešu valodu tiešām neprot, otrkārt, nav iespējams noteikt, cik sen vai nesen uz Latviju atbraukuši angļiski runājoši cilvēki, savukārt, pat, ja to varētu noteikt, nav vienotu kritēriju, kas noteiktu, cik ilgā laika periodā, kādos apstākļos un kādā līmenī iebraucējiem būtu jāapgūst valsts valoda. Tāpēc šāds cilvēku dalījums ir subjektīvs un spilgti raksturo sabiedrības valodas pārliecību un attieksmi pret dažādās valodās runājošiem cilvēkiem.

Ja runā par vietām, kurās personāls klientus apkalpo angļiski, Rīgā tādu ar katru gadu kļūst arvien vairāk. Piemēram, uzņēmums „Pakistānas kebabs”, kas jau vairākas reizes ir saņēmis sodu par Valsts valodas likuma neievērošanu. Jāteic gan, beidzamos gados var novērot, ka dažas minimālas, klientu apkalpošanai nepieciešamas frāzes kebabnīcu darbinieki tomēr apgūst, lai arī prakse rāda, ka jaunieši tāpat izvēlas sarunu turpināt angļiski, jo latviski saprasties ir sarežģītāk, piemēram, izrunas dēļ. Tāpat sodu saņēmis itāļu saldējuma meistars, kam pieder saldējuma kafejnīca „Gelato Italia Riga” Vecrīgā, un patlaban šajā iestādē pie kases izvietots informatīvs plakāts, kurā īpašnieks atvainojas, ka reizēm klienti tiek apkalpoti angļiski, norādīdams, ka tas notiek, piemēram, tad, kad viņa darbinieces ir izgājušas pārtraukumā. Par šiem gadījumiem gan pagaidām daudz runāts netiek, acīmredzot, sabiedrības valodas pārliecības dēļ, kuru manāmi ietekmē nacionālā identitāte.

Tas daļēji skaidro arī aptaujas pēdējo jautājumu rezultātus. Vispirms respondentiem tika jautāts, vai, viņuprāt, latviešu valoda ir apdraudēta, un 62 aptaujātie atbildēja „Jā, protams”, 25 respondenti norādīja, ka viņi nedomā, ka latviešu valoda ir apdraudēta, 22 aptaujātie norādīja, ka tas esot mīts, savukārt 17 respondenti godīgi norādīja, ka nezina to. Uz jautājumu, kas tādā gadījumā apdraud latviešu valodu, respondenti sniedza dažādas atbildes – 46 respondenti norādīja,

² Vīrietis, vecuma grupa 30–39 gadi, aptaujas aizpildīšanas datums 20.11.2017.

ka par valodu ir atbildīgs ikviens, ar to saprotot, ka nav viena konkrēta faktora, ko varētu vainot valodas apdraudējumā, taču 33 respondenti uzskatīja, ka tā ir krievu valoda. 16 aptaujas dalībnieki uzskatīja, ka latviešu valodu nekas neapdraud, bet 11 respondenti norādīja, ka, viņuprāt, latviešu valodu apdraud angļu valoda.

Aptaujas dalībniekiem tika arī jautāts, vai viņi rūpējas par latviešu valodu, un lielākā daļa (99 respondenti) atbildēja: „Jā, protams, cenšos runāt un rakstīt pareizā latviešu valodā.” 38 aptaujas dalībnieki atbildēja, ka viņi rūpējas par latviešu valodu, aizrādot citiem par valodas kļūdām. 16 aptaujātie norādīja, ka neesot par to domājuši, 5 respondenti atbildēja, ka viņiem tas neesot jādara, bet citi 5 aptaujātie teica, ka viņi par latviešu valodu nerūpējas, jo nespējot to ietekmēt. Turklāt trīs respondenti, kas sniedza šādu atbildi, dzimtā valoda ir latviešu, un divi no viņiem atbildēja, ka, viņuprāt, latviešu valoda ir apdraudēta, tāpēc pētījumu būtu vērtīgi turpināt, lai padziļinātāk noskaidrotu latviešu sabiedrības valodas pārliecību un ar attieksmi saistītos jautājumus, nereti arī mītus un stereotipus. Piemēram, šajā gadījumā būtu bijis vērtīgi precizēt, kas, viņuprāt, ir atbildīgs par latviešu valodu un kas būtu jādara tās apdraudējuma sakarā.

Secinājumi

Kā liecina aptaujas rezultātu analīze, arī preču un pakalpojumu vidē novērojama valodas politikas komponentu klātbūtne un mijiedarbība, pat ja reizēm šādā vidē attieksmes jautājumi mainās atkarībā no situācijas. Tā kā 23 aptaujātie atbildēja apstiprinoši, ka katrā vidē valodas attieksme var būt cita (attiecīgi klientu apkalpošanas jautājumos ir svarīgi nodrošināt, lai klients ir apmierināts, taču ārpus uzņēmējdarbības vides ir jāpastāv par valsts valodas lietojumu) un 29 respondenti uzsvēra, ka, būdami patērētāja lomā, viņi var kļūt principiāli valodas jautājumos, jāsecina, ka šajā specifiskajā vidē patiesi var novērot valodas pārliecības diversitāti. No vienas puses, darba devējs apzinās, ka darbinieku valodu zināšanas ir materiāls resurss, kas tieši vai netieši, bet ietekmē ne vien uzņēmuma prestižu, bet arī peļņu, no otras puses, ārpus darba vides cilvēkus tomēr mēdz ne tikai satraukt valodas apdraudētības iespējamība, konkrētās valodas situācijās cilvēki

var justies neapmierināti, aizvainoti vai pat aizkaitināti, ja netiek uzrunāti valsts valodā. Tādējādi var runāt par gadījumiem, kad noteiktos apstākļos viens un tas pats cilvēks it kā spēj daļu savas identitātes ignorēt, un gadījumiem, kad valoda kā viņa nacionālās identitātes vērtība manifestē valodas pārliecības un attieksmes formā. Tomēr, apkopojot atbildes uz aptaujas noslēguma daļas jautājumiem, jāteic, ka, par spīti valodas pārliecībai, bailēm no ārējiem faktoriem un ietekmes, Latvijas sabiedrībā dzīvojošie cilvēki lielākoties apzinās, ka viņi ir valodas politikas procesu sastāvdaļa – reizē gan pārliecības nesēji, gan reālās prakses veidotāji.

Literatūra

- Brown 2017** – Brown, Brené. *Braving the Wilderness : The quest for true belonging and the courage to stand alone*. London: Ebury Publishing, 2017.
- Druviete 2018** – Druviete, Ina. Valoda kā valsts identitāte: trīsdesmit gadi kopš valsts valodas statusa atjaunošanas latviešu valodai. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti*. Rakstu krājums. Zin. red. I. Druviete. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 45.–62.
- Džozefs 2008** – Džozefs, Džons Ērls. *Valoda un politika*. Rīga: Zinātne, 2008.
- Hogan-Brun 2017** – Hogan-Brun, Gabrielle. *Linguonomics. What is the Market Potential of Multilingualism?* London: Bloomsbury Academic, 2017.
- Smits 1997** – Smits, Entonijs Deivids. *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 1997.
- Spolskis 2011** – Spolskis, Bernards. *Valodas pārvaldība*. Rīga: Zinātne, 2011.
- Stokes 2017** – Stokes, Bruce. *What It Takes to Truly Be 'One of Us'*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.pewglobal.org/2017/02/01/language-the-cornerstone-of-national-identity/> [skatīts 10.08.2017].

=====

Anita HELVIGA

**TROPU SKAIDROJUMS LATVIEŠU STILISTIKĀ,
LEKSIKOGRĀFIJĀ, LITERATŪRZINĀTNĒ***

**Explanation of Tropes in Latvian Stylistics,
Lexicography and Literary Theory**

Abstract

The idea of the article was induced by several questions – are the notions of tropes and related terms explained according to the same principles in so closely related disciplines as linguistics and literary theory; are there significant differences in their comprehension which interfere with the perception of the common terms in stylistics and literary theory as belonging to one system of notions.

The aim of the paper is to deal with the notion of tropes and related terms in stylistics and literary theory including special literature, terminographic resources, and different lexicographical sources.

Questions of stylistics (including tropes) are explored rather seldom in contemporary Latvian literary theory, whereas in Latvian linguistics in the last twenty-thirty years there have been much research in stylistics: general questions of stylistics, stylistics in grammar and lexicology, questions of stylistics in mental, culturological and translational aspects, the use of tropes in the language of the press and advertising, in terminology, onomastics, professional and general vocabulary. As a theoretical basis for research in stylistics mostly the works of foreign authors are employed (nowadays, the works written in English, previously – the works written in Russian) in which the terminological system is slightly different from the system customary in the Latvian language.

The main conclusions of this research: 1) it is necessary to revisit all groups of sources of terms (vocabularies, encyclopedias, databases, theoretical and scientific literature of the field, current research) in order to ascertain

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda” pētījumu projekta Nr. VPP-IZM 2018/2-0002.

the current situation in the system of notions; 2) the system of notions of tropes is explained and described insufficiently in the Latvian language, differently in different sources, chronologically vaguely, without coordination in related fields, and lexicographically diversely; 3) opaque terminology not only impedes the acquisition of theoretical issues but also hinders systemic in-depth interdisciplinary research; 4) the whole of the tropes' system of notions which would include the contemporary explanations of the terms should be elaborated in cooperation by linguists and literary scholars. It would promote the use of precise terminology as well as theoretical and practical development of stylistics.

Keywords: *Latvian terminology, tropes, stylistics, linguistics, lexicography, literary theory*

*Trops ir lielas, nosvirotas tautas
intuīcijas mēraukla. (Klaustiņš 1924: 614)*

Terminoloģijas teorijas un prakses pētījumos, skatot kādas jēdzieniskās sistēmas veidotu terminu kopumu, nereti jānonāk pie starpnozaru saskares punktiem, pie radniecīgu nozaru kopterminiem, kas prasa padziļinātu izpēti un atklāj arī dažādas pretrunas un izpratnes atšķirības. Arī šajā pētījumā, kura pamatā ir ilgstošas studijas latviešu literatūrzinātnes terminoloģijā, uzmanības lokā ir nonācis neviennozīmīgs termins *trops* (resp. *tropi*), kas skatāms ne tikai literatūrzinātnē, bet arī valodniecības (stilistikas) aspektā.

Raksta ieroses pamatā ir jautājumi – vai tropu jēdziens un ar to saistītie termini tik cieši radniecīgās saskarnozarēs kā valodniecība un literatūrzinātne ir skaidrots pēc vieniem un tiem pašiem principiem, vai to izpratnē nepastāv būtiskas atšķirības, kas traucē stilistikas un literatūrzinātnes kopterminus uztvert kā vienas jēdzieniskās sistēmas elementus. Meklējot atbildes uz šiem jautājumiem, priekšplānā izvirzās galvenais atslēgvārds – „skaidrojums”, tādēļ līdzās stilistikas jautājumu studijām un literatūrzinātnes teorijas un praktisko piemēru aplūkojumam jēdziena skaidrojums tiek balstīts dažādos leksikogrāfiskos resursos.

Raksta mērķis – aplūkot tropu jēdzienu un ar to saistītos terminus stilistikā un literatūrzinātnē, aptverot speciālo literatūru, terminogrāfijas resursus un dažādus leksikogrāfiskos avotus.

Sākumā dodams neliels ieskats vārda *tropi* skaidrojumā vispārlietojamās leksikas vārdnīcās. Jāatgādina, ka ar valodniecību saistītā nozīme vārdam *tropi* parasti tiek norādīta kā homonīmiņas pāra otrā vienība (pirmā, kā zināms, saistīta ar dabaszinātnēm). Latviešu valodas vārdnīcās *tropa* jēdziens skaidrots šādi – pārnestā nozīmē lietots vārds vai vārdu savienojums (LLVV 7₂: 645; LVV 1987: 815; LVV 2006: 1109; MLVV). Vārds *trops* ir aizgūvums no grieķu valodas *tropos* ‘pagrieziens’ (MLVV). Svešvārdu vārdnīcās bez jau minētās informācijas ir atrodamas arī norādes par tēlainu izteiksmes līdzekli, par lingvistisku figūru u. tml. (sk., piemēram, SV 1978: 728; SV 1999: 812).

Tā kā tikai atsevišķos gadījumos skaidrojošajās vārdnīcās šim vārdam ir dots marķējums par piederību lingvistikai vai poētikai, tad jēdzienam būtu jābūt saprotamam arī ārpus speciālās terminoloģijas – vispārlietojamā leksikā. Tomēr rodas šaubas, vai ārpus filoloģiskās vides šis vārds tiktu atpazīts kā stilistikas jēdzienu nosaucošs termins. Turpretim tādu tropu veidus kā metafora, epitets, hiperbola u. c. zina daudz plašāk (ne tikai filologi), lieto daudz biežāk un ļoti dažādās situācijās. Lai izdarītu precīzus secinājumus par to, būtu jāveic sociolingvistisks pētījums, bet arī bez padziļinātas izpētes ir jāpieņem, ka tādi izteikumi kā *metaforiska valoda*, *metaforisks izteiciens*, *metaforiska asociācija*, *metaforisks nosaukums*, *metaforisks apzīmējums* u. tml. latviešu valodā tiek bieži lietoti, ir atpazīstami un pieder daudzu runātāju aktīvās leksikas daļai. Arī *epitetiem bagāts*, *apveltīts epitetiem*, *epitetiem pilna valoda* u. c. līdzīgi izteikumi ir ikdienas sarunvalodas sastāvdaļa. Ir izveidojusies tāda situācija, ka apakšjēdzieni (*metafora*, *epitets* u. c.) ir labāk zināmi un atpazīstami nekā virsjēdziens – *trops*.

Stilistikā (un valodniecībā kopumā) par tropiem samērā maz tiek runāts teorētiskajā aspektā, bet praktiski dažādu tropu lietojums valodā ir ļoti populārs un kļūst arvien izplatītāks. Tropu lietojums valodā rada jaunus vārdu savienojumus, veido jaunas vārdu nozīmes un nozīmju papildkomponentus, bagātina valodu, akcentē runātāja vai rakstītāja attieksmi (arī vērtējumu) pret attēlojamo parādību vai tēlu. Tropu lietojums un nozīmīgums ir skatāms ne tikai tādos emocionāli ekspresīvos stilos kā svinīgais, sirsnīgais, humoristiskais, ironiskais,

safriskais stils, bet arī gandrīz visos funkcionālajos stilos: publicistiskajā, sarunvalodas, vienkāršrunas, daiļliteratūras, arī populārzinātniskajā stilā.

Tādējādi tropi kā spilgts un ietekmīgs mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis ir pazīstams valodas instruments, kas attiecināms uz stilistiku, retoriku, valodas kultūru, pragmatiku, komunikāciju, sociolingvistiku un, protams, arī uz literatūrzinātņi. Terminiem, kurus lieto dažādās nozarēs, apakšnozarēs un saskarno zarēs, nereti veidojas atšķirīga izpratne, jo mazinās vai pat zūd saistība ar stingru jēdzienisko sistēmu.

Stilistikā par tropiem tradicionāli uzskata pārnestā nozīmē lietu vārdu vai tēlainu izteicienu. „Pārnestās nozīmes vārdus, kas rada ļoti tēlainu priekšstatu par kāda priekšmeta vai parādības īpašībām, sauc par tropiem.” (Beitiņa et al. 1961: 98) Taču ne katra pārnestā nozīme ir uzskatāma par tropu, svarīgs ir konteksts, runātāju asociācijas, valodas semantiskās pārmaiņas. Tikko citētajā stilistikas mācību grāmatā uzsvērts arī tropu labilais raksturs: „Daudz šādu vārdu ar pārnestu nozīmi ir iegājuši visas tautas ikdienas valodā, un to nozīmes pārnesumu vairs neuztver. Pastāvīgi lietoti, tie vairs nerada spēcīgu, spilgtu, tēlainu iespaidu.” (Beitiņa et al. 1961: 98)

Tātad tropu galvenā pazīme ir oriģinalitāte, neparastums, izteiksmes svaigums, kas ir grūti izmērāms ar konkrētiem kritērijiem, tādēļ vēl jo vairāk nepieciešama skaidra un vienota jēdzieniskā izpratne. Šādas izpratnes veidošanā galveno vērību jāpiešķir saskaņotiem terminu skaidrojumiem nozares speciālajos tekstos un leksikogrāfiskajos (arī terminogrāfiskajos) izdevumos.

Par galvenajiem tropu veidiem (paveidiem) stilistikā Jānis Rozenbergs uzskata metaforu, metonīmiju, personifikāciju, alegoriju, simbolu, perifrāzi un hiperbolu (Rozenbergs 1995: 130; Rozenbergs 2004: 150). Savukārt epitetu un salīdzinājumu, kas arī balstās uz tēlainību, J. Rozenbergs uzskata par vārda nozīmes pārņemšanas veidu, bet ne par tropiem (Rozenbergs 1995: 131). Šiem jautājumiem J. Rozenbergs pieskaras tikai ļoti īsi, norādot, ka vārda leksiskās nozīmes var klasificēt pēc lietojuma svarīguma (pamatnozīme un atvasinātā nozīme) un pēc tēlainības (tiešā un pārnestā nozīme) (Rozenbergs 1995: 130). J. Rozenbergs, stilistiku skatot kā atsevišķu zinātņu nozari, uzsvēris

tās ciešo saistību ne tikai ar valodas sistēmu un tās vēsturi, bet arī ar daiļliterāras stilistiku, ar literāras vēsturi un kritiku, ar tekstoloģiju un literāro rediģēšanu (Rozenbergs 1976: 23–24), tādējādi iezīmējot ļoti plašo lingvistisko lauku, kas saskaras ar dažādu stilistikas terminu lietojumu, arī tropu jēdzienisko sistēmu.

Literatūrzinātnē tropi tiek skaidroti kā dzejiskās jeb tēlainās izteiksmes paņēmieni vārdu vai izteicienu lietot pārnestā nozīmē, tā pamatā ir divu kaut kādā ziņā savstarpēji saistītu parādību satuvinājums, ar vienu parādību paskaidrojot otru, tādējādi radot par to spilgtu priekšstatu. Apzīmējot un raksturojot kādu parādību vai tēlu ar tropa palīdzību, veidojas asociācija ar divējādām nozīmēm: saglabājot vārda pamatnozīmi un pievienojot tropa radīto papildnozīmi. Starp abām šīm nozīmēm veidojas īpaša attieksme, kas rada emocionalitāti, zemitēkstu, asociācijas, daudzvalsību, jaunus priekšstatus, valodas iedarbīgumu. Literatūrzinātnē (galvenokārt pēc Janīnas Kursītes „Dzejas vārdnīcā” (Kursīte 2002: 420) rakstītā) pie tropiem pieskaita metaforu, metonīmiju, sinekdohu, salīdzinājumu, paralēlismu, alegoriju, personifikāciju, taču nozares teorētiskajā literatūrā parādās arī citi tropu veidi: simbols, perifrāze, hiperbola, litota, humors, ironija, satīra, sarkasms, parodija.

J. Kursītes „Dzejas vārdnīcā” šķirkļos *metafora* (Kursīte 2002: 251) un *metonīmija* (Kursīte 2002: 253) ir norāde par piederību tropu sistēmai, bet *salīdzinājumam* (Kursīte 2002: 353), *paralēlismam* (Kursīte 2002: 291), *alegorijai* (Kursīte 2002: 19), *personifikācijai* (Kursīte 2002: 303) šādas norādes nav. *Sinekdoha* ir radīta kā „viens no metonīmijas paveidiem” (Kursīte 2002: 373), bet, vai metonīmijai ir vēl kāds veids/paveids, tas no šīs vārdnīcas nav izsecināms.

Vitolds Valeinis uzsvēris, ka salīdzinājumu (tāpat kā epitetu) „dažkārt pie tropiem nepieskaita”, taču „tas tomēr uzskatāms par tropu, jo arī salīdzinājumā vienmēr ir sava veida nozīmju pārnese” (Valeinis 2007: 98). V. Valeiņa poētikas teorijas grāmatas latviešu literatūrzinātnieku vidū allaž uztvertas kā teorijas studijām vispiemērotākās, tādējādi var pieļaut, ka tās ļoti ietekmējušas daudzu jēdzienu izpratni un arī terminoloģisko apzīmējumu. 1961. gada izdevumā „Poētika” pie tropu sistēmas aplūkota metafora un tās paveidi: alegorija un personifikācija, metonīmija un tās paveidi: simbols, perifrāze, hiperbola un

litota, kā arī ironija, sarkasms, humors un satīra (Valeinis 1961: 194–210). Daudz vērtības autors pievērsis tam, lai aprakstītu, ar ko atšķiras viens tropu veids no cita, bet tostarp ir lasāmi vairāki tādi apgalvojumi, kas skaidrību nevieš, piemēram, „alegorija iet pāri tropu robežām” (Valeinis 1961: 200), „personifikācija, tāpat kā alegorija un simbols, jāuzskata par tādiem ietilpīgiem „tropu veidiem”, kuros iekļaujas citi tropi: salīdzinājumi, metaforas, epiteti u. c.” (Valeinis 1961: 200), perifrāze „nostājas starp metonīmiju un metaforu (jeb epitetu)” (Valeinis 1961: 203), litota, „kur būtu jāsaka kas negatīvs, [...] to izsaka kā pretējā, pozitīvā trūkumu vai nepietiekamību” (Valeinis 1961: 205). 1978. gada izdevumā „Ievads literatūras zinātnē” V. Valeinis tropus apskata kā *speciālos valodas tēlainības līdzekļus*, pie tiem pieskaitot salīdzinājumu un paralēlismu, epitetu, *metaforisko tropu grupu* (metaforu, personifikāciju, alegoriju, simbolu), metonīmiju un sinekdohu, kā arī *pārējos tropus* (ironiju, humoru, satīru, perifrāzi, paradoksu, hiperbolu, grotesku) (Valeinis 1978: 97–110). Redzams, ka atsevišķos gadījumos tropu sistēmā veidojies cits grupējums (salīdzinot ar Valeinis 1961), īpaši izvērsti aprakstīta epiteta apakšsistēma: pēc ārējām sajūtām (redzes epiteti, dzirdes epiteti, garšas epiteti), pēc autora attieksmes (tēlojošie epiteti, liriskie epiteti), kā arī skaidrots oksimorons, metaforiskais epitets u. c. Epiteta iedalījumu vēl izvērstāku V. Valeinis rāda 2007. gada izdevumā „Ievads literatūrzinātnē”: „Epiteti dalāmi arī pēc emocionālās tonalitātes (patosa) veidiem: slavējoši (himniski), humoristiski, ironiski, elēģiski, romantiski, sentimentāli utt.” (Valeinis 2007: 101) Kā redzams no V. Valeiņa literatūrteorētiskajiem darbiem, tropu sistēmas jēdzieniskā izpratne nav viennozīmīga un konstanta, tā ir nemitīgi pilnveidota un attīstīta.

Tātad citkārt epitetu un salīdzinājumu literatūrzinātnē pie tropiem nemaz nepieskaita, tā uzskata arī Skaidrīte Sirsone, kā tropu paveidus aprakstot un skaidrojot metaforu, personifikāciju, alegoriju, simbolu, metonīmiju, ironiju, perifrāzi, hiperbolu, litotu (Dombrovska, Sirsone 1966: 48–64), kuri „parastākam vārdam vai izteicienam var piešķirt neparastāku nozīmi, kas, pārejot apziņā, dod priekšstatam jaunu nojēgumu” (Dombrovska, Sirsone 1966: 48).

Savukārt vispārīzglītojošo skolu mācību literatūrā gan epitets, gan salīdzinājums (arī personifikācija, metafora un hiperbola) tiek

saukti par „visraksturīgākajiem tropiem” (Milzere et al. 1999: 199). Skolu mācību līdzekļos *tropi* biežāk tiek saukti par *mākslinieciskajiem izteiksmes līdzekļiem*. Andrejs Grāpis grāmatā „Literatūrteorija vidusskolai” arī nelieto terminu *tropi*, viņš apraksta epitetu, salīdzinājumu, paralēlismu, metaforu, metonīmiju, sinekdohu, alegoriju un simbolu, saucot tos par *tēlainās izteiksmes līdzekļiem* jeb *tēlainības vārdiskajiem līdzekļiem* (Grāpis 2001: 145). Līdzīgi rīkojušies vairāku mācību grāmatu autori, piemēram, Inese Auziņa un Dace Dalbiņa grāmatā „Literatūra 12. klasei” (Auziņa, Dalbiņa 2009: 241), Aija Kalve un Ilze Stikāne grāmatā „Literatūra 9. klasei” (Kalve, Stikāne 2012: 276–278). Jāsecina, ka tropu veidi mācību grāmatās ir aptverti pietiekami plaši (alegorija, hiperbola, ironija, litota, metafora, metonīmija, oksimorons, personifikācija, perifrāze, sinekdoha, zeigma), bet diemžēl tropi netiek saukti par tropiem, izņemot atsevišķus mācību komplektus, piemēram, Anitas Skalbergas izstrādātajā mācību grāmatu komplektā vidusskolēniem termina *trops* skaidrojumā ir uzsvērts tēlainums un pārnestā nozīme, kas balstās uz parādību līdzību: „Trops – jebkurš tēlains pārnestā nozīmē lietots izteiciens, kas balstās uz parādību līdzību.” (Skalberga 2000: 318)

Dažkārt literatūrzinātnē kā dzejiskās izteiksmes paņēmieni tiek nošķirti vienkāršie tropi (salīdzinājums, epitets) un komplicētie tropi (metafora, metonīmija, sinekdoha, alegorija, ironija, hiperbola, litota, perifrāze). Šāds dalījums ieviesies no tulkotajām literatūrzinātnes terminu vārdnīcām – „Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca” (ĪLTV 1957: 250) un „Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca” (MLTV 1965: 286), taču jaunākos terminu resursos šāds iedalījums vairs nav vērojams.

Ielūkojoties folkloristikas teorijā, kas vienmēr bijusi cieši saistīta ar literatūrzinātnes teoriju, ievēribas vērti ir Luda Bērziņa centieni skaidrot lietotos terminus, tas vērojams arī grāmatā „Ievads latviešu tautas dzejā: metrika un stilistika” (Bērziņš 1940). L. Bērziņš pievērs uzmanību stilistikas terminoloģijai, skaidri pasakot, ka jānošķir tropi un figūras: „Lai nu tomēr varētu orientēties bieži satiekamajā stilistikas terminoloģijā, tad derēs vispirms izšķirt figūru un tropu tādā ziņā, ka figūra attiecas uz īpatnēju vārdu kārtību dzejas izteiksmē, kamēr trops neattiecas uz valodas līdzekļiem kā tādiem, bet uz

priekšstatiem, ko modina viena vai otra vārdu izvēle.” (Bērziņš 1940: 342) Taču L. Bērziņš epitetu pieskaita figurām (nevis tropiem), saistot to ar valodas tehniku, ne tēlainajiem priekšstatiem. Pie tropiem viņš aplūko tikai gleznaino priekšstatu veidotājas – metaforu, metonīmiju, sinekdohu, alegoriju, perifrāzi, personifikāciju, arī salīdzinājumu un paralēlismu. Turklāt šajā grāmatā skaidri iezīmēts, ka dažkārt ar metaforas vārdu apzīmē visu tropu jēdzienu: „Šādu gleznainumu parasti apzīmē ar tropu vārdu, bet bieži vien runā arī par pārņemšanu jeb metaforu. Ja šos divus jēdzienus tomēr šķiram, tad trops ir plašākais jēdziens un metafora tā paveids.” (Bērziņš 1940: 343) Tādējādi jāuzsver, ka termins *metafora* plašākā nozīmē, attiecinot to uz visiem tropiem, ir ticis lietots jau 20. gadsimta pirmajā pusē. Šī tendence nav zudusi pavisam, un šāds terminoloģisks paralēlisms, kad ar apakšjēdziena nosaukumu tiek apzīmēts virsjēdziens, ir viena no būtiskākajām terminoloģijas nepilnībām, kas rada neskaidrību un jukas.

Otrs nozīmīgākais pētījums folkloristikā par stilistikas jautājumiem, kas noder arī terminoloģijas pētījumam, ir Artura Ozola „Latviešu tautasdziesmu valoda” (Ozols 1961). A. Ozols pie tropiem jeb vārdu nozīmes pārnesumiem nosauc tikai metaforu, alegoriju un eifēmismu: „Metafora, alegorija un eufēmisms ir vienas un tās pašas leksikostilistikas parādības – tropu jeb vārda nozīmes pārnesuma – trīs paveidi.” (Ozols 1961: 72) Viņš īpaši uzsver, ka „no valodniecības viedokļa tropi saistīti ar individuālās semantikas jautājumu – vārdu nozīmes individuālu pārnesumu, t. i., ar tiem priekšstatiem vai jēdzieniem, ko izraisa vārds nevis kā visas tautas īpašums, bet kā individuāls izlietojums noteiktā kontekstā” (Ozols 1961: 72). Bez minētajiem trim tropu veidiem A. Ozols apraksta arī personifikāciju kā alegorijas paveidu un arī antifrāzi un perifrāzi kā eifēmisma paveidus. Vēl ne tiešā veidā, bet tomēr ieskanas nepieciešamība pēc divpakāpju dalījuma tropu jēdzieniskajā sistēmā: tropu veidi un paveidi. Tas tomēr netiek konsekventi realizēts ne stilistikā, ne literatūrzinātnē (t. sk. folkloristikā).

Ļoti būtiska loma nozīmes pārnesuma izpratnē, saistot gan lingvistiskos, gan poētiskos aspektus, ir Rutas Veidemanes darbam „Izteikt neizsakāmo. Lingvistiskā poētika” (Veidemane 1977), kur autore pieskaras arī tropu jēdzienam: „Tradicionāli poētikās izšķir

dažādus tropu veidus. Virsjēdzienam „trops” tiek pakārtoti metafora, personifikācija, alegorija, simbols, metonīmija, perifraze, hiperbola, litota un pat ironija, sarkasms, humors, satīra. Taču pazīmes, pēc kurām nosaka piederību vienam vai otram tropu veidam, neizslēdz cita citu, tāpēc tropi ļoti bieži krustojas.” (Veidemane 1977: 65) R. Veidemane apraksta arī sinestēziju kā „īpašu nozīmes pārnese gadījumu” (Veidemane 1977: 70), daudzpakāpju nozīmes pārnese, kas „veido pāreju no pārnese uz paradoksu” (Veidemane 1977: 74), substitūciju, kas daiļliteratūrā ir stilistiski ierobežota (Veidemane 1977: 82), u. c. ar nozīmes pārnese saistītus jautājumus.

Daudz tropu nosaukumu ir ietverti latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un svešvārdu vārdnīcās, taču šādās vispārlietojamās leksikas vārdnīcās terminoloģiskajos šķirkļos ir vērojams nekonsekventums gan šķirkļa veidojumā, gan termina nozīmes skaidrojumā, gan terminoloģiskās leksikas marķējumā. Daži piemēri, kas izraisījuši šādas pārdomas, atrodami 1999. gada „Svešvārdu vārdnīcā”, kur, piemēram, metaforai, kā vienai no zināmākajiem tropu veidiem, skaidrojumā ir ietverta norāde uz virsjēdzienu (resp. piederību tropiem) – „viens no tropu veidiem – nozīmes pārnese, kura pamatā ir divu parādību salīdzināšana; vārda vai teiciena lietošana pārnestā nozīmē” (SV 1999: 475), bet citam tropu veidam – alegorijai – šādas norādes nav – „literatūras un mākslas izteiksmes līdzeklis – abstrakta jēdziena vai idejas izteikšana konkrētā tēlā, ko visbiežāk ar šo jēdzienu vai ideju saista viegli saskatāma analogija” (SV 1999: 41). Norādes nav arī metonīmijas, hiperbolas, litotas, ironijas u. c. tropu veidiem, bet savukārt sinekdohai ir norāde, ka tā ir metonīmijas veids (SV 1999: 722). Ja visas norādes būtu korektas, tad nebūtu grūti no šīs skaidrojošās vārdnīcas iegūt priekšstatu par konkrētās jēdzieniskās sistēmas struktūru, proti, ka metonīmija ir tropu veids, bet sinekdoha ir metonīmijas veids, tātad tropu paveids. Protams, šāda tipa vārdnīcas uzdevums nav atklāt kādas nozares terminoloģijas jēdzieniskās sistēmas kopskatu, bet daži šķirkļi vedina domāt, ka šāda iespēja pastāv. Piemēram, hiperbola vispārlietojamās leksikas skaidrojošajās vārdnīcās skaidrota kā *izteiciens*, *paņēmiens*, *pārspilējums* u. c. tamlīdzīgos atslēgvārdos, tikai ne kā tropa veids, kaut gan šķirkļa vārds *trops* vārdnīcā ir iekļauts. Precīza informācija

ikvienas vārdnīcas ikvienā šķirklī būtu liels atbalsts terminoloģiskās skaidrības nodrošināšanā, taču, kā zināms, par mūsu skaidrojošo vārdnīcu neapmierinošo skaidrojumu sistēmu un formulējumiem kritika sniegta ne vienā vien leksikogrāfiskā pētījumā, arī „Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010” (Baldunčiks et al. 2012).

Daudz noderīgāka informācija atklājas, analizējot šķirkļus plašākajā ekciklopēdiskajā vārdnīcā 20. gadsimta 80. gados „Latvijas padomju enciklopēdija” (LPE 1981–1988). Trops tiek skaidrots kā „pārnestā nozīmē lietots vārds vai teiciens, arī poētisks tēls” (LPE X₁ 1987: 23). Šķirklis izstrādāts pārdomāti, jo norādīti gandrīz visi tropu veidi – metafora, metonīmija, sinekdoha, hiperbola, litota, ironija, personifikācija, alegorija, simbols, mīts, groteska, turklāt šķirklī dotā informācija ir pietiekama, lai vārdnīcas lietotājs gūtu priekšstatu par tropu būtību: „Parasti trops saistīts ar zemtekstu, t. i., ar vārdos tieši neizteiktu saturu; tropam raksturīgs netiešs mājiens, atgādinājums, nojausma par tēloto parādību. Daiļliteratūrā trops ir mākslinieciskās domāšanas elements un nozīmīgs mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis; tas akcentē attēlojamā parādībā kādu īpašu poētisku iezīmi, atspoguļo arī autora individuāli emocionālo attieksmi pret kādu parādību [...]” (LPE X₁ 1987: 23) Arī šajā uzziņu avotā epitets un salīdzinājums nav pieskaitīts tropiem: epitets skaidrots kā „māksliniecisks apzīmētājs, kas atbilstoši autora iecerei tēlaini raksturo kāda jēdziena, parādības, priekšmeta īpašību, padara to spilgtāku, emocionāli iedarbīgāku” (LPE III 1983: 199) un salīdzinājums skaidrots kā „stilistisks paņēmieni, ko veido uz gramatiski izteikta tēlaina sastatījuma pamata” (LPE VIII 1986: 552). Abos gadījumos iezīmēts tēlainais raksturs, kas uzsver saistību ar stilistiku, un norādīta saikne ar gramatiku, kas it kā varētu būt iemesls šo abu jēdzienu atstāšanai ārpus tropu sistēmas. Konkrētu šķirkļu veidojumā konsekvences trūkst arī šajā enciklopēdijā, piemēram, par metaforu, metonīmiju, personifikāciju norādīts, ka tas ir „viens no tropu veidiem” (LPE VI 1985: 615, 633; LPE VII 1986: 643), savukārt hiperbola skaidrota kā „tropu paveids” (LPE IV 1983: 98), nenorādot kādu tropu veidu, kam tā varētu būt pakārtota (kā sinekdohas gadījumā – „metonīmijas paveids” (LPE VIII 1986: 728)), turklāt šķirkļos par ironiju un litotu nemaz nav iekļauta norāde par piederību tropiem (LPE IV 1983: 336; LPE VI 1985: 215). Šādi

neviendabīgi jēdzieniskās sistēmas skaidrojuma gadījumi leksikogrāfijā nav labas prakses piemēri.

Arī „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (VPSV 2007) tropu sistēma nav atklāta sistēmiski. Tropi skaidrots kā „stilistisks paņēmieni – valodas vienības (vārda, vārdu savienojuma, teikuma) lietojums pārnēstā nozīmē” (VPSV 2007: 410), taču ne visi tropu veidi tiek skaidroti kā tropi, ir izmantoti arī apzīmējumi *nozīmes pārnēsums*, *teiciens*, *stilistisks paņēmieni*, *stilistiska figūra* u. c. Kā tropu veids skaidrota metafora (VPSV 2007: 231), metonīmija (VPSV 2007: 231), hiperbola (VPSV 2007: 144), litota (VPSV 2007: 221), ironija (VPSV 2007: 166), arī zeigma, kas ir pavisam reti aprakstīta un skaidrota latviešu terminoloģijā (VPSV 2007: 457). Bet citu tropu veidu un paveidu skaidrojumā šādas norādes trūkst, piemēram, sinekdoha – „nozīmes pārnēsums” (VPSV 2007: 353), alegorija – „tēlaina abstraktas idejas izpausme” (VPSV 2007: 26), simbols – „zīme (apzīmējums)” (VPSV 2007: 352) u. tml. Nav līdz galam ievērots divpakāpju dalījums, piemēram, personifikācija skaidrota kā „metaforas paveids” (VPSV 2007: 296), bet uz to, ka sinekdoha ir viens no metonīmijas veidiem jeb tropu paveidiem (VPSV 2007: 353), šis terminoloģiskais izdevums nenorāda. Savdabīga situācija veidojas, skaidrojot epitētu un oksimoronu kā vienu no epiteta veidiem. Epitets netiek pieskaitīts tropiem (līdzīgi kā vairākos iepriekš minētos avotos), bet gan definēts kā „ekspresīvs, emocionāli iedarbīgs apzīmētājs” (VPSV 2007: 108). Savukārt oksimorons, kas ir viens no epiteta veidiem, tiek skaidrots kā tropu veids (VPSV 2007: 268). Jāsecina, ka „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” lielākā daļa tropu nosaukumu ir iekļauta, bet pārskatāmu sistēmiskumu arī tā neatspoguļo. Turklāt oksimorona skaidrojums ir neviennozīmīgs ne tikai latviešu terminoloģijā, bet arī citvalodu leksikogrāfijā, kur tas dažkārt tiek saistīts gan ar paradoksu, gan antitēzi. Piemēram, jaunākajā svešvārdu vārdnīcā tas ir skaidrots kā epitets – „stilistisks izteiksmes līdzeklis – pretrunīgas nozīmes vārdu saistījums kāda nojēguma izteikšanai, īpaša veida epitets, kura jēdziens ir pretrunā ar vārdu, ko apzīmē, piem., *skanīgs klusums*, *rūgtais prieks*.” (SV 2008: 592) Angļu valodas vārdnīcās tas parasti tiek dēvēts par *valodas figūru*, krievu valodā netiek stingri nošķirts oksimorons kā *stilistiska figūra* vai *tropu veids*. Lietuviešu valodas

vārdnīcā literatūrzinātnes termins *oksimorons* skaidrots kā *epitets*, kas ir *tropu veids* (LKŽ). Jāpiebilst, ka citu valodu avotos arī nav īpaši stingras sistēmas tropu interpretācijā kopumā.

Tropu jautājumu terminoloģiskā aspektā jāskata līdzās – valodniecībā (resp. stilistikā) un literatūrzinātnē. No vienas puses, valodas un stilistikas kategorijas ir vienas no svarīgākajām, būtiskākajām mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu atklājējām, to parāda dažādas poētikas mācību grāmatas, literatūrzinātnes un literatūrkritikas publikācijas; no otras puses, kad valodniecībā tiek skaidrotas kādas gramatikas vai stilistikas kategorijas, tad galvenokārt ilustratīvajiem piemēriem tiek izmantoti tieši daiļliteratūras teksti, tas redzams gan iepriekšējā gramatikas izdevumā (MLLVG 1959), gan jaunajā gramatikā (LVG 2013), gan daudzās citās valodniecības jautājumiem veltītās grāmatās un zinātniskos rakstos.

Jautājums par stilistikas kategoriju vienotu aptvērumu un skaidrojumu gan valodniecībā, gan literatūrzinātnē, gan leksikogrāfijā ir aktualizēts jau 20. gadsimta 50. un 60. gados, izdevumos „Literatūra un Māksla” un „Karogs” vairākkārt skatīti teorētiski un praktiski jautājumi par tēlainās izteiksmes līdzekļiem, par tropiem, par stilistiku valodniecībā un stilistiku literatūrzinātnē. Neliels ieskats tikai divos vēsturiskos atgādinājumos.

Pirmais saistās ar zināmākā latviešu stilistikas speciālista J. Rozenberga vārdu. 1958. gada 6. numura „Karogā” rakstā „Vērojumi par dažiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem” (Rozenbergs 1958) viņš atzīst, ka vairāk un biežāk par mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem tiek runāts literatūrzinātnē, bet mazāk (pat ļoti maz) valodniecībā, un uzsver, ka skaidrāka šo kategoriju diferencēšana valodniecībā ļautu pilnvērtīgāk to metodiski izmantot tekstu (arī daiļliteratūras tekstu) analīzē. J. Rozenbergs raksta: „Sāk iesakņoties uzskats, ka stilistika, kas pēti valodu, nav dalāma divās nozarēs – viena, kas saistīta ar valodniecības disciplīnām (lingvistiskā stilistika), otra, kas saistīta ar literatūrzinātnes disciplīnām (literatūrzinātniskā stilistika). [..] Pēdējos gados sāk iesakņoties doma, ka stilistika, kuras pētīšanas objekts ir valoda, nav dalāma starp divu zinātņu sistēmām [..].” (Rozenbergs 1958: 127) Citējot A. Jefremovu, J. Rozenbergs raksta: „[...] jābūt vienai stilistikai – lingvistiskai, kas aptvertu visus tautas

kopējās valodas stilus, tās visas stilistiskās kategorijas to savstarpējā sakarā, pārejā, ņemot vērā to iespējamās funkcijas un konkrēto izlietojumu. Tāda stilistika jāveido valodnieku un literatūrzinātnieku kopējiem spēkiem.” (Rozenbergs 1958: 127)

Šis apgalvojums balsta raksta autores ieceri – veikt tropu jēdzieniskās sistēmas visa terminu kopuma terminogrāfisko izstrādi, nenodalot stilistiku valodnieciskajā un literatūrzinātniskajā. Apziņoties, ka J. Rozenberga apgalvojums rakstīts pasen – pirms 60 gadiem –, tomēr jāatzīst to par vienīgo pareizo risinājumu tādas terminu kopas sakārtošanā, kāda ir stilistika, kas pēc savas nedalāmās būtības ir saskarnozaru un starpnozaru zonā. Kā jau iepriekš apgalvots, stilistika skatāma gan ciešā saistībā ar tekstveidi, retoriku, valodas kultūru, pragmatiku, komunikāciju, sociolingvistiku, tulkojumzinātni utt., gan arī ar rakstnieka, dzejnieka (kam valoda un vārds ir kā galvenais mākslinieka darba rīks) individuālo stilu un tā izpēti, jo valoda par stilistiski māksliniecisku izteiksmes līdzekli, par tēlainās izteiksmes līdzekli kļūst tikai konkrētajā lietojumā – tekstā (jebkurā funkcionālajā stilā, jebkurā emocionālajā stilā).

Protams, nedrīkst aizmirst literatūrzinātnes teorētiķu pamatoto, ka daiļdarba valoda nav skaidrojama pēc analogijas ar valodu, bet gan pēc analogijas ar mākslu. Taču neietiecoties metodoloģijā (kur būtu jārunā par mākslas tēlu, par asociativitāti, par zemtekstu u. tml. kategorijām, kas raksturo mākslas fenomenu), droši var apgalvot, ka teorētiskās zināšanas stilistikā, skaidri diferencēti jēdzieni un precīzi lietota terminoloģija nekad nav traucējusi (gluži otrādi – lieti noderējusi) arī literatūrzinātnē. J. Rozenbergs minētajā rakstā atzīst, ka stilistikas jautājumi latviešu valodā ir par maz skatīti gan teorētiskā, gan praktiskā līmenī (Rozenbergs 1958: 127).

Otrā vēsturiskā atgārne ir no 1967. gada, kad plašāku polemiku „Literatūrā un Mākslā” par šiem jautājumiem izvērš literatūrzinātnieki Reinis Ādmīdiņš, Valdemārs Ancītis un Vitolds Valeinis. Polemiku izraisa ar tropiem saistītu terminu nekorekta lietošana. Polemikas pamatā ir R. Ādmīdiņa raksts „Metaforas metamorfozes” (Ādmīdiņš 1967a), kurā viņš runā par metaforas jēdziena paplašināšanos. Uz to atsaucas V. Ancītis ar rakstu „Par dzejas metamorfozēm kritiķu rakstos” (Ancītis 1967), kurā viņš norāda, ka notiek neprecīza

terminoloģijas lietošana, saucot par metaforām tādus tropus, kas būtu dēvējami citā vārdā: „Mēs esam pārlieku pieraduši pie neprecīzas terminoloģijas. Poētikas nodaļā par tropiem ir daudz jēdzienu un daudz terminu, bet mēs runājam gandrīz tikai par metaforām.” (Ancītis 1967: 4) Par šiem viedokļiem izsakās V. Valeinis, uzsverot, ka notikusi metaforas un metonīmijas jaukšana, un pieļaujot, ka termins *metafora* var tikt uztverts kā sinonīms vārdam *trops*: „Metafora, ja šo vārdu nelieto vispār kā sinonīmu tropiem, kā zināms, neaptver visus nozīmju pārneseumus, bet tikai tos, kas balstās uz līdzību; metonīmija turpretī aptver otru lielāko daļu no pārneseumiem, kuru pamatā dažādi citi sakari starp parādībām.” (Valeinis 1967: 4) Lai polemiku noslēgtu, laikraksta redakcija ir devusi R. Ādmīdiņam iespēju veidot atbildes rakstu „Atbilde oponentiem” (Ādmīdiņš 1967b). Viņš rezumē: no polemikas jāsecina, ka vārdam *metafora* ir vismaz trīs nozīmes: 1) tas ir sinonīms vārdam *trops*; 2) tas ir mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis, kurā nozīmju pārneseums balstās uz līdzību; 3) tas apzīmē dzejas valodas daudznozīmīgumu. Īsti nevar noprast, vai autors piekrīt šādam traktējumam, bet viņš piesauc vairākus krievu valodniekus, kas par to rakstījuši. Piemēram, Aleksandrs Kvjatkovskis pie tropiem pieskaita metaforu, metonīmiju, sinekdohu, simforu, hiperbolu, ironiju, litotu, daļēji arī alegoriju, epitetu un perifrāzi. Savukārt Grigorijs Abramovičs epitetu un salīdzinājumu par tropiem neuzskata, bet gan tikai metaforu, metonīmiju, alegoriju, sinekdohu, hiperbolu, litotu, ironiju, sarkasmu, perifrāzi. Viņš atsaucas uz A. Kvjatkovski, kurš uzskata, ka metafora, „būdamā pēc savas konstrukcijas par tēlainu izteicienu, kas pamatojas uz salīdzinājumu, [...] dažādās formās un modifikācijās ir sastopama ikkatrā poētiskā tropā” (Ādmīdiņš 1967b: 5). R. Ādmīdiņš secina, ja dzejas vārds ir metaforisks un ja metaforu pēc būtības var atrast jebkurā poētiskajā tropā, tad var runāt par metaforu plašākajā nozīmē.

No vienas puses, šī polemika ir cīņa par precizitāti terminu lietojumā, bet no otras puses, piemēram, V. Valeinis aicina nebūt sīkumainiem, jo „šis tas jāuzskata par pašsaprotamu gan dzīvē, gan dzejā, gan zinātnē” (Valeinis 1967: 4). Zinātniskajā literatūrā metaforas izpratne nav pašsaprotama. Tropus grūti sagrupēt, iedalīt veidos un paveidos, sakārtot pārredzamu sistēmu. Turklāt jāpiebilst, ka pēc Otrā pasaules kara notika diezgan burtiska kategoriju un to interpretāciju pārņemšana

no krievu valodas, no kā neizvairījās ne minētie literatūrzinātnieki, ne arī valodnieki. Savukārt mūsdienās līdzīgs process vērojams kontaktā ar angļu valodu, tāpēc jo īpaši svarīgs ir katrs pētījums konkrētajā valodā, konkrētajā terminoloģiskajā sistēmā.

Pēc abām minētajām domu apmaiņām (50. un 60. gados) ir iznākušas vairākas poētikas grāmatas, ļoti daudz rakstu, pavisam maz (drīzāk – gandrīz nemaz) nozares terminu vārdnīcu, bet šajā jēdzienu sistēmā skaidrība joprojām nav ieviesta. Toties jautājumu ir radies daudz vairāk. Piemēram, vai terminam *metafora* ir vairākas jēdzieniskās nozīmes, ar to saprotot ne tikai vienu no tropu veidiem, bet arī tēlainu valodu kopumā, kā to pieteicis Valdis Ķikāns 1977. gadā (Ķikāns 1977: 129)? Kas būtu saprotams ar *mikrotropiem* un *beztropu* dzeju, ko aplūko Ausma Grīnvalde 1984. gadā (Grīnvalde 1984: 24–25)? Vai *hiperbola* ir tropus vai tomēr figūra, kā to piesaka Janīna Kursīte 2002. gadā (Kursīte 2002: 183)? Un tā varētu turpināt, jo jautājumu nekļūst mazāk, bet gluži otrādi.

Stilistikas (t. sk. tropu) jautājumi jaunākajā latviešu literatūrzinātnē tiek skatīti samērā reti, turpretī latviešu valodniecībā pēdējos divdesmit trīsdesmit gados stilistikā ir veikti daudzi pētījumi. Uzmanība tiek pievērsta stilistikas jautājumiem kopumā (piemēram, Bankavs 1997; Rozenbergs 2003), stilistikas jautājumiem gramatikā un leksikoloģijā (piemēram, Kalnača 2008, 2009; Lokmane 2009), stilistikas jautājumiem mentālajā, kulturoloģiskajā un tulkojumzinātnes aspektā (piemēram, Ločmele 1999; Zauberga 1999; Šķilters 2008; Moroza 2014). Padziļināti skatīts arī dažādu tropu lietojums gan preses valodā (piemēram, Liepa 2009; Juhņēviča 2009; Urbanoviča 2009), gan reklāmtēkstos (piemēram, Atvase 2007; Krasovska 2010; Veinberga 2016), gan terminoloģijā (piemēram, Sīlis 2006; Skujiņa, Ščucka 2008; Iljinska et al. 2015; Liepiņa 2015), gan onomastikā (piemēram, Rapa 2012; Balode 2012), gan profesionālajā leksikā un vispārlietojamajā leksikā (piemēram, Druvieta 1992; Spalvēna 2011; Kuplā 2012, 2013; Rudziša 2016).

Mūsdienu stilistikas pētījumu teorētiskajam balstam galvenokārt tiek izmantoti ārzemju autoru darbi (piemēram, Kövecses 2002; Lakoff, Johnson 2003; Barcelona 2003; Knowles, Moon 2006), kuros terminoloģiskā sistēma ir nedaudz atšķirīga no latviešu valodā

tradicionāli ierastās. Turklāt valodnieciskajos pētījumos samērā maz notiek sasaistes meklējumu ar literatūrteorijas jēdzienisko sistēmu, tādējādi vēl vairāk palielinot plaisu terminoloģiskās izpratnes un lietošanas aspektā.

Noslēguma secinājumu vietā akcentējamas būtiskākās pārdomas, kas radušās, aplūkojot tropu jēdzienu un ar to saistītos terminus valodniecībā (stilistikā) un literatūrzinātnē. Pirmkārt, jāpārskata visas iespējamās terminu avotu grupas (vārdnīcas, enciklopēdijas, datu bāzes, nozares teorētiskā un zinātniskā literatūra, jaunākie pētījumi), lai konstatētu pašreizējo stāvokli konkrētajā jēdzieniskajā sistēmā (neliels ieskats šī darba procesā sniegts šajā rakstā). Otrkārt, jāatzīst, ka tropu jēdzieniskā sistēma latviešu valodā ir skaidrota un aprakstīta nepietiekami, dažādos avotos – ļoti atšķirīgi, hronoloģiski – nepārskatāmi, saskarozarēs – nesaskaņoti, leksikogrāfiski – nevienmērīgi. Treškārt, neskaidra un nepārskatāma terminoloģija apgrūtina ne tikai teorētisko jautājumu apgūšanu, bet arī kavē sistēmisku, padziļinātu starpnozaru pētījumu veikšanu un aprakstīšanu. Ceturtkārt, valodnieku un literatūrzinātnieku sadarbībā būtu izstrādājams tropu jēdzieniskās sistēmas terminu kopums, kas atspoguļotu konkrēto terminu skaidrojumu mūsdienās (raksta autorei jau ir iestrādes šī darba veikšanai), tas veicinātu precīzas terminoloģijas lietošanu un stilistikas jautājumu teorētisko un praktisko pilnveidi.

Par šī pētījuma realizēšanas iespēju jāpateicas Valsts pētījumu programmas projektam „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM 2018/2-0002) un personīgi Mārim Baltiņam, kā arī Liepājas Universitātes studiju programmas „Baltu filoloģija, kultūra un komunikācija” studentei Elzai Ozolai par palīdzību materiālu vākšanas procesā.

Literatūra

- Ādmīdiņš 1967a** – Ādmīdiņš, Reinis. Metaforas metamorfozes. *Literatūra un Māksla*, Nr. 26, 1967, 1. jūl., 2.
- Ādmīdiņš 1967b** – Ādmīdiņš, Reinis. Atbilde oponentiem. *Literatūra un Māksla*, Nr. 29, 1967, 22. jūl., 4.–5.
- Ancītis 1967** – Ancītis, Valdemārs. Par dzejas metamorfozēm kritiķu rakstos. *Literatūra un Māksla*, Nr. 29, 1967, 22. jūl., 4.

- Atvase 2007** – Atvase, Ieva. *Ekspresīvi valodas līdzekļi reklāmās*. Bakalaura darbs. Zin. vad. I. Lokmane. Latvijas Universitāte, Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultāte, 2007.
- Auziņa, Dalbiņa 2009** – Auziņa, Inese; Dalbiņa, Dace. *Literatūra 12. klasei* : mācību grāmata. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.
- Baldunčiks et al. 2012** – *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Pētījums J. Baldunčika vad. Atb. red. A. Lauzis. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2012.
- Balode 2012** – Balode, Laimute. Metaforiskie hidronīmi Latvijā. *Baltistica*, VIII Priedas. Red. B. Stundžia. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, 9–17.
- Bankavs 1997** – Bankavs, Andrejs. Analītiskais vārds un stilistika. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 1. Sast. I. Ozola. Liepāja: LiePA, 1997, 3.–6.
- Barcelona 2003** – *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Ed. A. Barcelona. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2003.
- Beitiņa et al. 1961** – Beitiņa, Maigone; Kārklis, Rihards; Ozola, Ārija. *Latviešu valodas stila mācība* : materiāli latviešu valodas skolotājiem. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
- Bērziņš 1940** – Bērziņš, Ludis. *Ievads latviešu tautas dzejā. Metrika un stilistika*. 1. daļa. Rīga: Latvijas Universitāte, 1940.
- Dombrovska, Sirsone 1966** – Dombrovska, Margrieta; Sirsone, Skaidrīte. *Latviešu dzeja*. Rīga: Zinātne 1966.
- Druviete 1992** – Druviete, Ina. Metafora sarunvalodā. *Valodas aktualitātes – 1991*. Rīga: Zinātne, 1992, 102.–110.
- Grāpis 2001** – Grāpis, Andrejs. *Literatūrteorija vidusskolai*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001.
- Grīnvalde 1984** – Grīnvalde, Ausma. *Dzejas analīze*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984.
- ĪLTV 1957** – Timofejevs, Leonīds; Vengrovs, Natans. *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*. Tulk. J. Osmanis. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957.
- Iljinska et al. 2015** – Iljinska, Larisa; Platonova, Marina; Smirnova, Tatjana; Samuilova, Oksana; Seņko, Zane. Metaforiskie termini: nozīmes pārveide. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 19 (2). Atb. red. L. Lauze. Liepāja: LiePA, 2015, 119.–128.
- Juhņēviča 2009** – Juhņēviča, Gita. Metaforas dzeltenajā presē: kognitīvais aspekts. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Atb. red. I. Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 25.–33.
- Kalnača 2008** – Kalnača, Andra. Nominatīva stilistikās funkcijas prozas tekstos. *Linguistica Lettica*, 17. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2008, 92.–103.

- Kalnača 2009** – Kalnača, Andra. Publicistikas valoda un morfofostilistika. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Atb. red. I. Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 59.–65.
- Kalve, Stikāne 2012** – Kalve, Aija; Stikāne, Ilze. *Literatūra 9. klasei* : mācību grāmata. Rīga: Pētergailis, 2012.
- Klaustiņš 1924** – Klaustiņš, Roberts. Fr. Bārdas daile un estētika. *Ritums*, Nr. 8, 1924, 609.–617.
- Knowles, Moon 2006** – Knowles, Murray; Moon, Rosamund. *Introducing Metaphor*. London, New York: Routledge, 2006.
- Kövecses 2002** – Kövecses, Zoltan. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Krasovska 2010** – Krasovska, Elīna. Vizuālo tēlu metonīmisks lietojums reklāmas diskursā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 14 (2). Atb. red. L. Lauze. Liepāja: LiePA, 2010, 138.–148.
- Kuplā 2012** – Kuplā, Ieva. Metonīmijas loma daudznozīmīgo kustības verbu nozīmju sistēmas izveidē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 16 (1). Atb. red. G. Smiltnece. Liepāja: LiePA, 2012, 143.–151.
- Kuplā 2013** – Kuplā, Ieva. Metaforiski pārneseumi kustības verbu nozīmju sistēmā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 17 (1). Atb. red. G. Smiltnece. Liepāja: LiePA, 2013, 105.–111.
- Kursīte 2002** – Kursīte, Janīna. *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2002.
- Ķikāns 1977** – Ķikāns, Valdis. Metafora un asociācija. *Karogs*, Nr. 7, 1977, 127.–135.
- Lakoff, Johnson 2003** – Lakoff, George; Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. London, Chicago: Chicago University Press, 2003.
- Liepa 2009** – Liepa, Dite. Metaforu lietojums presē. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Atb. red. I. Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 14.–24.
- Liepiņa 2015** – Liepiņa, Dace. “Second Life” of Fairy Tale Characters in Metaphorical Terms. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 19 (2). Atb. red.: L. Lauze. Liepāja: LiePA, 2015, 179.–187.
- LKŽ** – *Lietuvių kalbos žodynas*. Pieejams tiešsaistē: <https://www.lietuviu-zodynas.lt/terminai/Oksimoronas> [skatīts 10.02.2019].
- LLVV 1972–1996** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Atb. red. L. Ceplītis, M. Stengrevica. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- Ločmele 1999** – Ločmele, Gunta. Latviešu tulkotās reklāmas funkcionālie, stilistiskie un kultūras aspekti. *Linguistica Lettica*, 5. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1999, 207.–214.
- Lokmane 2009** – Lokmane, Ilze. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Atb. red. I. Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 5.–13.

- LPE 1981–1988** – *Latvijas padomju enciklopēdija*. 1.–10. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981–1988.
- LVG 2013** – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- LVV 1987** – *Latviešu valodas vārdnīca: A–Ž*. Atb. red. D. Guļevska. Rīga: Avots, 1987.
- LVV 2006** – *Latviešu valodas vārdnīca*. Red.: D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006.
- Milzere et al. 1999** – Milzere, Mārīte; Silova, Lita; Štokmane, Daina; Vanaga, Anita; Vēvers, Aldis; Vīduša, Iveta. *Literatūra 8. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
- MLLVG 1959** – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- MLTV 1965** – Timofejevs, Leonīds; Vengrovs, Natans. *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca*. Otrais, izlabotais un papildinātais izd. Tulk. un papild. J. Osmanis. Rīga: Liesma, 1965.
- MLVV** – Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. Red. I. Zuicena. Pieejams tiešsaistē: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 10.02.2019].
- Moroza 2014** – Moroza, Nadežda. Metaforisko pārnese lingvokulturoloģiskā specifika latviešu un čehu politiskajā diskursā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 18 (2). Atb. red. L. Lauze. Liepāja: LiePA, 2014, 166.–177.
- Ozols 1961** – Ozols, Arturs. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
- Rapa 2012** – Rapa, Sanda. Sinekdoha latviešu toponīnijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 16 (1). Atb. red. G. Smiltnece. Liepāja: LiePA, 2012, 235.–242.
- Rozenbergs 1958** – Rozenbergs, Jānis. Vērojumi par dažiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem. *Karogs*, Nr. 6, 1958, 125.–133.
- Rozenbergs 1976** – Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas praktiskā stilistika*. Rīga: Zvaigzne, 1976.
- Rozenbergs 1995** – Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.
- Rozenbergs 2003** – Rozenbergs, Jānis. Leksiskā norma stilistiskā aspektā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 7. Liepāja: LiePA, 2003, 387.–390.
- Rozenbergs 2004** – Rozenbergs, Jānis. *The stylistics of Latvian*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2004.
- Rudziša 2016** – Rudziša, Valda. Atšķirības preses un tiesību aktu lietojumā: normatīvi stilistiskie aspekti. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 20 (1). Atb. red. G. Smiltnece. Liepāja: LiePA, 2016, 189.–198.

- Sīlis 2006** – Sīlis, Jānis. Metaforisko terminu nākotne zinātnes valodā. *Valodas kvalitāte. Valsts valodas komisijas raksti*, 2. Rīga: Valsts valodas komisija, 2006, 107.–111.
- Skalberga 2000** – *Literatūra II. klasei* : eksperimentāla mācību grāmata. A. Skalbergas vadībā. Rīga: RaKa, 2000.
- Skujiņa, Ščucka 2008** – Skujiņa, Valentīna; Ščucka, Anita. Vārds ar nozīmes pārnēsumu termina funkcijā. *Linguistica Lettica*, 17. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2008, 125.–132.
- Spalvēna 2011** – Spalvēna, Astra. Dzīves kvalitātes metaforas: *saldā dzīve un treknie gadi. Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 15 (1). Atb. red. G. Smiltnece. Liepāja: LiePA, 2011, 317.–324.
- SV 1978** – *Svešvārdu vārdnīca*. No krievu valodas tulk. S. Cepurniece, A. Gūtmanis, G. Lukstiņš, V. Strazdiņa, R. Vīlpa. Papild. A. Feldhūns, A. Gūtmanis. Izlabots un papildināts otrais izd. Rīga: Liesma, 1978.
- SV 1999** – *Svešvārdu vārdnīca*. J. Baldunčika red. Rīga: Jumava, 1999.
- SV 2008** – *Svešvārdu vārdnīca*. Sast. I. Andersone u. c. Rīga: Avots, 2008.
- Šķilters 2008** – Šķilters, Jurgis. Metafora kognitīvajā semantikā. *Kentaurs XXI*, Nr. 45. Rīga: SIA Minerva, 2008, 99.–113.
- Urbanoviča 2009** – Urbanoviča, Inta. Paronomāze kā stilistisks paņēmieni publicistikā. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Atb. red. I. Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 34.–43.
- Valeinis 1961** – Valeinis, Vitolds. *Poētika. Daiļdarba elementi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
- Valeinis 1967** – Valeinis, Vitolds. Visdialektiskāko pieeju meklējot. *Literatūra un Māksla*, Nr. 29, 22.07.1967, 4.
- Valeinis 1978** – Valeinis, Vitolds. *Ievads literatūras zinātnē*. Rīga: Zvaigzne, 1978.
- Valeinis 2007** – Valeinis, Vitolds. *Ievads literatūrzinātnē*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
- Veidmane 1977** – Veidmane, Ruta. *Izteikt neizsakāmo. Lingvistiskā poētika*. Rīga: Liesma, 1977.
- Veinberga 2016** – Veinberga, Elīna. Metonīmijas dažādos profesionālos izteicienos jeb par fagotiem, tromboniem un smadzenēm. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 20 (1). Atb. red. G. Smiltnece. Liepāja: LiePA, 2016, 225.–236.
- VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.
- Zauberga 1999** – Zauberga, Ieva. Tulkojumvalodas stilistiski strukturālā neviendabība. *Linguistica Lettica*, 5. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1999, 215.–222.

=====

Sigita IGNATJEVA

**DAŽI ANTROPONĪMI UN ZOONĪMI
DŽEIMSA DŽOISA ROMĀNA „ULISS” LATVIEŠU
UN KRIEVU TULKOJUMOS**

**Some Anthroponyms and Zoonyms in Latvian and
Russian Translations of the Novel „Ulysses”
by James Joyce**

Abstract

Various translation theorists have proposed different approaches and strategies for the translation of proper names. This paper deals with the translation of some anthroponyms and zoonyms in the Latvian and Russian translations of *Ulysses* by James Joyce. The Latvian translation was done by Dzintars Sodums and the Russian translation – by Victor Hinkis and Sergey Khoruzhy.

Proper names in *Ulysses* are often designed to portray the characters, create humour, irony, satire, caricature and wordplay. Consequently, peculiar relations between the common names and the proper names derived from them are established in the novel. On some occasions, these relations are represented in the translations.

Proper names are usually translated by using transcription and transliteration in combination with transcription. Nevertheless, the translators of *Ulysses* often have used different strategies in the translation of the same anthroponym or zoonym, e.g., translation of the meaning of the corresponding common name in Latvian and transliteration combined with transcription in Russian. Even in cases when the same strategy is used, the translation can differ substantially due to polysemy and the different possibilities of interpretation of the text.

The commentaries to the translations form an integral part of *Ulysses* in Latvian and Russian. However, the volume and/or content of the commentaries differ in both languages providing the readers varying information about the meaning of proper names and their role in the novel.

Keywords: *James Joyce*, „*Ulysses*”, *translation*, *anthroponyms*, *zoonyms*

Raksta mērķis ir salīdzināt, kādus tulkošanas paņēmienus izmantojuši latviešu un krievu tulkotāji, lai atsevišķus Džeimsa Džoisa (*James Joyce*, 1882–1941) romāna „Uliss” (*Ulysses*, 1922) antroponīmus un zoonīmus atveidotu latviešu un krievu valodā, un noskaidrot, ko dažādie tulkojumi maina teksta uztverē.

Romānu „Uliss” latviešu valodā tulkojis Dzintars Sodums (1922–2008). Viņš šim darbam veltījis apmēram sešdesmit gadu, un pastāv četras tulkojuma versijas: pirmais tulkojums izdots 1960. gadā Zviedrijā, otrā pamatā ir vairāk nekā divdesmit gadu laikā pamatīgi pārstrādātais tulkojums, kura manuskripts 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē nosūtīts no ASV, kur Dz. Sodums toreiz dzīvoja, uz Rīgu publicēšanai, trešā versija ir izdevniecības „Zvaigzne” 1993. gadā publicētais „Uliss” – manuskriptā saņemtais tulkojums ar diezgan daudziem redaktora Lūcijas Rambekas labojumiem, kas netika saskaņoti ar tulkotāju, bet jaunākā tulkojuma versija izdota 2012. gadā, un tās pamatā ir Dz. Soduma manuskripts, kurā saglabāti tie redaktora labojumi, ko tulkotājs atzina par pieņemamiem, un kurā vēl veiktas izmaiņas, lai tulkojumu pilnveidotu.

Krievu valodā atsevišķas romāna „Uliss” daļas, jau sākot ar 20. gadsimta 20. gadiem, tulkojuši diezgan daudzi krievu tulkotāji, piemēram, V. Žitomirskis, S. Akimovs, E. Fedotova u. c. (Voitkovska 1990: 21), taču līdz mūsdienām publicēts tikai viens visa romāna tulkojums – divu tulkotāju kopdarbs. „Ulisu” tulkot iesāka Viktors Hinkiss (*Виктор Хинкис*, 1936–1981), un viņa mērķis bija pārtulkot visu romānu, bet V. Hinkisa pārāgrā nāve pārtrauca šo darbu, tāpēc Dž. Džoisa darba tulkošanu turpināja un pabeidza fiziķis un filozofs Sergejs Horužijs (*Сергей Хоружий*, 1941). Tulkojums pirmo reizi publicēts žurnālā *Inostrannaja Literatura* 1989. gadā, bet grāmatā pirmoreiz izdots 1993. gadā.

Antroponīmu un zoonīmu tulkošana iekļaujas plašākā īpašvārdu tulkošanas tradīcijā. Pastāv vienkāršots uzskats, ka īpašvārdi vispār nav jātulko. Piemēram, amerikāņu filozofs Zeno Vendlers (*Zeno Vendler*) uzskatīja, ka īpašvārdi ir tikai etiķetes, kuras norāda uz kādu objektu vai personu un kurām nav patstāvīgas nozīmes (1971: 117). Tomēr jau tajā pašā laikā (un izdevumā) Džons Sērls (*John Rogers Searle*) apgalvoja, ka īpašvārdiem piemīt arī nozīme (t. i., jēga), kas

gan atšķiras no sugasvārdiem raksturīgās nozīmes: ne visi īpašvārdi ir tikai etiķetes, un, lai arī tie parasti nav aprakstoši paši par sevi, tie ir saistīti ar referenta raksturojumu. Tādējādi Dž. Sērļs (1971: 140) nošķir divas valodas funkcijas – references funkciju un deskriptīvo funkciju. Kā raksta Ojārs Bušs, tulkojamības priekšnoteikums ir (leksiskās) nozīmes eksistence un šāda nozīme īpašvārdiem piemīt, lai arī tai ir savas īpatnības: „Īpašvārdu leksiskā nozīme gan ar dažām specifiskām iezīmēm atšķiras no sugasvārdu nozīmes, tomēr tā ir reāla un aprakstāma. [...] būtiskākā atšķirība [...] ir tā, ka jebkura īpašvārda denotāts ir unikāls, eksistē vienā eksemplārā vai kā atsevišķs vienotu elementu kopums (īpašvārdi, kas it kā daudzkārt atkārtojas [...] uzskatāmi par daudziem savstarpēji homonīmiskiem vārdiem [...]).” (Bušs 2003: 306)

Tulkotājam jānosaka, kāda ir īpašvārda funkcija avottekstā un avotkultūrā, un jāizlemj, kā to iedzīvināt mērķtekstā un līdz ar to mērķkultūrā, apsverot visas kontekstuālās implikācijas, kas piemīt īpašvārda nozīmei.

Tulkošanas teorētiski un praktiski ir izveidojuši atšķirīgas īpašvārdu tulkošanas paņēmieni klasifikācijas. Piemēram, Teo Hermanss (*Theo Hermans*) raksta, ka ir iespējami vismaz četri personvārdu tulkošanas paņēmieni, kā arī piebilst, ka tiek izmantotas arī dažādas šo paņēmieni kombinācijas un citas alternatīvas (īpašvārda izlaidums mērķtekstā, tā aizstāšana ar sugasvārdu, īpašvārda ieviešana mērķtekstā vietā, kur avottekstā tā nav). T. Hermansa minētie personvārdu tulkošanas paņēmieni: 1) kopēšana – īpašvārds tiek saglabāts nemainīts, 2) transkripcija un transliterācija, 3) substitūcija – mērķtekstā īpašvārds tiek aizstāts ar citu, mērķkultūrai atbilstošu, 4) leksiskās nozīmes tulkošana – ja īpašvārdam piemīt vārdnīcās minēta nozīme, to var tulkot (Hermans 1988: 13–14). Pēdējam paņēmienam T. Hermanss nosaukumu nepiedāvā, tikai raksta, ka šādos gadījumos īpašvārdu „var pārtulkot” (1988: 14). Latviski to varētu saukt par īpašvārdā ietvertā sugasvārda leksiskās nozīmes tulkošanu. T. Hermanss neskaidro terminus „transkripcija” un „transliterācija”. Šajā rakstā par transkripciju tiek saukta īpašvārda atveidošana atbilstoši izrunai avotvalodā, bet par transliterāciju – avotvalodas vārda rakstības atveidošana (latviešu valodā abos gadījumos vārdu iekļauj latviešu valodas gramatiskajā sistēmā, pievienojot galotni; tulkošanā bieži izmanto abu paņēmieni

=====

kombināciju) (Veisbergs 2007: 113). Ja tiek tulkots no valodas vienā alfabētā valodā ar atšķirīgu alfabētu, piemēram, no latīņu alfabēta kirilicā, vienmēr tiek izmantota transliterācija, reizēm to kombinējot ar transkripciju, t. i., izmantojot arī fonētisko pārnese.

Daiļliteratūrā bieži nākas saskarties ar gadījumiem, kad antroponīmi un zoonīmi veidoti ar nolūku raksturot vārda īpašnieku, turklāt nereti tiem piemīt vairākas konotācijas. Tulkotājam tad jāmeklē iespējas tās saglabāt mērķtekstā un, protams, jārēķinās ar zināmiem zaudējumiem.

Viens no bieži izmantotiem personvārdu – raksturotāju – veidošanas paņēmieniem daiļliteratūrā ir onimizācija – sugasvārda pārtapšana par īpašvārdu. Ļoti daudz šādu gadījumu ir mūsdienu fantāzijas literatūrā. Dž. Džoiss romānā „Uliss” onimizāciju nav plaši izmantojis, taču atsevišķi tās piemēri ir sastopami, un tas dod romāna tulkotājiem dažādas iespējas šo īpašvārdu tulkošanā.

Onimizācijas piemērs ir viena no romāna nozīmīgākajiem tēliem – Baka Muligana – vārds, precīzāk, iesauka, jo, kā Baks pats romāna tekstā paskaidro, viņa īstais vārds esot Malakijus (*Malachi*). Tomēr visi viņu sauc tikai par Baku. Baks ir kā Stefana Dedala, viena no galvenajiem varoņiem, *alter ego*. Onimizācija parādās oriģinālā, bet latviešu tulkojumā tās nav. Angliski šī tēla vārds ir *Buck*, kas kā sugasvārds nozīmē ‘(brīžu, zaķu u. tml.) tēviņš’, bet tā novecojusī nozīme ir ‘dendijs, frants’. Šis sugasvārds ar dažādām nozīmēm bieži tiek lietots slengā. Dz. Sodums tulkošanai izvēlējies transkripcijas paņēmieni, šīs nozīmes neņemot vērā. Baka vārds visās tulkojuma versijās ir vienāds, mainījusies ir tikai uzvārda atveide: no *Maligens* uz *Mulligans* (antroponīmu tulkojumu skat. 1. tabulā), taču onimizācija attiecas tieši uz vārdu. Latviešu tulkojumā gan dažviet parādās šī saistība starp Baku un buku – romāna vietās, kur to papildus uzsveris Dž. Džoiss, piemēram, Baka teiktajā par savu vārdu: „Sprigans un saulains kā pats buks,” (2012: 10) – un kroga ainā, kur, lūkojoties pēc pazudušajiem uzdzīves biedriem, tiek jautāts: „Kur palikuši buks un Sunītis Kaķītis?” (Džoiss 2012: 373) (*Where's the buck and Amby Namby?* (Joyce 2000: 559)) – te sugasvārds *buks* attiecināts uz Baku Mulliganu.

Sugasvārda nozīmes – gan ‘tēviņš’, gan ‘dendijs’ – raksturo šī romāna tēla dabu un uzvedību. Baks pievērš lielu uzmanību savai

ārienei un nemitīgi cenšas pašapliecināties, runājot par savām uzvarām mīlas frontē un bieži pievēršoties seksuālas dabas jautājumiem. Kā romāna komentāros raksta tulkotājs S. Horužijs, „Mulligans pilnīgā saskaņā ar savu klasisko un fallisko karnevāla āksta lomu pārstāv vētrains brīvas kopošanās un apaugļošanas stihiju” (2014 (2): 503–504). Tāpēc tulkotājs uzskatījis par nepieciešamu arī krievu tulkojumā ietvert personvārda *Buck* leksisko nozīmi: Mulligana vārds tulkots kā *Бык (Бык Маллиган)* ‘bullis, vērsis’. Komentāros S. Horužijs diezgan plaši apraksta šī vārda mitoloģisko, simbolisko nozīmi, ko varētu izteikt dažos vārdos – auglība, vitāls spēks. Tieši to arī iemieso romāna Baks – pretstatā mākslinieciskajam, uz garīgām vērtībām orientētajam Stefanam. Jāpiebilst gan, ka abas minētās īpašības piedēvējamas tikai bullim, jo vērsis ir „simboliskā un kultūrvēsturiskā izpratnē mežonīgā buļļa pieradinātais (kastrētais) pretmets” (LSE 2002: 553).

Var secināt, ka latviešu tulkojumā Baka vārds gandrīz neatklāj saistību ar sugasvārdu *buks*, izņemot dažas minētās teksta vietas, ko gan latviešu lasītājam, nepārzinot oriģinālu, iespējams, grūti uztvert. Krievu tulkojumā Baka raksturojums ir īpaši uzsvērts, jo tulkots ar sugasvārda onimizāciju, kas ir arī avottekstā. Nozīmes angļu un krievu valodā gan nesakrīt (attiecīgi ‘buks’ un ‘bullis, vērsis’), bet vārdu skanējums ir līdzīgs, tāpat kā konotācijas, kas piemīt šiem vārdiem, lai gan angļu *buck* auglības un vitalitātes simboliskā nozīme ir daudz mazāk izteikta un vairāk saistās ar *deer* ‘briedis’, kam piemīt arī citas simboliskās nozīmes (LSE 2002: 81–83).

Vienu reizi romānā „Uliss” minēta *Mrs Clinch*, Leopolda Blūma kaimiņiene, kuru viņš reiz tumsā notur par prostitūtu. Lai gan angļu valodā ir sugasvārds *clinch* ‘skava, saķeršanās cīņiņā’, slengā ‘apskāviens’, gan latviešu, gan krievu tulkojumā *clinch* leksiskā nozīme atstāta bez ievērības. Latviešu tulkojumā izmantota transkripcija (*Klinča*) un *Mrs* nozīmes tulkojums (*kundze*), bet krievu tulkojumā – transliterācija un transkripcija: *миссис Клич*. Romāna fragmenta komiskās noskaņas dēļ tulkotāji būtu varējuši piemeklēt uzvārda tulkojumam kādu sugasvārda leksiskās nozīmes tulkojumu, tomēr, iespējams, tas nav darīts tādēļ, ka Dublinā, kā rakstījis Dons Gifords (*Don Gifford*) un Roberts Seidmans (*Robert J. Seidman*) Dž. Džoiša romāna komentāros, netālu no Blūma mājas tiešām dzīvojuši kāda

Klinča kundze (1988: 396) (Dž. Džoisa aprakstītās vietas un adreses Dublinā nav izdomātas, tāpat romānā pieminēti arī daudzi reāli cilvēki, kuri 1904. gadā dzīvojuši un strādājuši šajā pilsētā).

Kā vārdspele romānā parādās Viktorijas laikmeta galma dzejnieka Alfrēda Tenisona (*Alfred Tennyson*, 1809–1892) vārds: *Lawn Tennyson*. Krievu tulkojumā tas ir transliterēts (*Лайн-Теннисон*), toties komentāros atrodams skaidrojums: Dž. Džoism bijusi visai negatīva attieksme pret dzejnieka daiļradi un viņa lomu galmā, un romānā Stefans izsaka viņa uzskatus, apveltot lordu Tenisonu ar nievājošu palamu (Xoružij 2014 (1): 493). Savukārt D. Giforda un R. Seidmana komentāros (1988: 66) skaidrots, ka *lawn tennis* ir tenisa spēles paveids, kas tika uzskatīts par daudz pieklājīgāku, maigāku spēles versiju nekā teniss, kādu to pazīstam šodien. Latviešu izdevumā komentāra nav, tāpēc lasītājs *Tenisa Tenisonu* var uzskatīt par humoristisku vārdspeļu, nevis nicinošas attieksmes izpausmi kā Dž. Džoism, tomēr oriģinālā izmantotais māksliniecišķās izteiksmes līdzeklis ir saglabāts. Dz. Sodums ir radījis savu oriģinālu vārdspeļu – *Tenisa Tenisons* –, lietojot transkripciju otrajā īpašvārdā un daļēju *lawn tennis* leksiskās nozīmes tulkojumu.

Vēl viens antroponīma tulkojuma piemērs – *Bantam Lyons* latviešu tulkojumā ņemta vērā pirmā vārda leksiskā nozīme, tiesa, radošā un humoristiskā veidā, un angļu *bantam* ‘pundurvista, kauslis’, slengā ‘meiča’; ‘neliels, mazgabarīta-’ ir tulkots kā *gaiļsvars* (*Gaiļsvara Laionss*). Savukārt krievu tulkotāji aprobežojušies ar transliterācijas un transkripcijas kombināciju un komentāru, ka Laionss ir persona Dž. Džoisa stāstā *В день плюща* (Xoružij 2014 (1): 503). (Stāsta nosaukums oriģinālvalodā: *Ivy Day in the Committee Room*.¹) Tomēr ne Dž. Džoisa stāstā, ne stāsta tulkojumā krievu valodā tēla vārds/iesauka neparādās, un krieviski viņš tiek saukts tikai par *мистер Лайонс* (Džois VDP), tāpēc jādomā, ka vārda transkripcija un transliterācija bijusi tulkotāju apzināta izvēle, jo acīmredzot nav bijis nepieciešamības to saskaņot ar tā atveidi stāsta tulkojumā. Dž. Džoisa tekstā humoristisku noskaņu veido vārdu *Lyons* un *lion* ‘lauva’ līdzība, kā arī abu personvārdu *Bantam* un *Lyons* – pretstatu – apvienojums.

¹ Stāsts nav tulkots latviešu valodā. Iespējamais stāsta nosaukuma tulkojums: „Piemiņas diena partijas mītnē”.

1. tabula. Antroponīmu tulkojums

Buck Mulligan < <i>buck</i> ‘tēviņš; dendijs, frants’	Baks Maligens → Baks Mulligans	Бык Маллиган < <i>бык</i> ‘bullis, vērsis’
Mrs Clinch < <i>clinch</i> ‘skava; saķeršanās cīņiņā; apskāviens’	Klinča kundze	миссис Клинч
Lawn Tennyson < <i>lawn</i> ‘zāliens, maurs’	Tenisa Tenisons	Лаун-Теннисон
Bantam Lyons < <i>bantam</i> ‘pundurvista, kauslis’, slengā ‘meiņa’; ‘neliels, mazgabarīta-’	Gaiļsvara Laionss	Бэнтам Лайонс

Romānā „Uliss” minēti arī vairāki zoonīmi – zirgu vārdi, piemēram, *Throwaway*, *Sceptre*, *Repulse*, *Shotover*. Dz. Sodums šos zirgu vārdus tulkojis saskaņā ar to kā sugasvārdu/saliekteņa daļu nozīmi: attiecīgi *Prommests*, *Scepteris*, *Atkodējs*, *Brāzma*. S. Horužijs un V. Hinkiss rīkojušies it kā tāpat, izmantojot to pašu tulkošanas paņēmieni, proti, tulkojuši šo vārdu leksisko nozīmi: *Реклама*, *Корона*, *Отпор*, *Выстрел*, bet, kā redzams, rezultātā zoonīmu tulkojumi ir diezgan atšķirīgi (skat. 2. tabulu).

2. tabula. Zoonīmu tulkojumi

Throwaway ‘bezmaksas reklāmas lapiņa, bezvērtīga lieta; izmestais, pamestais; vienreiz lietojams’ <i>throw away</i> ‘aizmest, aizsviest, izšķiest’	Prommests	Реклама ‘reklāma’
Sceptre ‘scepteris; valdnieka zizlis’	Scepteris	Корона ‘kronis’
Repulse ‘(uzbrukuma) atsišana; atraidījums’	Atkodējs	Отпор ‘pretspars’
Shotover <i>shot</i> ‘šāviens, šāviņš’ <i>over</i> ‘pāri; vairāk; cauri; pārāk’	Drāziens → Brāzma	Выстрел ‘šāviens’

Vislielākās atšķirības redzamas pirmā zoonīma *Throwaway* tulkojumā (šis ir zirga, sacīkšu uzvarētāja, vārds): Dz. Sodums to

izvēlēties tulkot ar salikteni, pārnesot latviešu valodā darbības vārda *throw* ‘mest’ un apstākļa vārda *away* ‘prom’ savienojuma nozīmi, bet S. Horužijs un V. Hinkiss tulkojuši vienu no angļu valodas lietvārda *throwaway* nozīmēm (‘reklāmas lapiņa’). Latviešu tulkojumā tādējādi veidojas spēcīga ironija – uzvarētājs ar vārdu *Prommests* – zoonīma leksiskā nozīme ir pretrunā ar tā referenta reālajiem sasniegumiem. Krievu tulkojumā ironija veidojas citā aspektā – kā reklāmas uzvaras gājiens.

Interesants ir arī zoonīma *Sceptre* tulkojums krievu valodā. Kāpēc krievu tulkotāji vārda *Скунемп* ‘scepteris’ vietā izvēlējušies *Корона* ‘kronis’? Abi lietvārdi ir monarhijas simboli, un abi iederas antiimperiālistiskajā, pret britu monarhiju vērstajā Dž. Džoisa romānā.

Zoonīmu *Repulse* V. Hinkiss un S. Horužijs izvēlējušies tulkot precīzi ar vārdnīcās atrodamo nozīmi, bet Dz. Sodums izmantojis specifisku nozīmes variāciju, varētu teikt – zināmu lokalizāciju, par pamatu ņemot ‘atriebties, atdarīt’ nozīmi izsakošo sarunvalodā lietoto darbības vārdu *atkosties* (LLVV I: 378). Savukārt zoonīmu *Shotover* S. Horužijs un V. Hinkiss tulkojuši ar šī salikteņa pirmās sastāvdaļas nozīmi – kā *Быстрел* ‘šāviens’, bet latviešu tulkotājs ir atkāpies no salikteņa sastāvdaļu pamatnozīmēm, izceļot atsevišķas šāviena īpašības – ātrumu, arī spēku – un kā īpašvārdu izvēloties sugasvārdu *Brāzma* (jāsaka, ļoti piemērotu sacīkšu zirgam). Lai gan citi minētie zirgu vārdi visās tulkojuma versijās ir vienādi, *Shotover* pirmajā redakcijā tulkots kā *Drāziens* (1960: 34), bet acīmredzot mūsdienu slenga nozīmes dēļ nomainīts ar *Brāzma*.

Secinājumi

Dažkārt Dž. Džoiss veidojis antroponīmus (retumis romāna tēlu vārdus, bet parasti – iesaukas un palamas) kā konkrētu personu raksturotājus, tāpat arī ironijas, satīras, kariķēšanas nolūkos. Antroponīmi un zoonīmi lietoti arī vārdspēlēs. Līdz ar to romānā veidojas savdabīgas attiecības starp īpašvārdiem un sugasvārdiem, kuri lietoti kā personvārdi vai no kuriem šie personvārdi veidoti, taču romāna tulkojumos ne vienmēr šīs attiecības izdevies parādīt.

Antroponīmu un zoonīmu tulkojumu nosaka ne tikai tulkotāju apzināta individuāla izvēle katrā atsevišķā gadījumā, ņemot vērā šo īpašvārdu funkciju romāna (daiļliteratūras) tekstā, bet arī īpašvārdu, īpaši antroponīmu, tulkošanas normas un tradīcijas attiecīgajā valodā. Tomēr tas nenozīmē, ka vienādas normas un tradīcijas rezultēsies viena un tā paša tulkošanas paņēmiena izmantojumā. „Ulisa” krievu un latviešu tekstā antroponīmu tulkojumos bieži izmantoti atšķirīgi paņēmieni, turklāt arī, izmantojot vienu un to pašu paņēmieni, kā redzams piemēros ar *Throwaway* un *Repulse*, tulkojumi mēdz būt ļoti atšķirīgi leksikas daudznozīmības, valodu atšķirības un teksta interpretācijas iespēju dēļ.

Ne Dz. Sodums, ne „Ulisa” tulkotāji krievu valodā V. Hinkiss un S. Horužijs antroponīmu un zoonīmu tulkošanā nav turējušies tikai pie viena paņēmiena – dažreiz izmantota transkripcija (latviešu valodā) un transliterācija vai tās kombinācija ar transkripciju (krievu valodā), bet citreiz tulkota īpašvārda leksiskā nozīme vai nozīmes, latviešu tulkojumā transkripcija arī kombinēta ar leksiskās nozīmes tulkojumu (*Tenisa Tenisons*). Apskatītajos gadījumos nav izmantoti T. Hermansa minētie kopēšanas un substitūcijas paņēmieni, bet sastopama teorētiska pieminētā tulkošanas paņēmieni kombinēšana, kurā izmantoti arī T. Hermansa neminēti paņēmieni, ko vismaz daļēji nosaka tulkojamā teksta specifika (piemēram, transkripcijas kombinēšana ar vārdspēles veidošanu). Pilnīgu ainu par latviešu un krievu tulkotāju izmantotajiem paņēmieniem var iegūt, izanalizējot visu romāna antroponīmu un zoonīmu tulkojumus un apkopojot iegūtos rezultātus, taču tas būtu ļoti laikietilpīgs pētījums milzīgā šo vārdu daudzuma dēļ.

Gan „Ulisa” latviešu, gan krievu tulkojumā nozīmīga vieta ierādīta tulkotāju (latviešu 2012. gada izdevuma gadījumā – arī redakcijas) komentāriem un piezīmēm: tās palīdz saprast arī ar antroponīmiem un zoonīmiem saistītās konotācijas, bet to saturs un/vai apjoms abās valodās daļēji atšķiras, un līdz ar to dažkārt sniedz tulkojuma lasītājiem dažādus priekšstatus par to vai citu vārdu nozīmi un funkcijām romāna tekstā. Gan latviešu, gan krievu valodā daudzos gadījumos tulkota īpašvārdā ietvertā sugasvārda leksiskā nozīme.

Avoti

- Džoiss 1960** – Džoiss, Džeimss. *Uliss*. Vesterosa: Ziemeļblāzma, 1960.
- Džoiss 2012** – Džoiss, Džeimss. *Uliss*. Rīga: Liepnieks un Rītups, 2012.
- Džojs VDP** – Džojs, Džejms. *V den' pljušča*. Pieejams: <http://www.james-joyce.ru/works/joyce-dubliners-text13.htm> [skatīts 04.01.2016].
- Joyce 2000** – Joyce, James. *Ulysses*. London: Penguin Books, 2000.

Literatūra

- Bušs 2003** – Bušs, Ojārs. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003.
- Gifford, Seidman 1988** – Gifford, Don; Seidman, Robert J. „*Ulysses*” *Annotated: Notes for James Joyce's „Ulysses”*. Berkeley: University of California Press, 1988.
- Hermans 1988** – Hermans, Theo. On translating proper names, with reference to De Witte and Max Havelaar. *Modern Dutch Studies. Essays in Honour of Professor Peter King on the Occasion of his Retirement*. London, Atlantic Highlands: Athlone Press, 1988, 1–24.
- LLVV I** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 1. sēj. Rīga: Zinātne, 1972.
- LSE 2002** – *Lielā simbolu enciklopēdija*. Rīga: Jumava, 2002.
- Searle 1971** – Searle, John Rogers. The problem of proper names. In: D. Steinberg and L. Jakobovits (eds.). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971, 134–141.
- Veisbergs 2007** – Veisbergs, Andrejs. *Konferenču tulkošana*. Rīga: Zinātne, 2007.
- Vendler 1971** – Vendler, Zeno. Singular Terms. In: D. Steinberg and L. Jakobovits (eds.). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971, 115–133.
- Voitkovska 1990** – Voitkovska, Ludmilla. James Joyce and Soviet reader: problems of contact. *The Canadian Journal of Irish Studies*, Vol. 16, Nr. 2, 1990, 21–26. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/25512824> [skatīts 12.01.2016].
- Xoružij 2014 (1)** – Xoružij, Sergej. Kommentarii. Džojs, Džejms. *Uliss*. T. 1. Sankt-Peterburg: Azbuka, 2014, 450–604.
- Xoružij 2014 (2)** – Xoružij, Sergej. Kommentarii. Džojs, Džejms. *Uliss*. T. 2. Sankt-Peterburg: Azbuka, 2014, 491–603.

Anitra ROZE

PAR DAŽIEM NEOLOGISMIEM
LATVIEŠU VALODĀ*

About Some Neologisms in Latvian

Abstract

For a long time only new self-styled formations were recognized as neologisms in Latvian linguistics, excluding new borrowings and semantic neologisms (SN). For this reason, less attention was paid to the study of semantic neologisms in Latvia. The aim of the particular research is to concentrate on certain foreign linguistic studies devoted to semantic neologisms, linking them with Latvian linguistic reality and providing illustrative examples from the “Modern Latvian Dictionary” (MLVV) and its materials.

Compared to lexical neologisms, the number of SNs is much smaller. The proportion between lexical neologisms and SNs is 205 to 12 in the MLVV, thus SNs constitute only 5.5 % of the new nouns.

What exactly is a semantic neologism? Maria Teresa Cabré Castellví defines it as a language unit with a changed meaning (Cabré Castellví, 2006: 231), Andrejs Veisbergs has looked at semantic neologisms as one of the subtypes of neologisms (Veisbergs 2007: 133), while Gleb Kiparisov call the new meanings of words only conditional neologisms and “inner borrowings” (Kiparisov 2011: 8), considering that the new meaning of the word is “constructed” by using a word that is identical in form, already existing in the language.

SNs have several characteristics: 1) acquiring a new meaning, sometimes the word develops also derivatives with the same root; 2) the formation of SNs may be related to the terminologicalization processes of general lexis; 3) SN belong to the category of stylistically nuanced vocabulary, usually words of slang. They can be based on: 1) metonymic transfer; 2) metaphorical transfer; 3) expanding the meaning of the word; or 4) narrowing the meaning of the word. The collected language material suggests that all of the SNs can

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda” pētījumu projektā Nr. VPP-IZM 2018/2-0002.

be divided into two groups: 1) previously known words acquire a new meaning to denote a new realm that has no name in that language; 2) previously known words acquire a new meaning to denote a well-known reality.

The small number of examples collected by MLVV does not allow objective judgement of tendencies. Thematic areas which would have a higher number of SNs should be studied.

Keywords: *linguistics, semantics, neologisms, lexicography*

Ievads

Viens no valodas dinamiskās attīstības rādītājiem ir tās spēja nepārtraukti papildināt vārdu krājumu ar jaunām vienībām. Šis process norāda uz valodas leksiski semantiskās sistēmas evolūciju. (Kotlova 1995: 4)

Viens no izpētes ziņā interesantākajiem valodas papildināšanas veidiem ir jaunvārdi jeb neoloģismi. Nav noliedzams, ka valodas leksiski semantiskās sistēmas attīstību lielā mērā nosaka ekstralingvistiski faktori – ārpusvalodiskā realitāte un sociālais pieprasījums. (Černikova 1997) Šis apgalvojums lielā mērā saistāms ar jaunvārdu skaita pieaugumu valodā, ko parasti izraisa būtiskas izmaiņas pašā sabiedrībā – tās politiskajā dzīvē vai ekonomiskajā attīstībā.

Tradicionāli izšķir leksiskos un semantiskos neoloģismus, taču jāteic, ka ir daļa jauno vārdu, kuri pilnā mērā neiekļaujas ne vienā, nedz otrā neoloģismu grupā, bet, būdami tuvāki vienai vai otrai no tām, tomēr pēc savas nozīmes un uzbūves strukturējami un diferencējami vēl sīkāk (skat. Haham 1970: 24; Usevičs 2012: 2). Ja pēc nozīmes jaunos vārdus varam dalīt tādos, kuriem 1) ir jauna forma un nozīme, tādos, kuriem 2) jauna ir forma, bet nozīme līdz šim bijusi izteikta ar citiem vārdiem, un tādos, kuru 3) nozīme ir jauna, taču forma ir pastāvējusi jau iepriekš, tad, dalot pēc struktūras, varam runāt par 1) jaunām morfēmām un 2) jauniem vārdiem, kuri sastāv no valodā jau esošām morfēmām jaunā kombinācijā. Turklāt pēc rašanās veida neoloģismus iespējams iedalīt arī fonoloģiskajos, semantiskajos un sintaktiskajos. (Zabotkina 1989: 7, 8)

Daļa jauno vārdu, īpaši tas sakāms par semantiskajiem neoloģismiem (SN), radušies tādas valodai kā sistēmai un dzīvam, attīstībā esošam organismam piemītošas īpašības dēļ kā valodas ekonomija,

kas sekmē izvairīšanos no jaunu leksisku vienību radīšanas, tā vietā piešķirot jaunu nozīmi valodā jau esošajiem nominatīvajiem līdzekļiem. (Černikova 1997) Turklāt tieši semantiskie neoloģismi ir tā jaunvārdu daļa, kas īpaši labi liecina gan par valodas dzīvīgumu, gan tās lietotāju radošo potenciālu. (Bajmusaeva et al. 2018)

Birgita Volfa-Bleisa (*Birgit Wolf-Bleiß*) neoloģismus iedala jaunajās leksēmās un jaunajās nozīmēs. Jaunās leksēmas viņa definē kā jaunas leksiskas vienības, kuru līdz šim valodā nav bijis un kuras radītas jaunu vai jau esošu parādību un jēdzienu apzīmēšanai; tās veido lielāko neoloģismu daļu un var būt gan pašcilmes vārdi un frāzes, gan aizguvumi. Savukārt aptuveni 8 % no kopējā neoloģismu skaita ir semantiskie neoloģismi – esošie vārdi, kuriem izveidojušās jaunas nozīmes, turklāt tās var būt radušās gan pašcilmes vārdiem (*noklikšķināt, pārvietoties, novirzīt*), gan arī aizguvumiem (*sērfot*). B. Volfa-Bleisa arī norāda, ka jaunās nozīmes identificēt ir daudz grūtāk un ka daudzos gadījumos tās rodas metaforizācijas vai metonīmijas procesā, kā rezultātā izveidojas gan jaunas nozīmes, gan konotācijas. (Wolf-Bleiß 2009: 84)

Latviešu valodniecībā ilgu laiku par jaunvārdiem tika atzīti vienīgi pašcilmes jaunveidojumi, izslēdzot no jaunvārdu vidus jaunos aizguvumus un semantiskos neoloģismus. Šī iemesla dēļ semantisko neoloģismu izpētei Latvijā ticis veltīts mazāk vērības. Daļa no tiem aplūkota vārda nozīmes paplašināšanās kontekstā, taču arī šiem pētījumiem, ja aplūkojam tos no jaunvārdu izpētes aspekta, bijis drīzāk gadījuma raksturs. Tieši esošā situācija rosināja pievērsties semantisko neoloģismu problemātikai. Konkrētā pētījuma mērķis ir koncentrēti aplūkot atsevišķus, pamatā semantiskajiem neoloģismiem veltītus ārvalstu lingvistu pētījumus, saistot tos ar Latvijas lingvistisko realitāti un sniedzot ilustratīvus piemērus no „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” un tās materiāliem, jo daļa latviešu valodas semantisko neoloģismu jau ir fiksēta „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (turpmāk MLVV), bet otra daļa pagaidām atrodas vēl npublicētajos šīs vārdnīcas materiālos.

Uzreiz jāsaka, ka ne visi pētījumā minētie jaunvārdi identificējami vienīgi kā semantiskie neoloģismi. Vairākos gadījumos tie būtu strukturējami sīkāk. Par semantiskajiem neoloģismiem tie dēvēti, ņemot šo apzīmējumu par virsjēdzienu.

Kaut arī šobrīd fiksēto jaunāko semantisko jaunvārdu skaits ir ļoti neliels, tie kā īpaša leksikas grupa noteikti uzlūkojami par vērtīgu izpētes objektu. Līdzīgi citām jauno vārdu grupām (leksiskajiem jaunvārdiem, potenciālismiem, okazionālismiem) semantiskie neoloģismi papildina valodas esošo vārdu krājumu, nereti bagātinot valodu, kuplinot to ar jaunām izteiksmes iespējām.

Salīdzinot ar leksiskajiem neoloģismiem, semantisko neoloģismu ir daudz mazāk, turklāt šāda situācija vērojama ne tikai latviešu valodā. Piemēram, pētījumi, kas veikti, analizējot Katalonijas plašsaziņas līdzekļos atrodamos jaunvārdus laika posmā no 2008. līdz 2010. gadam, ļauj secināt, ka semantiskie neoloģismi produktivitātes ziņā ierindojas 6. vietā visu neoloģismu vidū, veidojot 5 % no visiem pētījumā analizētajiem neoloģismiem. Pamatā tie ir vīriešu dzimtes lietvārdi un īpašības vārdi vienskaitļa formā vai darbības vārdi, parasti transitīvi. (Skat. Creus, Julià-Muné 2014: 179) Krievijas valodniecībā šāds statistisks pētījums veikts 20. gs. otrajā pusē, tas liecina, ka semantiskie neoloģismi veido aptuveni 9 % no visas krievu valodas jaunās leksikas. (Nikitčenko 1985: 4)

Ja runājam par latviešu valodas semantisko neoloģismu statistiku, jāteic, ka tā līdz šim nav tikusi veikta, turklāt šobrīd pētījuma mērķiem apkopoto semantisko neoloģismu skaits ir pārāk mazs, lai šādu nopietnu zinātnisku analīzi veikt vispār būtu iespējams. Lai izdarītu vērā ņemamus secinājumus, lietderīgi būtu apkopot visas pēdējo 20 gadu laikā latviešu valodā ienākušās jaunās nozīmes, kas vēl nav paveikts. Pievēršoties tiem SN, kuri iekļauti MLVV vēl neievietoto jaunvārdu materiālā, redzams, ka attiecības starp leksiskajiem un semantiskajiem neoloģismiem ir 205 pret 12, resp., SN ir tikai 5,5 % no visu jaunvārdu skaita¹.

Šajā pētījumā piemēriem izmantotas gan senākas, gan arī pēdējos gados latviešu valodā ienākušās jaunas nozīmes.

Kā jau tika minēts iepriekš, semantiskās neoloģijas resursi galvenokārt ir saistīti ar homonīmiju, nozīmes sašaurināšanos vai plašināšanos, nozīmes maiņu, metonīmiju, metaforu, aizguvumiem un eponīmiem. (Mensah 2016: 62, 63; Pavel, Nolet 2001: 22; Nikitčenko 1985: 10) Turklāt šo vārdu iekļaušana vārdnīcā, kā uzskata atsevišķi

¹ Statistikas pamatā ir gan autore paša, gan MLVV darba grupas apkopotais jaunvārdu materiāls.

pētnieki, ir viens no radošākajiem veidiem, kādā veidā kādas valodas vārdnīca var tikt paplašināta. Apkopotie citvalstu pētījumu dati ļauj secināt, ka semantiskos neoloģismus var atrast dažādās tematiskajās jomās, jo īpaši sporta un tehnoloģiju jomā, kā arī politikā, ekonomikā, kultūrā, transporta un pārtikas jomā, lauksaimniecībā un lopkopībā. (Skat. Creus, Julià-Muné 2014: 179)

Kā jau tika norādīts, valodā notiekošās izmaiņas vienmēr liecina par apjoma ziņā līdzīgām izmaiņām sabiedrības dzīvē, un, ja leksiskie neoloģismi pirmām kārtām liecina par jaunu reāliju ienākšanu, tad semantiskie neoloģismi atspoguļo arī izmaiņas realitātes uztverē (skat. Gutina 2012; Sayadi 2010: 16), resp., varam secināt, ka semantisko neoloģismu rašanās savā ziņā liecina par asociatīvās domāšanas aktivizēšanos.

Var piekrist Birgitai Volfai-Bleisai – ar semantiskajām izmaiņām saistītos neoloģismus nereti nav viegli identificēt. Turklāt samērā liela problēma ir t. s. pseidoneoloģismi – vārdi, kuri pirmajā brīdī šķiet relatīvi jauni, bet, izsekojot šo vārdu ienākšanas laikam valodā, nereti nākas secināt, ka tie parādījušies pirms vairāk nekā 10 gadiem un dažkārt pirmie to reģistrējumi atrodami pat visai senos avotos.

Kas īsti ir semantiskais neoloģisms?

Marija Terēza Kabrē Kastellvi semantiskos neoloģismus definē kā valodas vienības ar mainītu nozīmi (Cabré Castellví 2009: 231), Alens Rejs – kā valodā jau esošus vārdus ar jaunu semantisku saturu (Rey 1995: 77), Faruha Saijadi, Peters Nūmarks un Andrejs Veisbergs semantiskos neoloģismus uzlūkojuši par vienu no jaunvārdu apakštipiem (*subtype*) (Sayadi 2010: 16; Newmark 1988: 122; Veisbergs 2007: 133; skat. arī Veisbergs 2018: 135), N. Nikitčenko par semantiskajiem neoloģismiem uzskata gan esošos vārdus, gan frazeoloģismus, kuriem radusies jauna nozīme (Nikitčenko 1985: 4), savukārt Gļebs Kiparisovs jaunās vārdu nozīmes dēvē vien par nosacītiem neoloģismiem un „iekšējiem aizguvumiem” (skat. Kiparisov 2011: 8), uzskatot, ka vārda jaunā nozīme tiek „veidota”, izmantojot formas ziņā identisku, valodā jau eksistējošu, zināmu vārdu.

Tas, ka semantiskie neoloģismi paplašina jēdziena „neoloģisms” izpratni, nav noliedzams. Tomēr valodas pētnieki pamatā vērtē šo

faktu pozitīvi, jo tādējādi par neoloģismu avotu kļūst jau esošais valodas vārdu krājums (Sayadi 2010: 16; Newmark 1988: 122), resp., vārds iegūst vienu vai vairākas jaunas nozīmes, nezaudējot savu iepriekšējo, „vecu”, nozīmi. Šādi semantiskais neoloģisms būtībā demonstrē polisēmijas paradigmātiskās attieksmes – esošā vārda nozīme nav mainījusies, bet paplašinājusies, lai pielāgotos līdzīgu parādību apzīmēšanai. (Mensah 2016: 62)

Svarīgi atzīmēt, ka jaunās nozīmes veidošana/veidošanās saistīta arī ar jaunu vārdu savienojumu rašanos valodā jau esošu, pazīstamu vārdu starpā, kā rezultātā viens no tiem iegūst jaunu nozīmi (Skljarevskaja 1998: 9; Kiparisov 2011: 9; Lesya Nediba 2013: 15), piemēram, *datu bāze, dzeltenā prese, uzvest sabiedrotos*. Tieši saistījums ar citiem vārdiem ir tas, kas jau zināmā, pazīstamā vārdā (iepriekšminēto vārdu savienojumu kontekstā tie būtu *bāze, dzeltens, uzvest*) palīdz ieraudzīt jaunu nozīmi, kas pati par sevi bez šī saistījuma nebūtu pamanāma. Tātad varam secināt, ka semantiskie neoloģismi specifiski konstatējami vienīgi saistījumā ar citiem vārdiem.

Kaut arī, piemēram, skaidrojošā vārdnīcā šie vārdi tiek ievietoti vieni paši, bez saistījuma partnera, nozīmes atklāšanai izmantotajā ilustratīvajā materiālā nepieciešamais savienojums tā vai citādi tomēr parādīsies. Piemēram, ja aplūkojam 90. gadu otrās puses jaunvārdu *pele*, ir skaidrs, ka jaunā nozīme pamanāma savienojumā *datora pele*.

Otrai daļai semantisko neoloģismu tik stabilu savienojuma partneru nav; kā vārdi ar jaunu nozīmi tie būs pamanāmi vienīgi plašākā kontekstā, piemēram, līdzās substantīva *animators* zināmajai nozīmei ‘mākslinieks, kas veido animācijas filmas; animācijas speciālists’ parādījusies jauna nozīme ‘tūristu padomdevējs un brīvā laika nodarbību organizators atpūtas vietās, brīvdienu viesnīcās, bērnu un jauniešu nometnēs’ un šīs nozīmes nianse ‘spēļu un citu izklaidējošu nodarbjū organizētājs un vadītājs bērnu svinībās u. tml. pasākumos’, kura veiksmīgāk atklāsies, vien lasot plašāku tekstu, jo, kaut arī ir iespējams nojaust nozīmes maiņu savienojumā *ballīšu animators*, pilnīga pārliecība par jaunu nozīmi rodas, izlasot pilnu tekstu, piemēram, *„Latvijas populārākie un pieprasītākie bērnu ballīšu vadītāji .. tautā ir pazīstami arī kā bērnu pasākumu animatori.* (<https://ballites.lv>)

Semantiskajiem neoloģismiem piemīt vairākas raksturīgas „īpašības”: 1) iegūstot jaunu nozīmi, dažkārt vārds to iegūst arī citos atvasinājumos ar šo pašu sakni, piemēram, stilistiski marķētās leksikas piemērā *uzmest* ‘nodot, piekrāpt’ → *uzmetiens* ‘piekrāpšana, nodevība’, *uzmetējs* ‘tas, kurš kādu ir piekrāpis, nodevis’; 2) tie var būt saistīti ar vispārlietojamās leksikas terminoloģizēšanās procesiem (īpaši labi tas bija vērojams pirms apmēram 20 gadiem, kad, strauji attīstoties datortehnoloģijām, valodā ienāca virkne semantisko neoloģismu, piemēram, *adrese*, *ikona*, *mape*, *resursi* (skat. Gutina 2012) (uz pretēju procesu norāda Silvija Pavela, minot gadījumus, kad termins iegūst jaunu nozīmi, kļūstot par vispārlietojamās leksikas daļu (Pavel, Nolet 2001: 22)); 3) daļa semantisko neoloģismu ietilpst stilistiski marķētās leksikas kategorijā, parasti tie ir vienkāršrunas jeb slenga vārdi, piemēram, *uzmest* ‘piekrāpt’.

Visus semantiskos neoloģismus varam iedalīt divās grupās: 1) iepriekš zināms vārds iegūst jaunu nozīmi, lai apzīmētu jaunu reāliju, kurai attiecīgajā valodā vēl nav nosaukuma. Daļa no tiem ir latviešu valodā sen pazīstami vārdi, taču to nav daudz, piemēram, *atsauce*; lielāko daļu no šiem semantiskajiem neoloģismiem veido aizguvumi, nereti no aizguvumvalodas tieši pārņemti jēdzieni, piemēram, *animators*, *mākonis*, *smaidīņš*, *terīne*. Lielāks šāda veida vārdu skaits atrodams senāka laika aizguvumos, piemēram, *pele*, *ikona*, *mape*, *adrese*, *pastkaste*; 2) iepriekš zināms vārds iegūst jaunu nozīmi, lai apzīmētu jau pazīstamu, zināmu reāliju, šis process pamatā vērojams stilistiski marķētas leksikas kontekstā, piemēram, *rullēt* ‘būt veiksmīgam, gūt panākumus’, *kāst* ‘zaudēt’, *sūkāt* ‘neatbilst kādiem kritērijiem’. (Kiparisov 2011: 10)

Semantiskā neoloģisma pamatā var būt: 1) metonīmiskais pārnese; 2) metaforiskais pārnese (piemēram, *mākonis* ‘tiešsaistes datu krātuve’, *naudas atmazgāšana*, *interneta pirātisms*, *transporta koridors*, *zaļais koridors* (pēdējā piemērā latviešu valodā izmantotā nozīme atšķiras no angļu valodā lietotās šī jēdziena nozīmes)); 3) vārda nozīmes paplašināšanās (*terīne* ‘ēdiens, ko gatavo cepeškrāsnī, slēgtā traukā, kurā to arī pasniedz’ (iepriekš – ‘trauks zupas pasniegšanai’), *kravenieks* ‘kravas transporta līdzeklis – automobilis, lidmašīna, kuģis’ (iepriekš – ‘kravas automobilis’) vai 4) vārda nozīmes

sašaurināšanās (*spēle* ‘datorā, telefonā u. c. elektroniskā vidē lietojams izklaides produkts’ (skat. Gutina 2012; Nikitčenko 1985: 10).

Jāteic, aplūkojot iepriekšminētās semantiskā neoloģisma definīcijas, saskaramies ar zināmu pretrunu, jo, no vienas puses, par semantisko neoloģismu uzlūkots valodā jau zināms vārds, kurš ieguvis no jau esošā, formas ziņā identiskā vārda neatkarīgu, pilnīgi jaunu nozīmi. Tātad par semantisko neoloģismu nebūtu uzlūkojamas vārdu pārnestās nozīmes, jo vārda pārnestā nozīme izriet no jau esošās un nav uzlūkojama par pilnīgi autonomu. No otras puses, pastāv uzskats, ka tieši metonīmiskie vai metaforiskie pārnese ir pamatā samērā lielai daļai semantisko neoloģismu. Jāteic, šobrīd autorei pietrūkst pārliecinoša materiāla, lai nosliektos uz vienas vai otras teorijas pusi. Tomēr, ja piekristu pirmajai definīcijai, mēs drīz vien saskartos ar problēmu, ka atrast „tīrus” semantiskos neoloģismus būtu samērā grūti, jo lielākajai to daļai būs rodamas tuvākas vai tālākas paralēles ar jau esošajām vārda nozīmēm.

Semantiskie neoloģismi MLVV materiālos

Turpmāk sniegti MLVV materiālos fiksētie semantiskie neoloģismi. Tie atspoguļoti pilna vārdnīcas šķirkļa kontekstā, tādējādi sniedzot iespēju salīdzināt jau esošo un jauno vārda nozīmi. Atbilstoši MLVV izmantotajiem apzīmējumiem, jaunvārdi (arī jaunās nozīmes) tiek norādīti ar zvaigznītes (*) simbolu, konkrētajā gadījumā simbols novietots aiz nozīmes cipara vai nozīmes nianse apzīmējuma //.

animators, animatore *lietv.* **1.** Mākslinieks, kas veido animācijas filmas; animācijas speciālists. *Populāri animatori.* **2.*** Tūristu padomdevējs un brīvā laika nodarbību organizators atpūtas vietās, brīvdienu viesnīcās, bērnu un jauniešu nometnēs. *Uz kruīzu kuģiem a. tiek saukts par sociālo vai kruīza direktoru, bet kūrortos – par izklaides direktoru.* // Spēļu un citu izklaidējošu nodarbu organizētājs un vadītājs bērnu svinībās u. tml. pasākumos. *Padarīt bērna ballīti krāšņāku iespējams, uzaicinot animatoru, kas palīdzēs izklaidēt viesus.* Cilme: no angļu *animator*, kam pamatā latīņu *animator* (*anima* ‘dvēsele, dzīvība’).

atsauce *dsk. gen.* -ču, *s. lietv.* **1.** Norāde tekstā (piem., uz citu darbu, autoru). *Zinātnisks raksts ar daudzām atsaucēm.* **2.*** Vārds vai

frāze bez atstarpēm, kas sākas ar restītes (#) zīmi un norāda uz ziņojuma tēmu; tēmturis; mirkļbirka; atsauces birka; atsauces tags; haštags.

bioloģisks -ais, **bioloģiska** -ā, *īp.*; **bioloģiski** *apst.* **1.** Saistīts ar bioloģiju, tai raksturīgs. *Bioloģiski pētījumi, metodes.* **2.** Saistīts ar dzīvību, dzīvības procesiem, dzīvās matērijas organizāciju. *B. process. Bioloģiskā membrāna. Bioloģiskie ritmi. Bioloģiskais pulkstenis* – dzīvo organismu spēja izjust laika ritumu, reaģēt uz to. **3.*** Dabisks, ekoloģisks. *Bioloģiskā zemnieku saimniecība. Kaitēkļu bioloģiskā apkarošana* – kaitēkļu iznīcināšana ar to dabiskajiem ienaidniekiem.

čekot -oju, -o, -o, *pag.* -oju, *tr. darb., sar. nelit.* **1.** Pokera spēlē – laist garām savu gājienu, paliekot spēlē, bet nepaaugstinot likmi. **2.*** Skatīties, meklēt (informāciju); sekot līdz (informācijai). *Māsa čeko, kādus kokteiļus varētu pagatavot. Jau visu nedēļu čekoju laika ziņas.* // Pārbaudīt. *Motors var sarīties putekļus un nāksies biežāk č. filtru.* Cilme: no angļu *to check* ‘pārbaudīt’.

kājsprādze *dsk. ģen.* -džu, *s. lietv.* **1.** Dekoratīvs aksesuārs, rotaslieta, ko valkā ap kājas daļu pie potītes. *Sudraba k. Vasarā bieži valkāju kājsprādes.* **2.*** Elektroniska ierīce, ko stiprina ap kāju un izmanto probācijas uzraudzībā esošu personu atrašanās vietas noteikšanai. *Probācijas k.* Termins *probācijas kājsprādze* ieteikts Latviešu valodas ekspertu komisijas 2016. gada 10. februāra sēdē.

ķemmīte *dsk. ģen.* -šu, *s. lietv.* **1.** Dem. → ķemme. **2.*** Molusks, kura gliemežnīcai ir nelielas, apaļas ķemmes forma. *Ceptas ķemmītes.*

mākonis -ņa, *dsk. ģen.* -ņu, *v. lietv.* **1.** Veidojums atmosfērā, kas sastāv no kondensētiem ūdens tvaikiem smalku ūdens pilienu vai ledus kristālu veidā. **2.** Gaisā izkļiedēts (kā, piem., dūmu, gāzu) kopums. **3.** Miglājs. **4.*** Tiešsaistes datu krātuve.

smaidiņš *v. lietv.* **1.** Dem. → smaidis. **2.*** Emocijzīme, ko izmanto emociju izpausmei elektroniskā sarakstē. „Skype” *slepenie smaidiņi un „Draugiem” slepenie smaidiņi. Tā sērga arī līdz šai vietai atnākusi – grafiskie smaidiņi.*

straumētājs *v. lietv.* **1.** Atmiņas iekārta, kura par datu nesēju izmanto magnētisko lentu un ko izmanto, piemēram, lai veidotu cieto disku informācijas dublējumkopijas. // * Iekārta aplikāciju satura pārvešanai no vienas ierīces uz citu (piem., no telefona uz televizoru).

Ar straumētāja ierīces palīdzību datus var pārņest no viedtēlфона uz televizoru vai citu lielo ekrānu. 2. **straumētājs, straumētāja** lietv. Cilvēks, kurš organizē tiešā ētera translācijas internetā; uzņēmums, kurš nodrošina kāda noteikta satura pieejamību internetā. *Sporta spēļu s. Mūzikas s. „Deezer”*. Cilme: no angļu *streamer*.*

spilvens [spilvēns] v. lietv. **1.** Ar mīkstu materiālu pildīts gultas piederums, uz kā guļot novieto galvu; šāds priekšmets, ko izmanto dekoratīvos nolūkos, sēdēšanai u. tml. *Dūnu s. Dekoratīvi dīvāna spilveni. Uzbužināt spilvenu. 2.* Priekšmets, kas izmantojams, piem., trieciena iedarbības mazināšanai. *Automašīna aprīkota ar gaisa spilveniem. 3.** (parasti savienojumā *drošības spilvens, finanšu spilvens*). Naudas uzkrājums neparedzētiem gadījumiem. *No Latvijas iedzīvotājiem, kuri veido uzkrājumus, 53 % par galveno prioritāti atzīst drošības spilvena veidošanu nebaltām dienām.*

sūkāt -āju, -ā, -ā, pag. -āju, tr. darb. **1.** Turēt mutē un lēni šķīdināt, mitrinot ar siekalām. *S. konfekti. Tabletes iedarbojas tikai tad, ja tiek sūkātas, jo uzsūcas caur mutes gļotādu. // Turēt (ko) mutē un vairākkārt sūkt. Bērns sūkā īkšķi. 2.* vienk.* Būt sliktam, nederīgam, neatbilst noteiktiem kritērijiem. *Raksts galīgi sūkā. Vasara sūkā – visu laiku līst.*

terīne dsk. ģen. -ņu, s. lietv. **1.** Apaļš vai ovāls trauks (parasti ar vāku, rokturiem) zupas pasniegšanai galdā. *Liet zupu terīnē. 2.** Ēdiens, ko gatavo cepeškrāsnī, slēgtā traukā, kurā to arī pasniedz. *Baklažānu t. Vistas gaļas t. Cepeškrāsni uzkarsē un liek cepties terīni.* Cilme: no franču *terrine*.

Par jauno nozīmju avotiem latviešu valodā lielākajā daļā gadījumu kalpo aizguvumi no angļu valodas un kalki, taču dažkārt šis process pārklājas, kalkēšanai savienojoties ar metaforizāciju, kā tas redzams piemērā ar leksēmu *mākonis* – tas nepārprotami ir kalks no angļu *cloud*, tajā pašā laikā tam ir arī izteiktas metaforas pazīmes – mākonis veido sīku ūdens pilienu kopums, datu mākonis – digitālās informācijas kopums.

Līdzās šim semantiskajam neoloģismam MLVV jauno materiālu kartotēkā sastopami šādi kalki: *smaidiņš* (angļu *smiley*; ar šo pašu nozīmi tiek lietots arī leksiskais jaunvārds, aizguvums *smailijs*), *straumētājs* (angļu *streamer*), *spilvens* (angļu *pillow* – kā finanšu

termins), *sūkāt* (angļu *suck*; stilistisks marķējums šajā nozīmē vārdam ir arī angļu valodā).

Aptuveni vienādā skaitā semantisko neoloģismu vidū sastopami aizguvumi (*animators, čekot, terīne*) un pašcilmes vārdi (*atsauce, kājsprādze, ķemmīte*).

Ārpus vārdu savienojuma kā leksēma ar jaunu nozīmi identificējams vien jaunvārds *straumētājs*; pārējiem jaunās nozīmes identificēšanai nepieciešams savienojuma „partneris” (piemēram, *datu mākonis, finanšu drošības spilvens, vistas terīne, probācijas kājsprādze, jūras ķemmīte*) vai plašāks konteksts (piemēram, *atsūtīt e-pastā smaidiņu; jaunā izrāde galīgi sūkā; čekojū, kas jauns atrodams izpārdošanā*).

Šobrīd apkopotais nelielais piemēru skaits neļauj objektīvi spriest par kādām tendencēm un noteiktām tematiskām jomām, kurās būtu sastopams lielāks semantisko neoloģismu skaits. Materiālu noteikti nepieciešams paplašināt un, domājams, turpinot darbu pie MLVV, tas arī tiks realizēts.

Leksikas grupa, kas zināmā mērā pārklājas ar SN, ir salikteni, kuru otrais komponents iegūst jauno nozīmi tikai un tieši šajā saliktenī, kā piemēram, *pašportrets – fotopašportrets; kēksiņš – glazūrķēksiņš; slēpnis – ģeoslēpnis; gaļa – halāлгаļa; automobilis, auto – hibrīdauto-mobilis, hibrīdauto; karš – hibrīdkarš; grafika – infografika; lapa – izklājlapa; veikals – konceptveikals; biskvīts – makaronbiskvīts; birka – mirkļbirka; paka – multipaka; miets – pašīnmiets; risks – pašrisks; konference – telefonkonference, telekonference; persona – transpersona*. Domājams, te atklājas jau minētais SN princips – jaunā nozīme atklājas tieši savienojumā ar citiem vārdiem / citu vārdu, tikai šajā gadījumā saistījums ir vēl ciešāks.

Secinājumi

No visa iepriekš teiktā secināms:

1) semantiskie neoloģismi atspoguļo valodas ekonomiju – jaunu leksisko vienību veidošanas vietā tiek piešķirta jauna nozīme valodā jau esošajiem nominatīvajiem līdzekļiem;

2) tā kā līdz šim latviešu valodniecībā SN netika uzskatīti par jaunvārdiem, to analīzei veltīts samērā maz zinātnisku rakstu, taču

=====

autorei ieskatā tieši šo valodas vienību izpēti ir nozīmīga, lai izdarītu secinājumus par valodas attīstības procesiem kopumā;

3) salīdzinot ar leksiskajiem neoloģismiem, SN skaits ir salīdzinoši neliels, turklāt tas vērojams ne tikai latviešu valodā, bet arī citās valodās. MLVV materiālā SN veido 5,5 % no visa neoloģismu skaita;

4) SN galvenā atšķirība no leksiskajiem jaunvārdiem – tie atspoguļo izmaiņas valodas lietotāju realitātes uztverē un liecina par asociatīvās domāšanas aktivizēšanos;

5) SN paplašina jēdziena „jaunvārds” izpratni – nemainot vārda esošo nozīmi, tiek veidota jauna nozīme/nozīmes, lai pielāgotu esošo leksisko vienību citu parādību apzīmēšanai; attiecīgi SN galvenokārt tiek definēti kā valodas vienības ar mainītu nozīmi jeb kā valodā jau esoši vārdi ar jaunu semantisko saturu;

6) SN veidošanās ir cieši saistīta ar jaunu vārdu savienojumu veidošanos valodā – savienojoties 2/3 valodā jau esošo vārdu, viens no tiem iegūst jaunu nozīmi; tieši šādā saistījumā jaunā nozīme kļūst pamanāma un identificējama;

7) SN raksturīgākās „īpašības”: a) iegūstot jaunu nozīmi, dažkārt vārds to iegūst arī citos atvasinājumos ar to pašu sakni; b) SN var būt saistīti ar vispārlietojamās leksikas terminoloģizēšanās procesiem; c) daļa SN ietilpst stilistiski marķētās leksikas kategorijā;

8) visus SN var iedalīt 2 grupās: a) iepriekš zināms vārds iegūst jaunu nozīmi, lai apzīmētu jaunu reāliju; b) iepriekš zināms vārds iegūst jaunu nozīmi, lai apzīmētu jau esošu, zināmu reāliju (stilistiski marķētā leksika);

9) SN pamatā var būt: a) metonīmisks pārnese; b) metaforisks pārnese; c) nozīmes paplašināšanās; d) nozīmes sašaurināšanās;

10) MLVV materiālos sastopamie SN galvenokārt ir kalki, mazākā skaitā – aizguvumi un pašcilmes vārdi, turklāt dominējošā daļa no visiem MLVV materiālos esošajiem SN identificējami vienīgi vārdu savienojumos vai plašākā kontekstā;

11) neskatoties uz materiāla nelielo apjomu, autore tomēr uzskata, ka semantisko neoloģismu izpēti ir nepieciešama un būtu jāturpina, lielāku uzmanību veltot tieši asociatīvo saikņu analīzei, kura ir visu semantisko neoloģismu pamatā.

Avoti

<https://ballites.lv>

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams tiešsaistē: www.tezaurs.lv/mlvv.

Literatūra

Bajmusaeva et al. 2018 – Bajmusaeva, Bahtigula; Aslanova, Sofja; Ergešbek, Bereke. Semantičeskije neologizmy kak jazykovye innovacii novogo vremeni. *Materialy X Meždunarodnoj studenčeskoj naučnoj konferencii „Studenčeskij naučnyj forum” 2018*. Pieejams tiešsaistē: <https://scienceforum.ru/2018/article/2018004974> [skatīts 10.07.2019].

Cabré Castellví 2009 – Cabré Castellví, Maria Teresa. La clasificación de neologismos: una tarea compleja. *ALFA: Revista de Lingüística*, 50.2, 2009. Pieejams tiešsaistē: <https://www.scribd.com/doc/64313039/14-LA-CLASIFICACION-DE-NEOLOGISMOS-UNA-TAREA-COMPLEJA> [skatīts 02.01.2019].

Creus, Julià-Muné 2014 – Creus, Imma; Julià-Muné, Joan. Neologismes semantics / Semantic change. *Mots nous en català / New words in Catalan. Una panoràmica geolectal / A diatopic view. IVITRA Research in Linguistics and Literature 7*. John Benjamins Publishing Company, 2014, 179–205. Pieejams tiešsaistē: <https://benjamins.com/catalog/ivitra.7.10cre> [skatīts 02.01.2019].

Černikova 1997 – Černikova, Natalija. *Semantičeskije neologizmy v sovremenom russkom jazyke, 80-e – 90-e gody XX veka*. Avtoreferat dissertacii kandidata filologičeskikh nauk. Moskva, 1997. Pieejams tiešsaistē: <https://www.dissercat.com/content/semanticheskie-neologizmy-v-sovremenom-russkom-yazyke-80-e-90-e-gody-khkh-veka> [skatīts 10.07.2019].

Gutina 2012 – Gutina, Elena. Semantičeskije neologizmy v sovremenom russkom jazyke. *Problemy jazykovoju kartiny mira na sovremenom etape: sbornik statej po mater. Meždunarodnoj naučnoj konferencii molodyh učenyh. Vyp. II*. Nižnij Novgorod: NGPU im. K. Minina, 2012, 66–71. Pieejams tiešsaistē: <https://gutinaea.wordpress.com/публикации/семантические-неологизмы-в-срля/> [skatīts 04.07.2019].

Haham 1970 – Haham, Larisa. *Osnovnye tipy novoobrazovanij v sovremenom anglijskom jazyke i sposoby ih perevoda na russkij jazyk*. Avtoreferat dissertacii kandidata filologičeskikh nauk. Moskva, 1970.

- =====
- Kiparisov 2011** – Kiparisov, Gleb. *Semantičeskie neologizmy*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskikh nauk. Tambov, 2011. Pieejams tiešsaistē: https://www.rsu.edu.ru/wp-content/uploads/users/l.sergievsckaya/Kiparisov-_avtoref.pdf [skatīts 02.01.2019].
- Kotelova 1995** – Kotelova, Nadežda (redaktor). *Slovar' novyh slov russkogo jazyka (seredina 50-h – seredina 80-h godov)*. Sanktpeterburg, 1995.
- Lesya Nedyba 2013** – Lesya Nedyba, Dennis. *Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache*. A Thesis. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in the Department of Modern Languages and Classics in the Graduate School of the University of Alabama. Tuscaloosa, Alabama, 2013.
- Mensah 2016** – Mensah, Catherine Eku. *A Morpho-semantic Analysis of Mfantse Neologisms in Some Radio Stations in the Central Region*. Thesis submitted to the Department of Ghanaian Languages and Linguistics, Faculty of Arts, College of Humanities and Legal Studies, University of Cape Coast, in partial fulfillment of the requirements for the award of Master of Philosophy degree in Ghanaian Language (Akan). University of Cape Coast, 2016. Pieejams tiešsaistē: <https://erl.ucc.edu.gh/jspui/bitstream/123456789/3565/1/Mensah%2C%202016.pdf> [skatīts 11.07.2019].
- Newmark 1988** – Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice-Hall, 1988.
- Nikitčenko 1985** – Nikitčenko, Naelja. *Semantičeskie neologizmy russkogo jazyka poslednih desjatiletij (na materiale slovaroj novyh slov)*. Avtoreferat dissertacii kandidata filologičeskikh nauk. Leningrad, 1985.
- Pavel, Nolet 2001** – Pavel, Silvia; Nolet, Diane. *Handbook of Terminology*. Canada: Terminology and Standardization Directorate, Translation Bureau, Public Works and Government Services, 2001.
- Rey 1995** – Rey, Alain. *Essays on Terminology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- Sayadi 2010** – Sayadi, Forough. The Translation of Neologisms. *Translation Journal*, 16 (2). 2010, 16–23. Pieejams tiešsaistē: <http://translationjournal.net/journal/56neologisms.htm> [skatīts 17.07.2019].
- Skljarevskaja 1998** – Skljarevskaja, Galina. Vvedenie. *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka konca XX veka. Jazykovye izmenenija*. Rossijskaja akademija nauk, Institut lingvističeskikh issledovanij. Sanktpeterburg: Folio-Press, 1998, 7–32.
- Usevičs 2012** – Usevičs, Sergejs. Neologisms in British Newspapers. *Daugavpils Universitātes 53. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2012. Pieejams

tiešsaistē: https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/valodnieciba_literaturzinatne/Usevics.pdf [skatīts 22.08.2019].

- Veisbergs 2007** – Veisbergs, Andrejs. Jaunvārdi un valodas attīstības virziens. *Baltu filoloģija*. XVI (1/2). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 133.–140.
- Veisbergs 2018** – Veisbergs, Andrejs. Word-formation Pattern Borrowing in Latvian. *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*, 8. Rīga: University of Latvia, 2018, 129–146. Pieejams tiešsaistē: <https://doi.org/10.22364/BJELLC.08.2018.09> [skatīts 11.07.2019].
- Wolf-Bleiß 2009** – Wolf-Bleiß, Birgit. Neologismen – Sprachwandel im Bereich der Lexik. *Sprachwandel und Entwicklungstendenzen als Themen im Deutschunterricht: fachliche Grundlagen. Unterrichts Anregungen, Unterrichtsmaterialien*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2009, 83–102.
- Zabotkina 1989** – Zabotkina, Vera. *Novaja leksika sovremennogo anglijsko-go jazyka*. Moskva: Vyššaja škola, 1989.

Nilss DANNEMARKS

VĀRDU FORMU UN MORFĒMU VARIATĪVUMS LATVIEŠU-NORVĒĢU, NORVĒĢU-LATVIEŠU VĀRDNĪCĀ

Variants of Word Forms and Morphemes in the Latvian-Norwegian, Norwegian-Latvian Dictionary

Abstract

There are different ways to give grammatical information in bilingual dictionaries. This paper shows how such information is presented in the Latvian-Norwegian, Norwegian-Latvian dictionary. Both these languages have long traditions as written languages and languages with a long written tradition usually have a well-established norm with little variation. There are two official written varieties of Norwegian, Nynorsk (New Norwegian) and Bokmål and both varieties have many morpheme variants and word form variants. This paper examines how variants can be systematized in a dictionary and how information about these variants is presented in the Latvian-Norwegian, Norwegian-Latvian dictionary. The article compares Latvian and Norwegian traditions and history of corpus planning in order to explain why there is much more variation in Norwegian bokmål than in Latvian.

Keywords: *lexicography, bilingual dictionaries, corpus planning, morphological information*

1. Ievads

Divvalodu vārdnīcas sniedz informāciju par to, kā vārdus un vārdkopas vienā valodā var tulkot citā valodā. Par leksikogrāfijas nozares galvenajiem pētījuma objektiem leksikogrāfs Mihaels Šlēfers (*Michael Schlaefer*) nosauc morfoloģiju, vārda nozīmi, attieksmi starp nozīmēm un nozīmju maiņu (Schlaefer 2008: 5). Profesors Helgi Haraldsons (*Helgi Haraldsson*) min „saistību ar gramatiskajām

kategoriņām” un aplūko dažādus morfoloģiskās informācijas veidus vārdnīcā (Haraldsson 1995). 20. gadsimta 90. gados apgāds „Norden” izdeva četras divvalodu vārdnīcas ar latviešu kā vienu no virziena valodām. Pārējās valodas bija dāņu (Lomholts, Lediņa 1995), somu (Pajula et al. 1997), norvēģu būkmols¹ (Dannemarks et al. 1998) un zviedru (Kačevska et al. 1996). Šīs vārdnīcas ir tā sauktās „kompaktās (kabatas tipa vārdnīcas), kas domātas iesācējiem, tūristiem u. c.” (Berkov 1997: 190). Vārdnīcu materiāls sakārtots divos virzienos – viens virziens ar latviešu valodu kā avotvalodu, otrs virziens – ar latviešu kā mērķvalodu. Vārdnīcās pie šķirkļavārdiem ir sniegtas gramatiskās norādes, lai lietotājs, izmantojot pamatformu, varētu veidot citas gramatiskās formas. Informācijas sniegšanas veids vārdnīcās atšķiras. Tā kā norvēģu valodā ir daudz vārdu formu un morfēmu variantu, raksta mērķis ir aplūkot, kā variatīvuums ir sniegts norvēģu-latviešu / latviešu-norvēģu vārdnīcā.

1.1. Ieskats norvēģu valodas morfoloģiskajās kategoriņās

1.1.1. Lietvārda morfoloģiskās kategoriņas

1. tabula. Lietvārda formas norvēģu būkmolā

Dzimte	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
	Nenoteiktā forma	Noteiktā forma	Nenoteiktā forma	Noteiktā forma
Vīriešu dzimte	<i>en båt</i> ‘laiva’	<i>båten</i>	<i>båter</i>	<i>båtene</i>
Sieviešu dzimte	<i>ei seng</i> ‘gulta’	<i>senga</i>	<i>senger</i>	<i>sengene</i>
Nekatrā dzimte	<i>et brev</i> ‘vēstule’	<i>brevet</i>	<i>brev(er)</i>	<i>breval/ brevene</i>

Lietvārdiem norvēģu valodā ir skaitļa, dzimtes un nenoteiktības/noteiktības kategoriņa. Norvēģu valodā ir trīs dzimtes formas: sieviešu,

¹ Līdz 1929. gadam oficiālie nosaukumi bija riksmols (*riksmål*) un lansmols (*landsmål*). Šajā rakstā lietoti termini „būkmols” un „jaunnorvēģu valoda” arī par rakstu formām pirms 1929. gada. Norvēģijā sāmu valodai ir oficiālās valodas statuss atsevišķos reģionos, kur tradicionāli dzīvo sāmi.

vīriešu un nekatra dzimte. Būkmolā var lietot gan vīriešu, gan sieviešu vienskaitļa nenoteiktās formas visiem vārdiem, kas tradicionāli ir sieviešu dzimtes vārdi. Vārda *sen* noteiktā forma var būt gan *senga*, gan *sen-gen*. Lietvārda forma visbiežāk nenorāda lietvārda dzimti. Gan latviešu, gan norvēģu valodai ir nenoteiktības/noteiktības gramatiskā kategorija. Latviešu valodā tās ir īpašības vārdu un lokāmo divdabju galotnes, kas norāda uz nenoteiktību/noteiktību, bet norvēģu valodā – lietvārda nenoteiktā/noteiktā forma. Lietvārdam ir vienskaitļa un daudzskaitļa nenoteiktā un noteiktā forma. Katrai dzimtei ir savs vienskaitļa noteiktības sufikss. Vārdnīcā vienskaitļa noteiktības morfēma informē par lietvārda dzimti. Vārdiem, kas tradicionāli ir sieviešu dzimtes vārdi, ir sniegti abi iespējamie sufiksi – sieviešu un vīriešu dzimtes sufikss. Nekatras dzimtes vārdiem ir divi daudzskaitļa noteiktības morfēmu varianti: *-a* un *-ene*. Norvēģu būkmolā lietvārdiem nav locījuma kategorijas.

1.1.2. Darbības vārda morfoloģiskās kategorijas

2. *tabula*. Darbības vārda formas norvēģu būkmolā

	Nenoteiksme	Īstenības izteiksme		Pavēles izteiksme
		Tagadne	Pagātne	
Vājie darbības vārdi, 1. grupa	<i>kaste</i> ‘mest’	<i>kaster</i>	<i>kasta/ kastet</i>	<i>kast</i>
Stiprie darbības vārdi, 1. grupa	<i>bite</i> ‘kost’	<i>biter</i>	<i>be(i)t</i>	<i>bit</i>
Stiprie darbības vārdi, 2. grupa	<i>krype</i> ‘līst’	<i>kryper</i>	<i>krø(y)p</i>	<i>kryp</i>

Šajā tabulā doti piemēri tikai no tām grupām, kurās ir morfēmu varianti. Tabulā nav norādītas pārējās trīs vājo darbības vārdu un sešas stipro darbības vārdu grupas.

Norvēģu valodā darbības vārdus pēc locīšanas veida iedala divās pamatgrupās: vājajos un stiprajos darbības vārdos. Vājajiem darbības vārdiem pagātnes formā ir galotnes, kuras veido darbības vārda pēdējo zilbi. Stiprajiem darbības vārdiem pagātnes formā nav galotnes, savukārt stiprajos darbības vārdos notiek patskaņu mija vārda saknē (Faarlund et al. 1997: 479, Dannemarks 1995: 71).

Mūsdienu norvēģu valodā ir divas darbības vārda gramatiskās kategorijas: laika kategorija un izteiksmes kategorija. Darbības vārda laika kategorijā ietilpst divas vienkāršās formas – vienkāršā tagadne un vienkāršā pagātne. Vājo darbības vārdu 1. grupā un stipro darbības vārdu 1. un 2. grupā pastāv pagātnes morfēmu varianti. Vārdnīca sniedz informāciju par variantiem. Norvēģu valodā izteiksmes kategorijā ietilpst trīs izteiksmes: īstenības un pavēles izteiksme, kā arī konjunktīvs. Pavēles izteiksmes formu un konjunktīvu ir viegli veidot no nenoteiksmes formas, taču konjunktīvu, kas mūsdienu norvēģu valodā ir senās gramatiskās sistēmas paliekas, lieto ļoti reti (Faarlund et al. 1997: 468, 579).

1.2. Problēmjas

Profesors Īvars Werlens (*Iwar Werlen*) (1995) šķir labi dokumentētas valsts valodas „ar samērā stipru kodifikāciju un normēšanu”² (Werlen 1995: 36) un „mazāk dokumentētas valodas ar stipri vājāku kodifikāciju un normēšanu”³ (Werlen 1995: 36). Lai gan arī norvēģu valodai ir valodas normēšanas tradīcijas un labi dokumentēta rakstu valoda, tās normas ir brīvākas nekā somu, zviedru, dāņu un latviešu valodā, tāpēc norvēģu būkmolā ir vairāk morfoloģisko variantu nekā pārējās minētajās ziemeļvalstu valodās un latviešu valodā. Lietotājam bieži ir vajadzīgas zināšanas par sociolingvistiskajiem apstākļiem un rakstības vēsturi, lai izvēlētos morfēmas variantu. Ī. Verlens uzskata, ka sociolingvistiskā variācija ir aspekts, kam leksikogrāfija ir maz pievērsusies, un ka tas īpaši attiecas uz valsts valodām ar stiprām kodificēšanas un normēšanas tradīcijām (Werlen 1995: 36). Ī. Verlens analizē semantikas lauku, tomēr zināšanas par sociolingvistiku varētu būt nepieciešamas arī citās valodas lietojuma sfērās.

Šajā rakstā pētīts, kā tiek sniegti vārdu formu un morfēmu varianti norvēģu-latviešu, latviešu-norvēģu vārdnīcā, kā arī, vai ir nepieciešamas sociolingvistiskās zināšanas, izmantojot morfoloģiskās

² „mit einer relativ starken Kodifizierung und Normierung” [tulkojums mans – aut.].

³ „weniger dokumentierte(n) Sprachen mit einer sehr viel schwächeren Kodifizierung und Normierung” [tulkojums mans – aut.].

norādes. Ja tās ir nepieciešamas, tad jāanalizē, kādas sociolingvistiskās zināšanas lietotājiem ir vajadzīgas.

2. Norādes par morfoloģisko formu variantiem

Raksturojot kādas valodas morfoloģiju, var izvēlēties vienu no četriem veidiem:

- 1) alfabētiskais sakārtojuma princips;
- 2) sakārtojums pēc lietošanas biežuma;
- 3) ieteicamie varianti novietoti sākumā;
- 4) principu sajaukums.

2.1. Alfabētiskais sakārtojuma princips

Dannemarka et al. (1998) vārdnīcā šis sakārtojuma princips ir lietots visbiežāk.

Šādi ir sakārtoti sieviešu dzimtes lietvārdi ar noteiktās formas galotni variantiem *-a* un *-en* (skat. 1.1.1.). Arī vājo darbības vārdu 1. grupas vienkāršās pagātnes morfoloģisko variantu sakārtojumā (Faarlund et al. 1997: 481, Dannemarks et al. 1995: 72) ir ievērots alfabētiskais princips, piemēram, *-a* un *-et* (skat. 1.1.2.). Tāpat alfabētiskā sakārtojumā ir izkārtoti stipro 2. grupas darbības vārdu morfēmu varianti ar umlauta formām *au* un *ø* (skat. 1.1.2.).

Var uzskatīt, ka alfabētiskais sakārtojums ir variantu neitrāls izkārtojums. Tomēr iespējams, ka daļa vārdnīcu lietotāju var uztvert šādu izkārtojumu kā ieteikumu lietot kādu no vārda formām.

2.2. Sakārtojums pēc lietošanas biežuma

2.2.1. Darbības vārdu pagātnes formas

Stipro un vājo darbības vārdu vienkāršās pagātnes formu varianti ir tikai pāris šķirkļos sakārtoti pēc alfabētiskā principa. Būtu nepieciešams sakārtot šos variantus pēc lietošanas biežuma. Pēc lietošanas biežuma vājo darbības vārdu 1. grupas variantu ar sufiksu *-et* vienmēr būtu jāmin pirms varianta ar sufiksu *-a*, un stipro darbības vārdu pagātnes variantu ar *-ø-* būtu jāmin pirms varianta ar *-øy-*. Laikā, kad vārdnīca tika izdota, *-au-* un *-ø-* formas bija oficiāli

atļautas pareizrakstības formas. 2005. gadā *-au-* formu izņēma no bŭkmola pareizrakstības saraksta un aizstāja ar *-øy-* formu (Sprākrādet 2005: 18).

3. tabula. Vājo darbības vārdu 1. grupas vienkāršās pagātnes morfoloģiskie varianti

Darbības vārds	Vienkāršās pagātnes sufikss	<i>-a</i>	<i>-et</i>
<i>danse</i> 'dejoj'		1	192
<i>elske</i> 'mīlēt'		1	288
<i>hoppe</i> 'lēkāt, lēkt'		0	39
<i>kaste</i> 'mest'		2	1006
<i>liste seg</i> 'lavīties'		0	78
<i>rote</i> 'vandīt; izjaukt kārtību'		1	84
<i>sykle</i> 'braukt ar divriteni'		0	58
<i>våkne</i> 'pamosties'		2	323

(UiO 2011)

4. tabula. Stipro darbības vārdu 2. grupas vienkāršās pagātnes mantotā patskaņu mija

	<i>-au-</i>	<i>-øy-</i>	<i>-ø-</i>
<i>fryse</i> 'salt'	3	0	79
<i>nyse</i> 'šķaudīt'	0	0	3
<i>ryke</i> 'kūpēt; salūzt'	2	0	130
<i>skyte</i> 'šaut'	6	0	476

(UiO 2011)

Dannemarka et al. (1998) vārdnīcā darbības vārdu 1. grupas pagātnes formas ar patskaņu mijas iekšējās morfēmas variantiem (*-e-* un *-ei-*) (Faarlund et al. 1997: 487, Dannemarks 1995: 76) nav sakārtotas alfabētiskā secībā. Šajos vārdos aiz patskaņu mijas seko līdzskanis, un, ievērojot alfabētisko secību, variantam ar *-ei-* būtu jāatrodas pēc variantam ar *-e-*, piem., *skrive skrev/skreiv*. Šķiet, ka šeit ir ņemts vērā lietošanas biežums.

5. tabula. Stipro darbības vārdu 1. grupas vienkāršās pagātnes mantotā patskaņu mija

	-ei-	-e-
<i>bite</i> 'kost'	15	115
<i>rive</i> 'plēst'	12	226
<i>skrive</i> 'rakstīt'	27	1376

(UiO 2011)

2.2.2. Sieviešu dzimtes morfēmu vienskaitļa noteiktās formas varianti

Iespējamie varianti ir forma ar sieviešu dzimtes sufiksu *-a* (*senga* 'gulta'), kā arī forma ar vīriešu dzimtes sufiksu *-en* (*sengen*). Abi varianti ir plaši izplatīti, tomēr izplatītākais variants dažādiem vārdiem ir atšķirīgs.

6. tabula. Lietvārdu morfoloģiskie varianti, kuriem var būt sieviešu dzimte

	-a	-en
<i>bok</i> 'grāmata'	388	1218
<i>elv</i> 'upe'	210	266
<i>gaupe</i> 'lūsis'	16	3 (1 BT)
<i>hytte</i> 'mājiņa; vasarnīca'	150	159 (53 BT)
<i>jente</i> 'meitene'	354	156 (155 BT)
<i>kjerring</i> 'sieva; vecene'	53	2 (2 BT)
<i>ku</i> 'govs'	82	5 (4 BT)
<i>sol</i> 'saule'	67	404
<i>suppe</i> 'zupa'	9	45
<i>tid</i> 'laiks'	384	5261
<i>uke</i> 'nedēļa'	202	1424
<i>vidde</i> 'plakankalne; platums'	69	21
<i>øy</i> 'sala'	255	70 (66 BT)

(UiO 2011)

Daudzi piemēri ar galotni *-en* ir atlasīti no avīzes „Bergens ti-dende” (iekavās norādīts ar BT) (UiO 2011). Šo avīzi izdod Bergenā, un pēc oficiālās pareizrakstības lietvārdiem, kam galotnē var būt gan *-a*, gan *-en*, Bergenas dialektā ir tikai galotne *-en*.

2.3. Ieteicamie varianti novietoti sākumā

Autori, visticamāk, izvēloties kādu variantu kā pirmo un neievērojot alfabētisko secību vai lietošanas biežumu, ar savu izvēli iesaka lietot attiecīgo formas variantu. Neviena no apskatītajām vārdnīcām konsekventi neievēro šādu principu. „Bokmālsordboka” vārdnīcā (1986) ir atrodami vārdi, kuros kā pirmā norādīta retāk lietotā forma, lai gan vārdnīcas aprakstā teikts, ka formu varianti ir sakārtoti pēc alfabētiskā principa gadījumos, kad divas formas ir ar apmēram vienādu lietošanas biežumu, pārējos gadījumos tās ir kārtotas pēc lietošanas biežuma. Šādu sakārtojumu var uzskatīt kā netiešu ieteikumu lietot mazāk izplatītas formas.

Latviešu literārajā valodā morfēmu variantu ir maz (Auziņa et al. 2015: 140, Freimane 1993: 96). Vienkāršās nākotnes daudzskaitļa 2. personā lieto gan formas ar *-it*, gan *-iet* un visiem darbības vārdiem ir iespējami abi varianti. Inta Freimane uzskata, ka morfoloģiskās formas variants ar *-sit* ir lietošanai iesakāms, jo tas ir vecāks un vieglāk izrunājams (Freimane 1993: 97). Šķiet, ka dažās latviešu valodas gramatikās un mācību grāmatās ir izvēlēts 3. princips minēto morfoloģisko variantu sakārtojumā, novietojot formu ar *-it* pirms *-iet* (Cepļīte, Ceplītis 1997: 78–81, Guļevska, Miķelsons 2004: 14, Guļevska et al. 2002: 143, Klēvere-Velhi, Naua 2014: 245, Auziņa et al. 2015: 520, Grigus, Zeiļaka 2007: 126, 232).

2.4. Principu sajaukums

Gan būkmolā, gan jaunnorvēģu valodā ir sastopams daudz lietvārdu, darbības vārdu, īpašības vārdu un apstākļa vārdu ar divām vai vairākām pareizrakstības formām. Viena no šīm rakstu formām parasti saskan ar jaunnorvēģu valodas rakstību (turpmāk sauktas par „kopformām”), otrai formai ir seniskākas tradīcijas būkmolā (turpmāk sauktas „tikai būkmolā lietotas formas”). Tradicionālais variants parasti ir saistīts ar varietāti, kurai ir vai ir bijis sociālais prestižs. Šie tradicionālie varianti galvenokārt ir no dāņu valodas mantoti.

1986. gada izdotajā „Bokmālsordboka” vārdnīcas izdevumā šķirkļavārda varianti ir sakārtoti pēc lietošanas biežuma: „Ja divi varianti ir gandrīz vienādi izplatīti pēc lietošanas biežuma,

gramatiskā norāde atrodas pie varianta, kas alfabētiskā secībā ir pirmais. Ja viena no formām ir biežāk sastopama, gramatiskā norāde ir sniegta visbiežāk sastopamajai formai. Tādējādi šķirkļi atrodami divi varianti, no kuriem viens ir šķirkļavārds ar gramatisko norādi.” (Bokmålsordboka 1986: VIII) Salīdzinot ar pirmo izdevumu, jaunākajos izdevumos daļa skaidrojumu ir novietoti aiz citiem variantiem. Tas, piemēram, attiecas uz variantiem ar *mel/mjøl*, *lauv/løv*, *sein/sen*, kuriem gramatiskā norāde atrodas pie būkmola un jaunnorvēģu valodas kopformas (*mjøl*, *lauv*, *sein*), lai gan būkmola formas (*mel*, *løv*, *sen*) ir izplatītākas. Šo vārdu variantu lietošanas biežums attēlots 7. tabulā, kurā sakopotas Oslo tekstu korpusā 2017. gada augustā izrakstītās vārdu formas. Visu iespiesto izdevumu redaktors Boije Vangenstēns (*Boye Wangensteen*) atzīst, ka iemesls, kādēļ daļa no gramatiskajām norādēm tika pārceltas pie citiem variantiem, bija redakcijas vēlme ievērot priekšvārdā rakstīto.⁴ Variantu lietojuma izmaiņas tātad nevar uzskatīt par iemeslu. Alfabētiskais sakārtošanas princips ir apskatīts „Bokmålsordboka” vārdnīcas (1986) priekšvārdā, tomēr tas netiek konsekventi ievērots. Nav šaubu, ka lietotājs uztver minēto sakārtojumu kā ieteikumu lietot attiecīgās formas.

7. tabula. Vārdu formu *mjøl*, *lauv*, *sein* un *mel*, *løv*, *sen* lietošanas biežums

Būkmola un jaunnorvēģu valodas kopformas		Tikai būkmolā lietotas formas	
Vārda forma	Biežums	Vārda forma	Biežums
<i>mjøl</i> ‘milti’	2	<i>mel</i>	177
<i>lauv</i> ‘koka lapa, lapotne’	11	<i>løv</i>	52
<i>sein</i> ‘vēls’	26	<i>sen</i>	123

(UiO 2011)

„Bokmålsordboka” vārdnīcā (1986) gramatiskā norāde ir novietota pie formām, kas atrodas tabulas kreisajā pusē. Vēlākajos izdevumos, piemēram, „Bokmålsordboka” (1997), gramatiskā norāde sniegta vārdu formām, kas sakārtotas tabulas labajā pusē.

⁴ No raksta autora elektroniskā pasta sarakstes ar Boiji Vangenstēnu 2017. gada 1. septembrī.

Arī Dannemarka et al. (1998) vārdnīcā ir izmantoti dažādi sakārtojuma principi. Tas redzams morfoloģijas norādēs, kā arī norvēģu-latviešu vārdnīcā, kur vārdi ir kārtoti gan pēc alfabētiskā, gan lietošanas biežuma principa. Kopformām *lauv*, *leite* un *tjukk* ir sniegta norāde uz tradicionālajām būkmola formām *løv*, *lete* un *tykk*, lai gan, ievērojot alfabētisko principu, šīs formas seko vēlāk. Pie varianta *huske* ir sniegta norāde uz *hugse*.⁵ Varianti ar *lauv*, *leite* un *tjukk* ir izplatīti rakstu valodā, formu *hugse* tikpat kā nelieto būkmolā. 7. tabulā sniegts pārskats par variantu *lauv* un *løv* lietošanas biežumu, 8. tabulā – variantu *leite*, *tjukk* un *lete*, *tjukk* lietošanas biežumu.

8. tabula. Vārdu formu *leite*, *tjukk*, *hugse* un *lete*, *tjukk*, *huske* lietošanas biežums

	Būkmola un jaunnorvēģu valodas kopformas	Tradicionālās būkmola formas
<i>leite/lete</i> ‘meklēt’	9	253
<i>lauv/løv</i> ‘koka lapa, lapotne’	11	52
<i>hugse/huske</i> ‘atcerēties’	0	551
<i>tjukk/tykk</i> ‘biezs, resns’	26	160

(UiO 2011)

Tabulā redzams dažādu variantu lietošanas biežums. Formu *hugse* izņēma no oficiālās pareizrakstības 2005. gadā.

3. Par norvēģu un latviešu valodas standartizēšanu un attieksmi pret standartizēšanu

Kā minēts, norvēģu būkmolā ir daudz morfoloģisko formu variantu (skat. 1.1.). Lai saprastu, kādēļ oficiālajā pareizrakstībā norvēģu būkmolā ir tik daudz variantu, vārdnīcas lietotājiem nepieciešamas zināšanas par norvēģu rakstu valodas vēsturi. Rakstā salīdzināti norvēģu un latviešu valodas normēšanas tradīciju aspekti, lai rastu skaidrojumu, kādēļ norvēģu būkmolā variācija ir izplatītāka nekā latviešu literārajā valodā.

⁵ Vārdnīcā „Bokmålsordboka” (1986, 1997) formas *hugse* un *huske* ir divas dažādas leksēmas, nevis kā vienas leksēmas dažādi varianti.

Leksikogāfs Lāšs Vīkērs (*Lars Vikør*) klasificē dažādas valodu kopienas četrās grupās, ņemot vērā, vai valodas kopienai ir standartizēta valoda, kā arī, cik ilgi standartizētā valoda pastāv (Vikør 2007: 39–41). Standartizētās valodas, kas pieder pirmajai grupai, ir pastāvējušas ilgi. Pie tādām valodām pieder, piemēram, dāņu, zviedru, vācu un angļu valoda. Pie otrās grupas pieder valodu kopienas, kuru nacionālā standartizētā valoda ir attīstījusies pēdējo gadsimtu laikā. Bieži šādu valodu attīstība ir saistīta ar „nacionālās kultūras un/vai politiskās pašapziņas atmodu” (Vikør 2007: 40). Trešā grupa ir daudzvalodu sabiedrības ar daudzām etniskām grupām un dažādām valodām un nepieciešamību pēc kopīga saziņas līdzekļa un valodu politikas, lai spētu integrēt mazākumtautības. Pēdējā grupa, kuru izšķir Vīkērs, ir „jaunas nacionālas valstis, kuras agrāk bija etniskajā/valodiskajā mazākumā lielākos valsts veidojumos” (Vikør 2007: 40). L. Vīkērs norāda, „ka valodas kopība bija vissvarīgākais pamats, lai sevi definētu par nāciju”.

Gan Latviju, gan Norvēģiju var pieskaitīt pie otrās grupas, tomēr ir būtiskas atšķirības abu valstu rakstu valodas vēsturē. L. Vīkērs min „apstākļus sabiedrībā, īpaši tos, kas saistīti ar sociālo prestižu un prestiža trūkumu, apstākļus, kuri nosaka robežas, izvēloties normu pamatus” (Vikør 2007: 110). Latviešu valodas, būkmola un jaunnorvēģu valodas normēšanas tradīcijas parāda trīs atšķirīgas iespējas normu pamatu izvēlē.

Lingvists Einars Haugens (*Einar Haugen*) (Haugen 1983) ir izveidojis valodas plānošanas moduli, kura pirmo līmeni nosauca par „normu atlasī”. L. Vīkērs (2007) definē šo fāzi ar terminu „valodas normēšana”. I. Freimane (1993: 39) uzskata, ka terminam „norma” ir divas nozīmes: „Par normu sauc 1) vispārņemtu valodas līdzekļu lietojumu, kas runā regulāri atkārtojas, un 2) priekšrakstu, likumu, norādījumu kopumu, kas nosaka valodas līdzekļu lietojumu; tie ir fiksēti mācību grāmatās, vārdnīcās, rokasgrāmatās u. c., t. i., kodificēti un nodoti izmantošanai.” Profesors Hjells Īvars Vannebū (*Kjell Ivar Vannebo*) lieto terminus „internalizētas normas” un „noteiktas normas” (Vannebo 1980). Šie termini atbilst I. Freimanes izvēlētajiem terminiem, tomēr termins „internalizētas normas” rāda, ka Vannebū apskata „šīs normas kā dinamiskus fenomenus, kurus katrs indivīds nodod tālāk, rada

(no jauna) un modificē, tomēr tas visu laiku notiek kolektīva kopīgu normu robežās” (Vikør 2007: 73). Citi termini „šo normu saistībai ar sabiedrību un kolektīvu” (Vikør 2007: 73) ir „empīriskās normas” un „operatīvās normas” (Vikør 2007: 73). Šajā rakstā lietoti termini „internalizētas normas” un „noteiktas normas”. Gan L. Vikērs (Vikør 2007), gan I. Freimane (1993: 39) normēšanas procesa rezultātu raksturo ar terminu „norma”. Var secināt, ka nepastāv kāda noteikta norma pirms tās izveidošanas. Valodas plānošanas fāzē, kuru E. Haugens definē kā „normu atlasī”, „norma” nav „norma” pēc I. Freimanes un L. Vīkera definīcijām, bet normēšanas darba pamats.

„Sešus gadsimtus (14.–19. gs.) vācu valoda Latvijā ir bijusi valdošo aprindu valoda, bet latviešu valoda – [...] galvenokārt zemnieku sarunvaloda.” (Bušs 2013: 138) Sākot latviešu valodas standartizāciju, latviešu valodai un vācu valodai bija „nevienlīdzīgais sociālais un funkcionālais statuss” (Bušs 2013: 138). Viduslaikos katoļu baznīcas valoda bija latīņu valoda (Rūķe-Draviņa 1977: 22), dievkalpojums latviešu valodā noturēja samērā reti (Vanags 2013: 201). Reformācijā bija svarīgi, lai valoda, kurā runāja mācītāji baznīcā, būtu saprotama visiem. Tādēļ dievkalpojumus aizvien vairāk sāka noturēt latviešu valodā latviešu apgabalos (Rūķe-Draviņa 1977: 22; Vanags 2013: 201). Tātad 19. gadsimtā pirms standartizācijas darba aizsākuma pastāvēja latviešu valodas tradīcijas. Tā dēvētie jaunlatvieši vēlējās valodu attīstīt un izkopt, un pierādīt, ka „tā var būt līdzvērtīga vācu valodai” (Strelēvica-Ošiņa 2011: 193). Vācieši, kuri prata latviešu valodu, runāja to izloksni, kuru viņi bija iemācījušies, jo nepastāvēja kāda virsdialekta varietāte. Tomēr jāpiemin, ka normas pamata izvēli noteica sociālie apstākļi. Vidus dialektu, ko izvēlējās par literārās valodas pamatu (Leikuma 2008: 211), runā apgabalā, „kur atrodas arī ekonomiskie un kultūras centri” (Blinkena 2013: 241). Valodniece Velta Rūķe-Draviņa (1977: 20) uzskata arī, ka apgabali, kuros runā vidus dialektā, atrodas latviešu apdzīvoto vietu centrālajos rajonos un tādēļ tas ir vieglāk saprotams visiem latviešu valodas runātājiem, un ka vidus dialektu ir maz ietekmējušas citas valodas.

Norvēģijā pēc reformācijas par baznīcas valodu kļuva dāņu valoda. Lingvists Ragnvals Īvešens (*Ragnvald Iversen*) savos pētījumos par valodas stāvokli Norvēģijā 1560.–1630. gados secina, ka visi

norvēģi, arī tie, kas piederēja pie augstākajiem sabiedrības slāņiem, šajā laikā runāja norvēģiski (Iversen 1921: 288). Tikai 17. gadsimta beigās sāka attīstīties īpašs norvēģu augstākās sabiedrības slāņu runātās valodas paveids (Bugge 2018: 232). Var secināt, ka, ja mācītājs bija norvēģis, viņš runāja norvēģiski arī baznīcā, tomēr Dānijā un Norvēģijā baznīcas rakstu valoda bija dāņu. Viduslaikos veidojās norvēģu rakstu valodas tradīcijas un norvēģu valodu lietoja gan valsts administrācijā, gan literārā daiļradē. No 14. gadsimta otrās puses līdz 1814. gadam Norvēģija beidza pastāvēt kā nacionāla valsts un kļuva aizvien ciešāk saistīta ar Dāniju, līdz nonāca Dānijas pakļautībā. Valsts pastāvēšanas beigas ietekmēja arī norvēģu valodas situāciju, jo dāņu rakstu valoda pakāpeniski iespiedās dažādās lietojuma sfērās (Skard 1976: 129). Pēc 1450. gada valsts pārvaldē norvēģu valodu lietoja ļoti maz. Pirms gadsimtu mijas valsts ierēdniecība bija pilnīgi pārgājusi uz dāņu valodu (Skard 1976: 133), norvēģu rakstu valodas tradīcijas izzuda un tā rakstu valoda, kuru lietoja Norvēģijā, bija līdzīga Dānijā lietotai rakstu valodai. 1814. gadā, kad Norvēģija kļuva par neatkarīgu valsti, par Norvēģijas oficiālo rakstu valodu kalpoja dāņu valoda, kā arī vēlāk, kad Norvēģija atradās ūnijā ar Zviedriju līdz pat 1905. gadam.

19. gadsimta 40. gados, pāris gadus pēc ūnijas iziršanas ar Dāniju, Eiropā uzplauka nacionālromantisms un arī Norvēģijā radās nepieciešamība pēc savas rakstu valodas, nevis kopīgas valodas ar Dāniju. Izveidojās divi būtiski svarīgi uzskati par nacionālās rakstu valodas radīšanu. Bija tādi, kas uzskatīja, ka norvēģu rakstu valodu vajadzētu izveidot uz to izlokšņu pamata, kurās ap 1850. gadu runāja lauku ciematu iedzīvotāji. Citi uzskatīja, ka rakstu valodu vajadzētu izveidot uz dāņu rakstu valodas pamata, to tuvinot norvēģu valodai. Augstāko sabiedrības slāņu dāņu valodas paveids ar norvēģu izrunu kļuva par pamatu dāņu rakstu valodas norvēģiskošanai.

Jaunas norvēģu rakstu valodas radīšana un mūsdienu latviešu rakstu valodas normēšanas pamatu likšana noritēja vienā laika posmā, tomēr abu rakstu valodu normēšanas pamats ir atšķirīgs. Latviešu literārā valoda tika galvenokārt izveidota uz viena dialekta – vidus dialekta – pamata. Norvēģijā izlokšnes kļuva par pamatu vienai no rakstu valodas formām – būkmolam, kurā runāja sabiedrības augstākie slāņi. Minētais paveids bija norvēģu valodas izrunas un dāņu rakstu

valodas krustojums, ko var nosaukt par koinē variantu (Jahr 2015: 48). Otru norvēģu rakstu valodas formu, jaunnorvēģu valodu, izveidoja kā kopīgu rakstu valodu, pamatojoties uz dažādām norvēģu izloksnēm, un tai ir pazīmes, kuras šīm izloksnēm ir līdzīgas, un pazīmes, kuras ir atšķirīgas.

Kad ir izstrādātas rakstu valodas normas, tās pareizrakstība un gramatiskā sistēma parasti kļūst stabila (Vikør 2007: 92). Šajā aspektā iezīmējas lielas atšķirības starp norvēģu un latviešu rakstu valodas kultūru, galvenokārt tāpēc, ka ir divas oficiālās norvēģu valodas oficiālās varietātes.

Abām norvēģu rakstu valodas formām ir vienāds statuss (Mållova 1980⁶, 1. §). Daudzi ilgu laiku uzskatīja par nevēlamu situāciju to, ka tādai mazai valstij kā Norvēģija ir nepieciešamas divas rakstu valodas, kas abu valodu formu lietotājiem ir saprotamas. Tādēļ no 1917. līdz 1966. gadam Stūrtingis aktīvi strādāja pie tā, lai abas rakstu formas pietuvinātu vienu otrai. 1913. gadā izveidoja valsts komisiju, kurai vajadzēja sagatavot abu valodas formu reformu. Komisijas uzdevumā bija norādīts, ka perspektīvā tai jāstrādā pie valodas apvienošanas darba, t. i., pie abu valodas formu tuvināšanas. Apvienošanas darbu stiprināja 1938. gadā pieņemtā ortogrāfijas reforma. Būkmolā ienāca daudzas formas, kuras mutvārdu saziņā augstākie sabiedrības slāņi nelietoja. Tādējādi oficiālo ortogrāfiju papildināja daudzi izvēles varianti.

Lai izdotos mēģinājums ieviest jaunas formas, valodas runātājiem tās ir jāatzīst un jālieto. Daudzas formas, kuras ieviesa 1938. gada būkmola normā, tā arī nekad netika lietotas. Var minēt vīriešu dzimtes lietvārdu daudzskaitļa noteikto formu ar galotni *-a*, piemēram, variantu *gutta* vārdam *guttene*. Lai gan šo formu lieto dažās Austrumnorvēģijas izloksnēs, tā ir atrodama frazeoloģismos, piemēram, *gutta på skauen* ar burtisko tulkojumu 'dēli mežā' un raksturo mežabrāļu kustību Otrā pasaules kara laikā. Būkmolu papildināja ar daudziem vārdiem, kurus uzskatīja par kopformām ar jaunnorvēģu valodu, vai kurus runāja Austrumnorvēģijas izloksnē. Pie kopformām var, piemēram, nosaukt *aust* (tradicionālajā būkmolā (turpmāk – trad. bm.): *øst*) 'austrumi',

⁶ Likums par valodas lietojumu valsts dienestā.

haust (trad. bm.: *høst*) ‘rudens’, *hugse* (trad. bm.: *huske*) ‘atcerēties’, *sjuk* (trad. bm.: *syk*) ‘slims’, *sju* (trad. bm.: *syv*) ‘septiņi’, *etter* (trad. bm.: *efter*) ‘pēc’, *fram* (trad. bm.: *frem*) ‘uz priekšu’, *snø* (trad. bm.: *sne*) ‘sniegs’. Austrumnorvēģijas izlokšnes varianti: *åffer* (trad. bm.: *hvorfor*) ‘kāpēc’, *åssen* (trad. bm.: *hvordan/hvorledes*) ‘kā’, *skau* (trad. bm.: *skog* (pirms 1917: *skov*) ‘mežs’, *nå* (trad. bm.: *nu*) ‘tagad’. Daudzi no minētajiem variantiem tika pārņemti un mūsdienās ir aizstājuši tradicionālās formas, piemēram, *snø*, *etter*, *nå*. Daudzas formas ir kļuvušas par tradicionālo formu variantiem, piemēram, *sju*, *fram*, *sjuk*. Citas tā arī nekad netika pieņemtas, piemēram, *haust*, *aust*, *hugse*. Pieņemtās formas ir Centrālās Austrumnorvēģijas izlokšņu varianti, nepieņemtās formas tiek lietotas citur Norvēģijā. Laikā no 1938. gada līdz 1981. gadam daļa prestižo izrunas formu nebija iekļautas oficiālajā ortogrāfijā un daudzi tradicionālie prestižie varianti bija atļauti tikai skolēnu rakstu darbos, bet ne mācību grāmatās vai oficiālajā pareizrakstībā. 1981. gadā ļoti daudz tradicionālo formu, kas 1938. gadā netika iekļautas oficiālajā pareizrakstībā, tika atkal atļautas (piemēram, formas *frem* variants *fram*), kā arī daudzi tikai skolēnu rakstu darbos atļautie tradicionālie varianti kļuva līdzvērtīgi tām formām, kuras kopš 1938. gada skolēnu rakstu darbos bija uzskatītas par galvenajām (piemēram, formas *sein* variants *sen* un formas *rein* variants *ren*). Mūsdienās visi pareizrakstības varianti ir līdzvērtīgi un tos drīkst lietot it visur, kur ir prasība lietot oficiālo pareizrakstību (pareizrakstības izmaiņas no 2005. gada 1. jūlija). Tajā pašā laikā dažas no formām, kuras tikpat kā netika lietotas, izņēma no ortogrāfijas. Dažas no tām bija būkmola un jaunnorvēģu valodas kopformas (piemēram, formas *høst* variants *haust*). Citas bija Austrumnorvēģijas izlokšņu formas, kuras faktiski neuzskatīja par prestiža formām vai kuras nebija iekļautas starp oficiālajām jaunnorvēģu valodas formām (piemēram, formas *hvordan* variants *åffer*, formas *hvorfor* variants *åssen*). Dažas tradicionālās formas neiekļāva no jauna izstrādātajās pareizrakstības normās, un tās arī vairs nelieto tradicionālo variantu laikraksti (piemēram, formas *etter* variants *efter*, formas *nå* variants *nu*, formas *språk* variants *sprog*, formas *snø* variants *sne*).

Daudzos morfoloģiskos variantus un viena vārda vairāku formu variantus var uzskatīt par abu norvēģu valodas rakstu formu

pietuvināšanas mēģinājuma sekām. Pietuvināšanas politikas mērķis un Stūrtinga oficiālā valsts politikas nostādne bija radīt vienu rakstu valodu, līdz 2002. gadā Norvēģijas parlaments no tā atteicās (Jahr 2015: 130). Dannemarka vārdnīcas izdošanas laikā 1998. gadā norvēģu valodas tuvināšanas politika vēl joprojām bija oficiāla valodas politika. Tādējādi daudzas kopformas, kuras nebija izplatītas būkmolā, iekļāva latviešu-norvēģu vārdnīcas virziena piemēros un gramatisko norādi novietoja pie daudziem kopformu šķirkļavārdiem, lai gan tie bija maz izplatītas būkmola formas. Dažos gadījumos šajā vārdnīcas virzienā ir sniegtas tikai kopformas. Tam par iemeslu arī varētu būt apstākļi, ka vārdnīcā „Bokmålsordboka” (1986) gramatiskā norāde atrodas pie maz lietotajām kopformām.

Kā vēl vienu iemeslu plašajam abu norvēģu rakstu valodu variatīvumam varētu minēt atšķirīgus uzskatus par pareizrunu Norvēģijā un Latvijā, kā arī to, ka izloksnēm ir atšķirīgs statuss izglītības sistēmā abās minētajās valstīs.

Latvijas obligātās izglītības sistēmas prasība nosaka, ka skolēniem ir jāapgūst prasmes runāt literārajā valodā. Skolēni to apgūst pamatskolā un skolotājam ir jāizvērtē viņu literārās valodas runas prasmes, kas veido daļu no skolēnu valodas zināšanu vērtējuma (Izglītības satura un eksaminācijas centrs 2004). LR Izglītības ministrijas izdotajos metodiskajos norādījumos un ieteikumos skolotājiem valodniece Aina Blinkena skolā mācītās zināšanas par dialektiem pamato sekojoši: „Dialektu īpatnības, īpaši savas izloksnes īpatnības, svarīgi zināt katram, arī tāpēc, lai viņš savā runā un rakstos varētu no tām izvairīties, ja tās būtu pretrunā ar literārās valodās normām, piemēram, augšzemieku dialekta pārstāvjiem īpaša uzmanība būtu jāpievērš literārās fonētikas pareizai apgūšanai.” (Blinkena 1992: 87–88)

Tāpat zināšanas par dialektiem tiek uzskatītas par svarīgām, jo tās skolēniem var palīdzēt izvairīties no izlokšņu izpaušmēm valodā.

Norvēģijā runa netiek pakļauta normēšanai tikpat lielā mērā kā rakstu valoda. Cilvēkiem, kas savas izloksnes vietā vēlas lietot runas veidu ar rakstu valodas iezīmēm, nav iespējams ievērot viennozīmīgas, oficiāli fiksētas normas. Mūsdienās diskutē, vai vispār eksistē viens norvēģu valodas variants, kuru visi uzskata par literāro runu. Lingvists Snorre Karkonens-Svensons uzsver: „Norvēģijā nav pareizrūnas normu,

bet izloksnes Norvēģijā tiek turētas cieņā; cilvēki lepojas ar savu izloksni un nevairās to lietot visā valstī, arī oficiālās situācijās. Spilgts piemērs tam ir ministri, Stūrtinga deputāti, televīzijas un radio diktori, izcili kultūras darbinieki utt.” (Karkonens-Svensons 2003: 125)

Tomēr Norvēģijas Radio un televīzijas (NRK) ziņu raidījumu vadītājiem un programmu pieteicējiem ir noteiktas valodas normu prasības (Sandøy 2009: 31). Šāda normēšana notiek, pamatojoties uz būkmola un jaunnorvēģu valodas likumībām. Kopš 2007. gada NRK valodas lietošanas noteikumi atļauj abu grupu pārstāvjiem runāt dialektā.

Likumā noteikts, ka skolēniem netiek mācīta literārā runa un, novērtējot norvēģu valodas zināšanas, literārās runas prasmes netiek ņemtas vērā (Jahr 1984). Faktu, ka skolēniem nav jāmacās literārā runa, var uzskatīt par specifisku norvēģu fenomenu (Jahr 1984: 9) un kā sekas valodas situācijai pēc ūnijas iziršanas ar Dāniju. Iepriekš tika minēts, ka, atrodoties ūnijā ar Dāniju, sabiedrības augstākie slāņi radīja runasveidu, ko var saukt par dāņu un norvēģu valodas koinē variantu (Jahr 2015: 48). Leksika un morfoloģija lielākoties bija dāņu, bet izrunā bija ievēroti norvēģu valodas fonoloģijas likumi. Runāšana šādā sajauktā valodā norādīja, ka runātājam bija cita kultūras un sociālā piederība nekā tautas lielākajai daļai. To varēja uztvert kā nenorvēģisku runāto valodu, kas, iespējams, ir svarīgs iemesls tam, ka literārās runas normēšana skolās neiesakņojās. Skolu likums nosaka: „Mutvārdu mācībās skolēni un skolotāji paši izvēlas savu runas veidu. Skolotājiem pēc iespējas lielākā mērā jāpielāgojas skolēnu runātajai valodai.” (Opplæringslova 1998⁷: 2.–5. §)

Ī. Verlens šķir labi dokumentētas nacionālās valodas „ar samērā stipru kodifikāciju un normēšanu” un „mazāk dokumentētas valodas ar stipri vājāku kodifikāciju un normēšanu” (Werlen 1995: 36). Lai gan arī norvēģu valodai ir senas normēšanas tradīcijas un labi dokumentētas rakstu valodas tradīcijas, rakstu valodas normas ir mazāk noteiktas nekā literārās latviešu valodas normas. Verlens vēl arī norāda, ka valodām ar vājāku kodificēšanu un normēšanu ir lielāka *sociostilistiskā variācija*. Viņš turpina: „Šī sociostilistiskā variācija cieši sakrīt

⁷ Likums par pamatskolām un apmācību vidusskolās.

ar kultūras fonu,”⁸ (Werlen 1995: 36) un ka vārdnīcas maz reģistrē šādus aspektus. Tas attiecas arī uz dažādu morfoloģisko variantu lietojumu. Teksta autora varianta izvēli nosaka ļoti daudz dažādu faktoru, un daudzi no tiem nav saistāmi ar pašu tekstu. Izvēli var ietekmēt, piemēram, autora politiskie uzskati, runātā izloksne vai attieksme pret valodas politiku.

Nobeigums

Ja morfoloģiskiem variantiem un vārdu variantiem būtu vienāds statuss, tad varētu lietot vienu vai otru variantu, un klausītājs izvēlēto variantu uztvertu kā neitrālu. Daudzos gadījumos klausītājs tomēr varētu saprast kāda varianta izvēli kā veidu, kas signalizē par noteiktu sociālo piederību. Atšķirīgie varianti var norādīt uz dažādām runātājām izloksnēm ar vienādu prestižu sabiedrībā. Te, piemēram, var minēt ziemeļsāmu dialektu, kurā vienas darbības vārdu grupas vienkāršās tagadnes 1. personas daudzskaitlī ir divi morfoloģiskie varianti un abi ir atļauti rakstu valodā. Piemēram, darbības vārdam *muitalit* ‘stāstīt’ 1. personas daudzskaitlī var būt forma ar *-it* vai *-at*: *muitalit* vai *muitalat* (Nickel, Sammallahti 2011: 47). Pirmo formu lieto rietumu varietātēs, otro – austrumu varietātēs, tomēr visā ziemeļsāmu apgabalā nevienai no formām nav augstāks sociālais prestižs. Norvēģu būkmolā visbiežāk viens no morfoloģiskajiem variantiem ir saistīts ar varietāti ar augstu prestižu, savukārt otrs – vairāk ar tautas runāto variantu un jaunnorvēģu rakstu valodu, proti, abu norvēģu rakstu formu variantu, kuru saknes rodama tautas runātajās izloksnēs. Dažreiz kopformas ir izplatītākas nekā formas, kuras lieto tikai būkmolā, tomēr vairākumā gadījumu kopformas ir retāk izplatītas. Dannemarka (1998) sastādītā vārdnīca pieder vārdnīcu grupai, kuru Valērijs Berkovs (1997: 190) sauc par „īšajām (kabatformāta vārdnīcām), kas paredzētas iesācējiem, tūristiem u. c.”, un vārdnīca, iespējams, ir paredzēta gan latviešu, gan norvēģu valodas runātājiem, kuriem nepieciešama īsā vārdnīca. Jāatceras, ka latviešu valodas runātājiem iesācēju līmenī norvēģu valodā ir sveša abu rakstu valodas formu veidošanās vēsturiskā aspektā.

⁸ Diese sozio-stilistische Variation [interferiert] eng mit dem kulturellen Hintergrund.

Gadījumā, ja lietotājiem būtu jāzina atšķirība starp vārdnīcā sniegtajiem dažādiem variantiem, vārdnīcai vajadzētu dot norādes par šādām atšķirībām, kā arī par dažādo variantu lietošanas biežumu rakstu valodā. Ieteikto variantu glosārijs būtu ļoti sarežģīts darbs, kā arī to ietekmētu atlases kritēriji. Informāciju par lietošanas biežumu var sniegt aiz katra šķirkļavārda vai arī morfoloģisko variantu sarakstā vārdnīcas sākumā vai beigās. H. Haraldsons (Haraldsson 1995) uzskata, ka morfoloģiskā informācija ir jāatdala no šķirkļavārdu un ekvivalentu saraksta, jo norādes aiz katra šķirkļavārda aptvertu pārāk plašu informāciju. Šāda informācija novērš uzmanību no vārdnīcas svarīgākā uzdevuma, proti, atspoguļot vārdu un izteicienu nozīmes. Aiz šķirkļavārda ir jāatrodas kodam, kas norāda uz tabulu vārdnīcas sākumā vai beigās. Lietotājiem tomēr būtu vieglāk, ja viņi varētu atrast morfoloģisko informāciju pie šķirkļavārdiem. Visiem vājiem 1. grupas darbības vārdiem pagātnes morfēmu *-et* lieto biežāk nekā variantu *-a*. Lietvārdiem, kas var būt sieviešu vai vīriešu dzimtes vārdi, noteiktības morfēmu *-a* bieži lieto vieniem vārdiem, savukārt citiem sieviešu dzimtes vārdiem biežāk lieto *-en* (skat. 1.2.). Tas nozīmē, ka princips, kurā morfēmas kārto pēc lietojuma biežuma, nav īsti pārskatāms. Pēc autora domām priekšroka būtu jādod metodei, kurā morfoloģiskie varianti ir sakārtoti pēc alfabētiskā principa. Vārdu variantus tomēr var sakārtot citādāk. „Bokmālsordboka” vārdnīcas vārdu varianti ir sakārtoti pēc lietojuma biežuma, ja viens no variantiem ir izteikti vairāk lietots. Ja abiem variantiem ir apmēram vienāds lietojuma biežums, tie ir sakārtoti alfabētiskā secībā. Šķiet, ka tas ir labs variantu sakārtojuma veids.

Šāds risinājums ļautu lietotājam atrast informāciju par visiem morfēmu variantiem pie šķirkļavārda, turklāt šķirkļavārdi būtu sakārtoti tā, lai lietotājs atrastu arī informāciju par lietojuma biežumu. Lai apzināti varētu izvēlēties vārdu formas un morfēmu variantus, lietotāja rīcībā ir jābūt vairāk informācijas nekā tikai tā, kas tradicionāli atrodama pie šķirkļavārda. Tādu informāciju varētu dot nelielajā pielikumā. Tas ļautu sniegt gan vispārējus norādījumus par valodas stilistisko un sociolingvistisko savdabību, gan īsu ieskatu, kādēļ norvēģu valodā ir rodamas tik daudzas variācijas. Tādējādi vārdnīca iepazīstinātu lietotāju ar norvēģu valodas situāciju un motivētu to meklēt papildus informāciju.

=====

Avoti un literatūra

- Auziņa et al. 2015** – Auziņa, Ilze; Brenķe, Ieva; Grigorjevs, Juris; Indričāne, Inese; Ivulāne, Baiba; Kalnača, Andra; Lauze, Linda; Lokmane, Ilze; Markus, Dace; Nītiņa, Daina; Smiltiece, Gunta; Valkovska, Baiba; Vulāne, Anna. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015.
- Berkov 1997** – Berkov, Valerij. *Norsk ordlære*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Blinkena 1992** – Blinkena, Aina. Daži aktuāli akcenti latviešu valodas mācību saturā. *Latviskās izglītības saturu veidojot*. Rīga: Grāmata, 1992, 78.–88.
- Blinkena 2013** – Blinkena, Aina. Latviešu literārā valoda. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 240.–252.
- Bokmālsordboka 1986** – *Bokmālsordboka. Definisjons og rettskrivning-sordbok*. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Bokmālsordboka 1997** – *Bokmālsordboka. Definisjons og rettskrivning-sordbok*. 2. utgave, 3. opplag. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Bugge 2018** – Bugge, Edit. Talemålet i byer og industristeder. *Norsk språkhistorie II. Praksis*. Red.: Helge Sandøy, Agnete Nesse. Oslo: Novus, 2018, 231–240.
- Bušs 2013** – Bušs, Ojārs. Latviešu valodas leksika. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 133.–156.
- Ceplīte, Ceplītis 1997** – Ceplīte, Brigita; Ceplītis, Laimdots. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Pārstrādāts izd. Rīga: Zvaigzne, 1997.
- Dannemarks 1995** – Dannemarks, Nilss. *Norvēģu valodas gramatika*. No norvēģu val. tulk. S. Kaupuža. Rīga: Norden, 1995.
- Dannemarks et al. 1998** – Dannemarks, Nilss; Bērugs, Rihards; Kačevska, Ilze. *Latviešu-norvēģu, norvēģu-latviešu vārdnīca*. Red.: R. Saleniece, D. Guļevska. Rīga: Norden, 1998.
- Faarlund et al. 1997** – Faarlund, Jan Terje; Lie, Svein; Vannebo, Kjell Ivar. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Freimane 1993** – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne, 1993.
- Grigus, Zeiļaka 2007** – Grigus, Santa; Zeiļaka, Baiba. *Valodas labirinti. Latviešu valoda 7. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
- Guļevska et al. 2002** – Guļevska, Dainuvīte; Miķelsone, Aina; Porīte, Tamāra. *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata*. Rīga: Avots, 2002.
- Guļevska, Miķelsone 2004** – Guļevska, Dainuvīte; Miķelsone, Aina. *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca skolām*. Rīga: Jumava, 2004.

- =====
- Haraldsson 1995** – Haraldsson, Helgi. Islandsk grammatikk i tospråklige ordbøker. *Lexico Nordica*, Nr. 2. 1995, 43–63.
- Haugen 1983** – Haugen, Einar. The Implementation of Corpus Planning. Theory and Practise. In: J. Cobarrubias, J. A. Fishman (eds.). *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlin, New York: Mouton Publishers, 1983, 269–289.
- Iversen 1921** – Iversen, Ragnvald. *Bokmål og talemål i Norge 1560–1630*. Kristiania: Dybwad, 1921.
- Izglītības satura un eksaminācijas centrs 2004** – *Latviešu valoda 1.–9. klasei. Mācību programmas paraugs*. Rīga: Izglītības satura un eksaminācijas centrs, 2004. Pieejams tiešsaistē: https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/programmas_pam_izgl.shtml [skatīts 18.12.2019].
- Jahr 1984** – Jahr, Ernst Håkon. *Talemålet i skolen. En studie av drøftinger og bestemmelser om muntlig språkbruk i folkeskolen (fra 1874 til 1925)*. Oslo: Novus, 1984.
- Jahr 2015** – Jahr, Ernst Håkon. *Språkplanlegging og språkstrid. Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Oslo: Novus, 2015.
- Kačevska et al. 1996** – Kačevska, Ilze; Balode, Ineta; Grīnberga, Maija. *Latviešu-zviedru, zviedru-latviešu vārdnīca*. Red. R. Saleniece. Rīga: Norden, 1996.
- Karkonens-Svensons 2003** – Karkonens-Svensons, Snorre. Norvēģu īpašvārdu atveide. *Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Zin. red. O. Bušs, red. I. Kačevska. Rīga: Norden AB, 2003, 122.–281.
- Klēvere-Velhli, Naua 2014** – Klēvere-Velhli, Inga; Naua, Nikola. *Latviešu valoda studentiem*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2014.
- Leikuma 2008** – Leikuma, Lidija. The beginnings of written Latgalian. In: K. Ross, P. Vanags (eds.). *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, 211–233.
- Lomholts, Lediņa 1995** – Lomholts, Karstens; Lediņa, Rute. *Latviešu-dāņu, dāņu-latviešu vārdnīca*. Red. R. Saleniece. Rīga: Norden, 1995.
- Mållova 1980** – *Lov om målbruk i offentleg teneste*. 1980. Pieejams tiešsaistē: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1980-04-11-5> [skatīts 18.12.2019].
- Nickel, Sammallahti 2011** – Nickel, Klaus Peter; Sammallahti, Pekka. *Nord-samisk grammatikk*. Kárášjohka: Davvi Girji AS, 2011.
- Opplæringslova 1998** – *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa*. 1998. Pieejams tiešsaistē: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61> [skatīts 18.12.2019].
- Pajula et al. 1997** – Pajula, Marja; Vanhanena, Iveta; Samcova, Jeļena. *Latviešu-somu, somu-latviešu vārdnīca*. Red. R. Saleniece. Rīga: Norden AB, 1997.

- Rūķe-Draviņa 1977** – Rūķe-Draviņa, Velta. *The Standardization Process in Latvian. 16th Century to the Present*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1977.
- Sandøy 2009** – Sandøy, Helge. Standardtalemål? Ja, men ...! Ein definisjon og ei drøfting av begrepet. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, Nr. 27 (1). Oslo: Novus Forlag, 2009, 49–66.
- Schlaefler 2008** – Schlaefler, Michael. *Lexikologie und Lexikographie*. 2. durchgesehene Aufl. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2008.
- Skard 1976** – Skard, Vemund. *Norsk språkhistorie. Bind 1 – til 1523*. 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 1976.
- Språkrådet 2005** – *Rettskrivningsendringer fra 1. juli 2005*. Norsk språkråd, 2005. Pieejams tiešsaistē: <http://www.sprakradet.no/localfiles/9630/rettskriving2005.pdf> [skatīts 21.08.2017].
- Strelēvica-Ošiņa 2011** – Strelēvica-Ošiņa, Dace. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē*. Zin. red. I. Druviete. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011.
- UiO 2011** – Universitetet i Oslo. *Oslo-korpuset av taggedde norske tekster*. 2011. Pieejams tiešsaistē: <http://www.tekstlab.uio.no/norsk/bokmaal> [skatīts 15.08.2017].
- Vanags 2013** – Vanags, Pēteris. Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16.–18. gadsimtā. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 201.–240.
- Vannebo 1980** – Vannebo, Kjell Ivar. Om språkvitenskapens normbegrep. *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, Nr. 1. 1980, 3–23.
- Vikør 2007** – Vikør, Lars S. *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. 3. utgave. Oslo: Novus, 2007.
- Werlen 1995** – Werlen, Iwar. Kontrastive Lexikologie: Tagalog – Deutsch. In: Hans-Peder Kroman und Anne Lise Kjær (hrsg.). *Von der Allgegenwart der Lexikologie*. Tübingen: Max Niemeyer, 1995, 24–38.

Natālija ABROLA

SANSKRITA JĒDZIENU VEDA UN ĀRYA ATVEIDE LATVIEŠU VALODĀ

Transliteration of Sanskrit Notions *Veda* and *Ārya* in Latvian

Abstract

The International Institute of Indic Studies at the University of Latvia implements a collaboration project “Sanskrit-English-Latvian explanatory online database of basic terminology for Indic sciences (Ayurveda, Yoga, and Indian music)”. Alongside the author of this paper is working on a PhD thesis “Mythological Deities in Rigveda and Latvian Folklore: A Comparative Study”. It is necessary to analyse Sanskrit notions quite arbitrarily used at present (when there is no relation between the sign and semantics): *-a* stem masculine gender substantives *veda* and *ārya* – both masculine and feminine gender. Both notions are given in their stem forms without a suffix, based on the assumed practice by the internationally recognized Monier Williams Sanskrit-English electronic dictionary (2008 revision; <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/>) to display as lemma or canonical form only the stem or root.

The historical epistemology of the notion *ārya* has been viewed as well as its further transformation into *Āryan* that was rapidly rooted among the Indologists of 19–20th century. In order to find the historical connection and potential congeniality with Latvian language an etymological and epistemological study has been performed on the principles of transliteration of terms into Latvian diachronically, the emergence of *ārieši* in Latvian transliteration as well as its ambiguous connotations. Similarly, a study of pronunciation principles in various Sanskrit grammar sources has been done, beginning with the great grammarian Panini (*Pāṇini*), who wrote the Sanskrit grammar treatise entitled “The Ashtadhyayi” (*Aṣṭādhyāyī*), and ending with an overview and comparative analyses of 19th and 20th century Sanskrit grammars by Sanskritologists and linguists as well as pronunciation and toning principles in Latvian and building the most appropriate phoneme applying the International Phonetic Alphabet (IPA; www.ipachart.com).

By applying descriptive, comparative and analytical methods the author proposes the existing transliteration of the notion *veda* into Latvian as *vēda*, whereas the notion *ārya* should have the parallel form *āriji*.

Keywords: *sanskrit, veda, ārya, transliteration, etymology, epistemology*

Ievads

Patlaban Latvijas Universitātes Starptautiskajā Indijas studiju institūtā tiek realizēts efektīvas sadarbības projekts „Indisko zinātņu (ājurvēdas, jogas, indiešu klasiskās mūzikas) pamatterminu skaidrojošā sanskrita-angļu-latviešu (elektroniskā) datubāze”, un vienlaikus raksta autore strādā pie promocijas darba „Mitoloģiskās dievības Rīgvēdā un latviešu folklorā: salīdzinošs pētījums”. Līdz ar to ir nepieciešams lingvistiski analizēt līdz šim latviskajā atveidē visai arbitrāri (resp., kad starp zīmi un tās nozīmi nav saistības) lietotos sanskrita valodas jēdzienus: vīriešu dzimtes lietvārdu *veda* un *ārya* – gan sieviešu, gan vīriešu dzimtē, kuri abi tiek deklinēti pēc celmu ar galotni *-a* paradigmas. Abi atlasītie jēdzieni ir sniegti celma formā bez piedēkļa, balstoties uz starptautiski atzītās *Monier Williams Sanskrit-English Dictionary* (MW 2008 *revision*) elektroniskās vārdnīcas pieņemto praksi kā lemmu jeb kanonisko formu norādīt tikai celmu vai sakni.

Ir aplūkota gan jēdziena *ārya* vēsturiskā epistemoloģija, gan tālākā transformācija uz *Āryan*, kas ātri vien iesakņojās 19.–20. gadsimta indologu vidū. Lai atrastu abu jēdzienu vēsturisko saikni un iespējamo radniecību ar latviešu valodu, ir aplūkota izvēlēto jēdzienu etimoloģija un veikta epistemoloģiskā izpēte par latviešu valodas vārdu atveides principiem diahroniskā aspektā, un līdz ar to arī jēdziena „ārieši” ieviešanos latviskajā atveidē un šī jēdziena neviennozīmīgās konotācijas. Tāpat ir veikta izrunas principu izpēte vairākos sanskrita gramatikas grāmatu avotos, sākot ar sanskrita gramatikas pamatlicēju dižo gramatiķi Pānini¹, kurš sarakstījis sanskrita gramatikas traktātu ar nosaukumu „Aštādihājī”², un beidzot ar 19. un 20. gadsimta

¹ Pānini – IAST transliterācijā *Pāṇini* (sanskritā: पाणिनि); dzīvojis aptuveni 4.–5. gs. p. m. ē.

² Aštādihājī – IAST transliterācijā *Aṣṭādhyāyī* (sanskritā: अष्टाध्यायी).

sanskritologu un lingvistu sanskrita gramatiku apskatu un salīdzinājumu, kā arī izrunas un intonēšanas principiem latviešu valodā un atbilstošāko fonēmu atveidi, izmantojot starptautisko fonētisko alfabētu (*International Phonetic Alphabet* (IPA); www.ipachart.com).

Lai sniegtu priekšstatu par autores izvirzīto jēdzienu *veda* un *ārya* atveides problemātiku latviešu valodā, rakstā ir aplūkoti piemēri no vairāku autoru (Haralda Biezā, Viktora Ivbuļa, Sigmas Ankravas, Rudītes Raudupes u. c.) monogrāfijām un publikācijām periodikas tīmekļvietnē www.periodika.lv un interneta vārdnīcām, kurās minēto jēdzienu atveide parasti atspoguļota visai arbitrāri: *veda* – kā *veda*, *vēda* un *Vēda*, savukārt jēdziena *ārya* atvasinājums *Āryan* – kā *ārieši*, *arieši* un *āriji*. Neraugoties uz to, ka MLVV ir norādīta abu jēdzienu atveide latviešu valodā attiecīgi *vēdas* un *ārieši*, tomēr, kā liecina zemāk sniegtie piemēri, joprojām šo jēdzienu lietojums ir arbitrārs, un tāpēc autore uzskata, ka ir nepieciešams sniegt padziļinātu analīzi, lai pamatotu jēdzienā *vēda* garā vokāļa *ē* lietojumu, kā arī visos citos no sanskrita atveidotajos jēdzienos, kas satur sanskrita vokāli *e*, kurš vienmēr ir atveidojams kā garais vokālis *ē*, un nostiprinātu jēdziena *āriji* lietojumu.

Lai atrastu minēto jēdzienu vēsturisko saikni un iespējamo radniecību ar latviešu valodu, ir aplūkota izvēlēto jēdzienu etimoloģija: KLEV – Karuļa Latviešu etimoloģijas vārdnīca (2001), LSLV – Lazdiņa sanskrita-latviešu valodas vārdnīca (1954), HAEV – Houda angļu etimoloģijas vārdnīca (1986), MSEV – Meirhofera senindiešu etimoloģijas vārdnīca (1987) un MWE – Monjē Viljamsa sanskrita-angļu valodas vārdnīca, etimoloģiski un filoloģiski sakārtota ar īpašu atsauci uz radniecīgām indoeiropiešu valodām (1899) un citas vārdnīcas.

Balstoties uz Terija Houda (*Terry Hoad*) redakcijā izdotajā vārdnīcā (HAEV 1986) sniegto etimoloģisko skaidrojumu, ir parādīta sanskrita jēdziena *ārya* atvasināšana formā *Āryan*, kas parāda, kā anglofonajā pasaulē, apzīmējot indoeiropiešu un indoirāņu tautas, 19. gadsimtā hronoloģiski ieviesās jēdziens *Āryan*. Faktiski jēdzienu *Āryan* ieviesa francūzis Žozefs Arturs de Gobino (*Joseph Arthur de Gobineau*), to vēlāk plaši pārņēma arī pārējie indoloģijas pētnieki. Līdz ar to latviešu valodas atveidē turpmāk tiks apskatīts un analizēts jēdziens *Āryan*.

Lai gan latviešu valodā ir nostiprinājies jēdziena *Āryan* atveidojums *ārieši*, autore tomēr vēlas uzsvērt, ka anglofonajā un rusofonajā

pasaulē šo jēdzienu atveido, nezaudējot fonēmu *j*. Līdzīgās domās ir arī Viktors Ivbulis, kurš savos pēdējos izdevumos „No indiešu civilizācijas vēstures: kā radusies mūsdienu Indija” (2017) un „Indoeiropiešu pirmdzimtenes meklējumi: saistībā ar Indiju un baltiem” (2013) šo jēdzienu atveido kā *āriji*. Tomēr V. Ivbuļa darbos ir iztrūkusi dziļāka atveides analīze latviešu valodā, un tieši tāpēc, lai nostiprinātu precīzāku šī jēdziena atveidi latviešu valodā zinātniskajā literatūrā, autore piedāvā, balstoties uz rakstā izklāstīto analīzi, nostiprināt paralēlformu *āriji* (daudzskaitļa nominatīvs).

Tāpat raksta autore, balstoties uz vairākos sanskrita valodas gramatikas izdevumos skaidrotām vokāļa *e* izrunas īpatnībām, vēlas nostiprināt sanskrita jēdziena *veda* atveidi latviešu valodā kā *vēda*. Ir izpētīts arī Jāņa Endzelīna un Pētera Šmita „Izrunas un rakstības vadonis”, kā arī starptautiskais fonētiskais alfabēts (*International Phonetic Alphabet* (IPA); www.ipachart.com), lai aprakstītu atbilstošo fonēmu atveidi latviešu valodā. Savukārt sanskrita jēdzienu transliterācijai latīņu alfabēta rakstībā ir izmantots starptautiskais sanskrita transliterācijas alfabēts – IAST (*The International Alphabet of Sanskrit Transliteration*).

Problemātika

Sanskrita jēdzienu *veda* un *ārya* atveide latviešu valodā līdz šim ir realizēta visai dažādi, ko autore parāda ar dažiem uzskatāmiem piemēriem:

1. „Pragnānam brahma. Virsapziņa ir augstākā Esamība (Brahman). Atrodams Aitareja upanišadā, **Rig vēdā**. Tat tvam asi. Tas tu esi. Atrodams Čāndogja upanišadā, **Sāma vēdā** (..)” (Raudupe 2015: 241)

2. „Jau Manharts savā laikā uz viņam pieejamā trūcīgā materiāla pamata pareizi atzina, ka latviešu dainās minētie Dieva dēli savā būtībā atbilst grieķu Dioskūriem, kas savukārt nav saprotami ārpus sakara ar **Vēdu** Ašviniem.” (Biezais 2006: 280)

3. „Kaut arī senindiešu literatūras hronoloģija ir nepārtrauktu zinātnisku strīdu objekts, nav šaubu, ka vissenākais un vissvarīgākais pieminētais ir „**Rigvēda**”, kurā apkopotas himnas dažādiem dieviem.” (Ivbulis 1985: 8)

„Pirmās trīs **vēdas** ir domātas tieši rituāla vajadzībām un tiek uzskatītas par tik svētām, ka pat tad, kad parādījās indiešu raksti (ne vēlāk kā 4.–3. gs. p. m. ē.), priesteri tās līdz ar pārējo **vēdisko** literatūru turpināja mācīties no galvas un dara to vēl šobaltdien (..)” (Ivbulis 1985: 8–9)

4. „Pirms apmēram 3500 gadiem ziemeļrietumu Indijā sāka ieplūst gaišās ādas krāsas indoeiropiešu ciltis – t. s. **āriji**.” (Ivbulis 1985: 6)

5. „„**Rigvedas**” dievi un mūsu dainu mitoloģiskie tēli.” (Ivbulis 2013: 56)

6. „**Āriji** un sanskrits.” (Ivbulis 2013: 96)

7. „Sanskrits kā **Vedu** un pārējās sakrālās hindu literatūras valoda.” (Ivbulis 2013: 100)

8. „Vakardienas programma noskaņota pēc leitmotīva no indiešu **Vedām**...” (Dienas Lapa 1934)

9. „Pētīdams latviešu senās dievestības dziļās saknes, J. Audriņš aiziet līdz indiešu **vedām**, kas norāda uz tās sākumu mūsu pirmsautā.” (Grīns 1998)

10. „Viena no vecākajām indoeiropiešu valodām, kas saglabājusies 3500 gadu vecos rakstos, **indiešu Vedās**, ir sanskrits...” (Rubenis 1997)

11. „Pie šīs cilts vispirms pieder **āriešu** valodu grupas. Tā aptver senindiešu un senirāniešu valodas.” (Endzelīns 1910)

12. „Uz sava atzinuma pamata par Māras slāpījumu pārvaldīšanu, Melngailis taīsa slēdzienu, ka senlatvieši jau dzīvojuši pie Baltijas jūras jau pirms lībiešiem un ka **āriešu** kultūras pirmavots meklējams Latvijā, ne Indijā.” (U. Ž. 1925: 428)

13. LETONIKA – **vēdas; āriešu** (ģenitīva locījums no *Aryan*).

14. MLVV – **vēdas; ārieši**.

Kā redzams no piemēriem, jēdziena *veda* lietojums ir bijis gan ar lielo sākuma burtu, gan ar īso vokāli *e*, gan garo *ē*. Savukārt piemēros, kuros atspoguļots jēdziens *ārya*, latviskajā atveidē prevalē *ārieši*, un tikai V. Ivbulis lieto jēdzienu *āriji*, kas jau 1985. gadā publicēts grāmatā „Indiešu literatūra: vissenākais posms”. Un tikai 2013. gada izdevumā „Indoeiropiešu pirmsdzimtenes meklējumi” tiek pieminēta šī un citu sanskrita un mūsdienu Indijas valodu atveides problemātika latviešu valodā (2013: 16–17).

Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālais periodikas repozitorijs, ievadot jēdzienu *ārieši*, uzrāda 2953 publikācijas laika posmā no 1910.–2011. gadam. Līdz 1940. gadam tas pamatā lietots rasisma teorijas ietvaros, lai saistītu latviešus ar senajām indoeiropiešu tautām, kā to visai kaismīgi pieminēja 1925. gada Izglītības ministrijas mēnešrakstā kāds nezināms autors par Emiļa Melngaiļa pētījumiem un secinājumiem, ka āriešu kultūras pirmavots meklējams Latvijā, ne Indijā. (Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1925)

Zīmīgi, ka rasisma teorijas pamatlicējs, franču aristokrāts grāfs Arturs de Gobino savā pseidoteorijā par rasu nevienlīdzību aprakstīja desmit rases un pirmo reizi izcēla āriju rases un aristokrātu pārkūmu pār pārējām rasēm (1915: viii)³, kā arī ieviesa jēdzienu *Arians* franču valodā (De Gobineau 1883: 2), ko ātri vien pārņēma Eiropas un cittautu indologi. Pirmo reizi eseja tika publicēta 1853. gadā (De Gobineau 1853).

„The Indian civilization, which reached its highest point round the Indian Ocean, and in the north and east of the Indian Continent, south-east of the Brahmaputra. It arose from a branch of a white people, the Aryans.” (De Gobineau 1915: 211)⁴

Maikls Vitcels (*Michael Witzel*) sniedz precīzu skaidrojumu par jēdziena *Aryan* lietojumu un interpretāciju vēsturiski diahroniskā kontekstā.

„At the outset, it has to be underlined that the term *Ārya* (whence, *Aryan*) is the self-designation of the ancient Iranians and of those Indian groups speaking Vedic Sanskrit and other Old Indo-Aryan (OIA) languages and dialects. Both peoples called themselves and their language *ārya* or *arya*: The Persian King Darius (519 BCE) was the first who wrote in *ariya* and a Late Vedic text, Kauṣītaki *Āraṇyaka* 8.9, defines the Vedic area as that where *āryā vāc* „*Ārya* speech” (i.e. Vedic Sanskrit) is heard.”⁵ (Witzel 2001: 3)

³ Grāmatas priekšvārda autors Oskars Levjns (*Oscar Levy*).

⁴ „Indijas civilizācija, kas sasniedza savu augstāko punktu ap Indijas okeānu un Indijas kontinenta ziemeļos un austrumos, Brahmaputras dienvidaustrumos. Tā izcēlās no balto cilvēku atzara – ārijiem.” (Autores tulkojums no angļu valodas)

⁵ „Sākumā ir jāuzsver, ka jēdziens *Ārya* (no tā *Aryan*) ir pašu piešķirts apzīmējums senajām irāņu un vēdiskajā sanskritā runājošo indiešu grupām un citu veco indo-irāņu grupu dialektiem un valodām. Abas tautas sauca sevi un savu valodu par *ārya* jeb *arya*: persiešu karalis Darjuss (*Darius*; 519. g. p. m. ē.), kurš rakstīja *ariya* rakstībā un vēlākos tekstos – Kauṣītaki āraņjakā (*Kauṣītaki Āraṇyaka*) 8.9. definē, ka vēdiskais areāls ir tas, kur *āryā vāc* t. i. „āriju valoda” (vēdiskais sanskrits) ir dzirdams.” (Autores tulkojums no angļu valodas)

Tomēr, sākot ar 1934. gadu, parādās pārpublicējumi no vācu avīzēm, kur eksplicīti atspoguļoti vācu pilsoņu pieprasījumi arhīviem, lai pierādītu savu piederību āriešu rasei. (Magazina 1934) Un turpmākajās publikācijās arī latviešu periodikā jēdzienu *ārieši* sāk prevalējoši lietot antisemītisma kontekstā.

Jēdzienu semantika un etimoloģija

Jēdzienu atveides procesā ir būtiski izprast gan to semantisko jēgu, gan arī izpētīt to etimoloģiju. Kā pirmais ir aplūkots sanskrita jēdziens *veda*.

1. Semantika – vārdnīcu pārskats

MSEV un LSLV jēdziens *veda* nav atrodams. MWD sniedz šādu skaidrojumu:

Veda – vārds, kas tiek piešķirts četrām vissenākajām sakrālajām hindu grāmatām, t. i. Rič (*Rc*) – sakrāla dzeja recitēta dievību slavināšanai jeb RV, jadžus jeb JV, samans jeb SV un Atharvans jeb AV. (MWD 1976: 827)

MWE piedāvā šādu jēdziena *veda* izvērstu skaidrojumu:

I Zināšanas, patiesas vai sakrālas zināšanas, zināšanas vai rituāls. (RV, AitBr)

II Zināmu slaveno darbu nosaukums, kas veido pamatu pirmajiem trim hinduisma reliģijas tekstiem (RV; JV –, kurai ir divas daļas: TS un VS; SV). Šos darbus dažkārt dēvē arī par trīskāršajām zināšanām. (MWE 1899: 1015)

III **Vēdas** – zināšanas, zinātne (RV). (MWE 1899: 1016)

IV **Veda**, m. (no saknes $\sqrt{\text{vid}}$) – atrašana, iegūšana, apgūšana; īpašums, preces.

V **Vedātā** f. – (iespējams) bagātība, mantas. (RV X, 93, II)

VI **Vēdas** n. – īpašums, bagātība. (RV, AV)

VII **Vedā**, m. (iespējams, saistīts ar $\sqrt{\text{ve}}$ – aust vai saistīt kopā; kušķis vai saišķis ar cietu zāli (kuša (*kuša*) vai mundža (*muñja*)), izveidojot slotu (izmantotu sakrālajās ceremonijās, AV)). (MWE 1899: 1017)

APSV sniedz šādu skaidrojumu:

I Zināšanas.

II Sakrālās zināšanas, svētā mācīšanās, hindu svētie raksti (trīs vēdas).

III Saišķis ar kuša zāli.

IV Višnu vārds.

V Daļa no ziedojuma ceremonijas (jadžņānga)⁶.

VI Ekspozīcija, komentārs, spīdums.

VII Pantmērs.

VIII Iegūšana, labums, bagātība.

IX Sarasvatī vārds.

X Vēdanga – vēdu sastāvdaļa.

XI Svētā mācība, vēdu studēšana. (APSV 1975: 887)

OESVV šāds skaidrojums:

I **Vēdas** – sanskr. vēda- „zinātne” (vid- „zināt”), brachmīnu⁷ senās svētās grāmatas, kur atrodas lūgšanas, dziesmas, reliģijas un filozofijas raksti (vecākie raksti sanskrita literatūrā). (OESVV 1934: 304)

FGSSV šāds skaidrojums:

I **Vedisms** [< sanskr.] – vissenākā Indijas reliģiskā sistēma, kas savā turpmākajā attīstībā pārgāja brachmanismā⁸. (FGSSV 1951: 350)

MVSV šāds skaidrojums:

I **Vēda** 1. Zināšana; zināšanas. Vid <II; VI>: vetti; vidati.

II **Vēda** 1. Teoloģijas zināšanas. 2. Vēdas; vēdu krājums. 3. Svētā mācība. 4. Sajūta; izjūta. (MVSV 1988: 462)

DLW šāds skaidrojums:

Wehdiht, wehdinaht, lūsten, **wedelu**. (DLW 2005: 350 I sēj.)

ME vārdnīcā atrodami trīs šķirkļi, kas satur morfēmu *ved*, kuru semantika un etimoloģija nebūtu saistāma ar lemmu *veda*. (ME 1955 IV: 519–523)

2. Etimoloģija – vārdnīcu pārskats

ULW (gotiskajā ortogrāfijā) sniedz vienu šķirkli:

Weedeht (lietuviešu *weizdeti*, sanskritā *vid*), redzēt⁹. (ULW 1872: 331)

⁶ *Yajñānga* (यज्ञांग – Dēvanāgarī alfabētā).

⁷ Saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

⁸ Saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

⁹ Autores tulkojumi no vācu valodas.

KLEV atrodams šāds skaidrojums morfoloģiski tuvākajām leksēmām:

I **Viedēt** – redzēt. Vieds – gudrs, zinīgs.

II **Viedoklis** [vieduoklis] – jaunvārds, kas darināts 19. gs. beigās. Autori varbūt Rainis, K. Kasparsons.

Substantīvs *viedoklis* atvasināts no verba *viedēt* [viedet], *redzēt*, no kā arī lietuviešu *veizdėti* ‘redzēt, skatīt’, prūšu *widdai* ‘redzēja’, krievu *videtj*, latīņu *vidēre* ‘redzēt’. ide. *ueid->ab *uied->la. vied-*, no kā apvidvārds *viest* Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīca 1.–4. sēj. Rīga, 1923–1932. (KLEV 2001: 1155)

Vokāļa *e* izruna sanskrita gramatikā

Dažās sanskrita mācību grāmatās šī vokāļa izruna nav īpaši akcentēta vai arī skaidrojums ir implicīts, tāpēc dažkārt tā var tikt kļūdaini interpretēta un līdz ar to arī ietekmēt atveidi mērķa valodā, šajā gadījumā latviešu valodā, kā, piemēram, tas ir atspoguļots Roberta un Selijas Goldmanu (*Robert and Sally Goldman*) mācību grāmatā. (Goldman, Goldman 2004: 34–37). Tāpat neskaidrības šī vokāļa izrunā var būt arī tā iemesla dēļ, ka mūsdienu Indijā un arī daudzviet pasaulē sanskritu docē kā sarunvalodas formu¹⁰, ko turklāt vēl sarežģī fakts, ka sanskrita izrunai tiek papildus projicēti lokālie dialekti un valodas, kas radikāli atšķiras Indijas ziemeļu un dienvidu daļā. Tāpat pamatojums pareizai fonētikai būtu jāmeklē klasiskā sanskrita mācību līdzekļos.

Tāpat, lai eksplicīti pierādītu vokāļa *e* izrunas atveidi avota valodā, par pamatu tika ņemti gan prominentu lingvistu atzinumi, gan arī atzīti sanskrita valodas mācību līdzekļi.

Jau 1894. gada X Starptautiskajā orientālistu kongresā Ženēvā Emīls Senarts (*Emil Senart*) atzīmēja, ka nevajadzētu izdalīt atsevišķu diakritisko zīmi garajiem vokāļiem *e* un *o* (1894: 11), jo tas nav nepieciešams valodās, kurās nav garo vokāļu.

Indiešu valodnieks Suniti Kumars Čaterdži (*Suniti Kumar Chatterji*), kurš 1964. gadā viesojās arī Latvijā, savā grāmatā *Select Papers*

¹⁰ Sarunvalodas jeb *spoken Sanskrit*, zināms arī kā *laukika Sanskrit*.

iztirzājis vokāļa *e* izrunas problemātiku, norādot, ka sanskrita fonēma *e* vienmēr tiek izrunāta kā gara skaņa, un tādēļ pat piedāvā to transkribēt ar lielo sākuma burtu [E], lai pasvītrotu skaņas garumu. (1972: 291–292) Tāpat uz vokāļa izcelsmi no indoģermāņu diftonga *ai* un garo vokalizāciju līdzīgi kā grieķu valodā norādījis arī Vilhelms Geigers (*Wilhelm Geiger*) (1909: 8), līdz ar to var potenciāli tikt uzskatīts par diftongu *ai* (Ivanov, Toporov 1968: 48). Arī amerikāņu lingvists Viljams Dvaitis Vitnijs (*William Dwight Whitney*) skaidrojis vokāļa izrunas atveidi gan Indijā, gan Eiropā kā garu vokāli, norādot, ka angļu valodā tas ir izrunājams kā garais *a* vai kā vārdā *they*. (1896: 12)

Savukārt Arturs Entonijs Makdonels (*Arthur Anthony MacDonell*) vēdiskā sanskrita gramatikas grāmatā eksplicīti iekļāvis vokāli *e* starp četriem diftongiem, t. i., *e*, *o*, *ai*, *au*. (1971: 2) Tāpat A. E. Makdonels arī norādījis, ka *ē* un *ō* oriģināli bija *āi* un *āu*, vienlaikus tie reprezentē augstākās pakāpes jeb stiprinātos vokāļus, kuru stiprinājuma pakāpe tiek saukta par *gunu* (*guṇa*) (skat. 1. tabulu). (Makdonels, 4–5; 21)

Līdzīgi to traktējis arī V. D. Vitnijs, iekļaudams vokāli *e* starp iepriekšminētajiem diftongiem, precizējot, ka lielā mērā šis vokālis un arī *o* oriģināli ir indoeiropiešu fonēmas, kurpretim *ai* un *au* ir izveidojušies sanskrita valodā. (Whitney 1896: 13–14) Arī britu lingvists Viljams Sidnijs Allens (*William Sidney Allen*), balstoties uz sanskrita gramatiķa Pānini darbu „*Pāṇinīya Śikṣā*”, apgalvojis, ka vokālis *e* vēsturiski bijis diftongs un kādu laiku arī saglabājis šīs īpašības, un kļuvis par garo vokāli vien relatīvi nesen, ieņemot viduspozīciju starp *aa* un *ii/uu*. (Allen 1953: 62–63)

Tāpat V. D. Vitnijs norādījis, ka „viegļākie” jeb vidēji stiprinātie „*guna* diftongi” ir sastopami vismaz 6–7 reizes biežāk nekā „smagākie” jeb „*vridhi* diftongi”¹¹, kā arī to izruna ir definējama kā atvērta jeb bez skaņas plūduma noslēgšanas. (Whitney 1896: 12) Precīzāku vokāļa *e* izrunas tehniku Senindiešu fonoloģijas monogrāfijā sniedzis V. S. Allens – lūpām ir jābūt nedaudz izstieptām, vienlaikus nodrošinot vidējas pakāpes mutes atvērumu – aptuveni pa vidu starp fonēmas *a* un *i* izrunu. Izrunājot vokāli *e* mēles vidusdaļas pacēlums virzienā uz aukslējām

¹¹ *Vṛddhi* – IAST transliterācijā.

ir mazāks, nekā izrunājot vokāli *i*, pateicoties tam, ka *e* ir jaukta fonēma ar *a*. (Allen 1953: 64) Arī J. Endzelīns atzīmējis, ka baltu vokālis *e* atbilst senslāvu *e*, grieķu *ε*, senģermāņu un senīru *e* un sanskrita *a*, kas dažos gadījumos ir radies no vecākā *a*, un *ē* atbilst senslāvu *ě*, grieķu *η*, latīņu un gotu *ē*, sanskrita *ā*, armēņu *i*, albāņu *o* un senīru *ī*, piemēram, lietuviešu *sėti*, latviešu *sēt*, prūšu *semen*, senslāvu *sēme*, latīņu *sēmen*, senīru *sīl* – „sēkla”. Tāpat J. Endzelīns skaidrojīs, ka baltu *e* vietā latviešu leļzemnieku izlokšnēs ir platais *e* plato patskaņu, ieskaitot *e*, un divskaņu priekšā, ja starp tiem nav mīkstināts līdzskanis vai *j*, citviet – šaurs *e*, piemēram: *vecs*, *vecums*, *vecene*. (Endzelīns 1948: 16)

1. tabula. Vokāļu stiprinājuma pakāpes

Vienkāršie vokāļi	<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>	<i>ŗ</i>	<i>ř</i>	<i>!</i>
„Guna” stiprinājums	<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>e</i>		<i>o</i>		<i>ar</i>		<i>al</i>
„Vridhi” stiprinājums		<i>ā</i>	<i>ai</i>		<i>au</i>		<i>ār</i>		---

(Pēc MacDonell 1971: 21; Panini 1891: 4; Whitney 1896: 82)

Balstoties uz Pānini sniegto alfabēta fonēmu izrunas atveides skaidrojumu, diftongi ir izrunājami tikai kā gari, un tādēļ tiem ir 18 izrunas variācijas. Kurpretim pusvokāļiem, pie kuriem sanskrita gramatikā pieder fonēmas *ja* (*ya*), *ra* (*ra*), *la* (*la*), *va* (*va*), ir tikai divas izrunas variācijas: nazālās un ne-nazālās, izņemot pusvokāli *ra*. (Panini 1891: 12) Attiecīgi pusvokāļi *ja*, *na* un *la* ir nazālas fonēmas. (Panini 1891: 10) Arī J. Endzelīns norādījis, ka baltu *v* atbilst slāvu, sanskrita, latīņu un ģermāņu *v* (skat. 2. tabulu). (Endzelīns 1948: 32)

2. tabula. Sanskrita pusvokāļi

		Dēvanāgarī alfabēts	IAST transliterācija	Latviskā transliterācija
Pusvokāļi	Palatālis	य	<i>ya</i>	<i>ja</i>
	Plūdenis	र	<i>ra</i>	<i>ra</i>
	Dentālis	ल	<i>la</i>	<i>la</i>
	Labiālis jeb lūpenis	व	<i>va</i>	<i>va</i>

(Whitney 1896: 2)

Jēdziena *ārya* semantiskā un etimoloģiskā analīze

1. Semantika – vārdnīcu pārskats

APSV sniedz šādu eksplīcītu jēdziena *arya* skaidrojumu un interpretācijas:

I Ārijs.

II Ārija vērts.

III Vērts, godājams, cienījams, dižciltīgs, augsts.

IV Pagodinošs īpašības vārds un cieņpilna uzruna *arye* „ārje” – cienījama vai godājama dāma.

V Cēls, smalks, lielisks.

VI Ārijs (*Aryaḥ*) – indiešu un irāņu tautu nosaukums nošķīrumā no *dasu*¹².

VII Vīrs, kas ir uzticīgs savas valsts reliģijai un likumiem (RV 1.51.8.).

VIII Pirmo triju kastu nosaukums.

IX Cienījams vai godājams cilvēks.

X Dižciltīgais (Mb).

XI Cildena rakstura cilvēks.

XII Saimnieks, īpašnieks.

XIII Skolotājs.

XIV Draugs.

XV Vaišja (*vaizya*).

XVI Vīra vai sievas tēvs. (APSV 1975: 229)

Lielākā daļa semantisko interpretāciju MWE vārdnīcā sakrīt ar APSV, tāpēc tiek ilustrētas tikai papildu nozīmes:

I Budda; buddistu priesteris.

II Gudrs; piemērots.

III Divrindu pantmērs.

cf. Senvācu *ēra*; mūsdienu vācu valodā – *ehre*; īru – *erin*. (MWE 1899: 152)

ME vārdnīca sniedz šādu skaidrojumu:

Āran (liet. *orañ*) – ārā; laukā. Radies no **ârā**.

âravietis (ârs + vieta) – *âravieši ir zemnieki, kas dzīvuoj klajumā, ārpus mežiem – nuost nuo Gaujmalas aps. Mežiem*. (ME 1953 I: 240)

¹² Indijas subkontinenta pamatiedzīvotāju nosaukums.

Arī šādas leksēmas: **āre; ārene, ārenieks; āres, ārējs**¹³. (ME 1953 I: 242)

DLW sniedz šādas leksēmas:

ahran; ahrup; ahra; ahrejs, ahrâbuht; ahrâ dsiñmis, ahra rakt¹⁴. (DLW 2005: 73–76)

2. Etimoloģija – vārdnīcu pārskats

HAEV sniedz šādu etimoloģisko skaidrojumu:

Aryan – indoeiropieši, indoīraņi. Jēdziens izveidojās 19. gs. sanskritā **Ārya** – nacionālais nosaukums, sekojoši dižciltīgs. Skat. *-an*. (HAEV 1986: 24)

-an reprezentē latīņu *-ānus, -āna, -ānum* no vai piederību pie, – kā vārdā *silvānus, silvan, urbānus, urban*.

Franču forma *-ain, -aine* sākumā tika saglabāta dažās adaptācijās, bet vēlāk aizstāta ar *-an*. Vācu valodā – *germane, human, humane, urban, urbane*. (HAEV 1986: 14)

Savdabīgu, tomēr visnotaļ ticamu jēdziena *ārya* etimoloģiju sniedz LSLV:

Arya ($\sqrt{\text{ar}}$) – arājs

„Saknei $\sqrt{\text{ar}}$ ir pašai savs stāsts. Sākotnēji tas nozīmēja ne vairāk kā maisīt; kustināt; bikstīt (angliski „*to stir*”), kā ūdens kustināšanā ar airu palīdzību, tad tas pieņēma nozīmi „airēt”, kā tas ir redzams sanskrita *aritra* un latviešu valodā „aires”. Lai nodrošinātu zemes maisīšanu ar arkla palīdzību, latviski tas ir redzams vārdā „art”. Pavēles izteiksmē – „ar!”¹⁵” (LSLV 1954: 4)

„Zemkopis, zemes īpašnieks. Latviski „arājs” (atvasinājums no „arkli-s”). Ir labi zināms, ka latvieši kopš neatminamiem laikiem ir bijuši zemkopji¹⁶.” (LSLV 1954: 13)

Līdzīgu skaidrojumu un etimoloģiju sniedz arī MSEV:

Ārya – ārietis – piederīgs vienai no trijām augstākajām kastām (RV X. gr.); piederīgs āriešiem.

¹³ Ir saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

¹⁴ Ir saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

¹⁵ Autores tulkojums no angļu valodas. Saglabāta oriģinālā fonēmu kapitalizācija.

¹⁶ Autores tulkojums no angļu valodas. Saglabāta oriģinālā fonēmu kapitalizācija.

Aryēr – irāņu; irānis. Ērān – Irānas zeme.

No vēdiskā *Arya* – kungs; *arya* – namīpašnieks, namsaimnieks.

No *arī* – uzticīgs vai veltījis sevi dievbijīgam cilvēkam.

(MSEV 1987: 174–175)

SSV un MW elektroniskās brīvpieejas vārdnīcas sniedz šādus lietvārda celma **ar** un darbības vārda saknes √**r** atvasinājumus un skaidrojumus:

I *arin* n. – tāds, kam ir spieķi; ritenis; disks.

II *aritr* m. – airētājs.

III *aritra* m. – airis.

IV *aritra* adj. – uz priekšu dzenošs, virzošs (cf. latīņu *aratrum*).

V r – iet, kustēties, ātri un ar degsmi; virzīties vai griezties virzienā uz (cf. grieķu *ὄρ-υυ-μι, ἐρ-έ-της, ἀρό-ω*; zenda *√ir*; latīņu *or-ior, re-mus, aro*; gotu *argan*; anglosakšu *ār*; senā augšvācu *ruo-dar, ar-an*; lietuviešu *ir-ti, ar-ti*). (SSV 2005; MV 2008)

KLEV jēdzieni *ārya* vai ārieši nav atrodami, bet tā sniedz šādu etimoloģijas skaidrojumu morfoloģiski tuvākajiem atvasinājumiem:

Art [**art**] – lietuviešu *arti*, prūšu *artoys* arājs (liet. *artojas*), krievu apvidvārds *oratj*.

Gotu *arjan*. Pamatā ide. *ar(e)- art, kas savukārt no saknes *er- (<*H1 er-) rets; izjukt; irt. Atvasinājums *arājs* laikam izveidojies no arējs + *artājs (Endzelīns) sal. krievu *ratai*, senslāvu *ratai* < psl. **oratj* arājs. (KLEV 2001: 77)

Jau 18. gs. sākumā vācbaltiešu luterāņu mācītājs Liborijs Depkins (*Liborius Depkin*) savā vārdnīcā iekļāvis morfoloģiskos saknes √**ar** atvasinājumus¹⁷:

Ahran. Ahrup. Ahra. Ahrejs. ahrābuht. ahrâ dsiņis. Ahra rakt. (DLW 2005: 73)

Arrais. Arrajs. Pl. Arraji. Seņes=Kopaji (DLW 2005: 78)

Arraj. *Akkersman. Hbr. Esaj. 28.24. 2Sp.17.17. Jac. 5.7. alias*

Arraja *eine Pflügerin. Arrt* – „*Labbak aŗŗ ne ka kaŗŗ. Netaišnibu aŗŗ un waŗŗas darbu sehj tas to pašchu plauš.*” (DLW 2005: 81–82)

Šajā kontekstā ir vērts iekļaut arī dižā tautas dzejnieka Raiņa vārddarināšanas procesa aizkulises, kas atklājas piezīmēs un

¹⁷ DLW ir latviešu-vācu vārdnīca vecajā ortogrāfijā.

pasvītrojums, kurus Rainis veica tolaik plaši izmantotajā ULW. Kā piemērs sniegts izvilkums no Raiņa ULW eksemplāra, kur vārdnīcas lappušu secībā minēti visi pasvītrotie vārdi un izteicieni šķirkļiem, kas sākas ar A, pasvītrotie vārdi, šķirkļi ir atdalīti ar slīpsvītru.

„3. lpp. ahreene (svītra arī virsū un malā — / . Ҡ.) / ai!
 Pehter' ai, Peter höre! Ai auch für woi, ai tu dsirdi? / aiju/Airis . .
 Sscr. (= sanskrits — / . K-) araya, rudern ...”. (Kušķis 1968: 74–75)

Šajā piemērā redzams, ka arī Rainis saistījis jēdzienu *aahreene* „āriene” ar sanskrita jēdzieniem „airis” un „arājs”, kas korelē ar K. Lazdiņa apsvērumiem šī jēdziena iespējamā etimoloģijā. Zīmīgi, ka arī indiešu zinātnieks Satja Randžans Banerdži (*Satya Ranjan Banerjee*) atzīmē, ka viena no jēdziena *ārya* nozīmēm un lietojumiem varētu būt saistīta ar to, ka āriji jau izsenis bijuši arāji un tādējādi nodrošinājuši sev iztiku. Līdz ar to šis skaidrojums ir kalpojis zinātniekiem par pamatu uzskatīt, ka no jēdziena „aršana” ir izveidojies arī āriju tautas etnonīms. To pamato arī latīņu vārds *aratio* (< *ārare*), gotu *airtha*, senangļu *eorthe*, viduslaiku angļu *erthe*, mūsdienu angļu *earth*, vācu *Erde* (cf. teitoņu *ariovistus*) utt. (Banerjee 1987: 27)

Rezumējot semantiku un etimoloģiju, var secināt, ka jēdziens *ārya*, kas laika gaitā ir atvasinājies par jēdzienu *Ariens* (franču val.) un *Aryan* (angļu val.), pamatā apzīmē senās indoeiropiešu un indoirāņu tautas, kuras runāja vēdiskajā sanskritā. Šie ļaudis galvenokārt piederēja trijām augstākajām kastām, un vienlaikus tas arī apzīmēja personas cildenumu un dižciltību. Pēc semantiskās un etimoloģiskās avotu analīzes redzams, ka ar visai augstu ticamības pakāpi šis jēdziens ir saistāms ar sanskrita celmu **ar** un sakni √ṛ, latīņu √ārā un latviešu √ar, attiecīgi apzīmējot priekšmetus un ļaudis, kas saistīti ar ūdens iršanas vai zemes aršanas procesiem senatnē.

Toponīmi un etnonīmi – to lingvistiskā attīstība Latvijā 17. gs. – 20. gs.¹⁸

Kā vienu no pirmajām vārdnīcām, kurās pieminēti latviešu toponīmi un etnonīmi vecajā ortogrāfijā, ir DLW, no kuras autore sniedz

¹⁸ Visos dotajos piemēros treknrakstā un paskaidrojumos ir saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

dažus uzskatāmus piemērus (šeit un turpmāk treknrakstā ir saglabāta oriģinālā ortogrāfija):

Arabija. Araberu Eeleija. (DLW 2005: 73–76)

Assīrija. (DLW 2005: 91)

Egiptēris – „*kam weens Egiptēris par Tehwu bij.*” **Egiptērene.** (DLW 2005: 151)

Daugaw(n)eešchi – vai **pahr-daugaw(n)eeschi. Daugawēetis, daugawēete.**

Pahrjuhreešchi. (DLW 2005: 258)

Iggaņu Seņe. *Finnland. Ehistland. Piņņu=Seņe. Iggaunis. Ein Ehistländer Piņņis. Eine fiņe. Iggaunischki. Ehistländisch.* (DLW 2005: 494)

Indijanēris, kas to Eelewantul waldija. 1. Sc. Elefantu. (DLW 2005: 502)

Jordanischi. (DLW 2005: 507)

Italisks. *Itahliskis karrogs. No Italijas nesenn nahzis.* (DLW 2005: 543)

Savukārt 19. gadsimta vidū cits vācbaltiešu luterāņu mācītājs un valodnieks Augusts Bīlenšteins (*August Johann Gottfried Bielenstein*) piedāvājis šādus etnonīmus un toponīmus un to atvasināšanas likumus:

I Apzīmējot etnonīmus visos locījumos, proti, ģenitīvā, datīvā un lokatīvā.

Piem. **Leischûs** – lokatīvā – **leišos; uz Prûschim** – **uz Prūsiju. wâzis = wâzītis; igaunis** (Bielenstein 1863: 319–320)

II **Kûra-s** – **Kurs-e-nīki** cf. Lietuviešu *Kurszi-s*

Cf. **Kurs-ēischi** jeb **Kurs-ischi, Kursieten**

Līb-ischi no **Līviem, Līwi**

Iggāuņi, vienskaitlī **Iggauni-s. Gudd-e-nīki. Sprantschi, Spranzi-s** (Bielenstein 1863: 323)

III **-eetis** (m.), **-eete** (f.): **Valmar-eetis; Rujen-eetis**, (f.) **-eete; Latv-eetis**, (f.) **-eete;**

IV **-neeks** (m.), **-neeze** (f.); **Jelgav-neeks**, (f.) **Jelgav-neeze;** (m.) **juhmal-neeks**, (f.) **Jurmal-neeze.**

V **-ene** (f.) **Pohl-ene (Pohlis); Shihde-ne (Shihds).** (Bielenstein 1866: 71)

VI (m.) **-isks**, (f.) **-iska** (Augšzemē: (m.) **-ishks**, (f.) **-ishka** – *deen-ishka maize*; **Kreew-iski** (**Kreews**); **Latw-iski** (**Latwis**). (Bielenstein 1863: 72)

1872. gadā vācbaltiešu luterāņu mācītājs un rakstnieks Karls Kristians Ulmanis (*Carl Christian Ulmann*) ULW vārdnīcā sniedz šādus etnonīmus¹⁹:

Wahzeetis, **-scha**; **Wahzeete**. **Pus-wahzeetis**; **putru-jeb griķu-wahzeetis**.

Wahznaht. **Wahzis**, **wahzu valoda**. **Wahziskot**, **-oju**.²⁰
Wahzzeme. **Waczemneeks**. (ULW 1872: 326)

Balstoties uz A. Bīlenšteina un G. F. Stendera darbiem, arī Stērstu Andrejs savā darbā par latviešu valodas etimoloģiju, sintaksi un ortogrāfiju sniedzis norādījumus toponīmu un etnonīmu veidošanai:

1. (**-aitis**) **-eetis**, **-eete** – personas, kas pieder pie kādas tautības, ticības vai kārtas, kā: **Latweetis**, **Magometaneetis**, **wihreetis**, **wirsaitis**, **Latweete** u. c.

2. **-neeks**, **-neeze** – *pilsātu eedziwotajus un amatneekus (t. i. tahdus, kas ar ko nodarbojajs)*; p. p. **Rihdzineeks**, **Romneeks**, **kurpneeks**, **zemneeks**, **mužineeks**, **-neeze**

„Peezihm. Sufiksi **eeetis** un **neeks** abi apzihme kahdas weetas eedziwotaju. Wairak leetajams ‘neeks’, ‘eeetis’ ihpashi tikaj tos wahrdos, kur neweikli peelikt sufiksu ‘neeks’ izskaņas dehļ. B.p. neskanetu patihkami Korintneeks, Berlineeks, Wihneeks nedz Berlineeks, Wihneeks u.z.; talab ari saka: Korinteetis, Berlineetis, Wihneetis u.z.” (Stērstu 1879: 14)²¹

1910. gadā A. Mālkalns (*A. Mahlkalns*) grāmatā „Latviešu valodas etimoloģija”²² nodaļā par īpašvārdu pareizrakstību sniedzis uzskatāmus piemērus:

Latweeshi, **kreewi**, **igauņi**, **wahzeeshi**. **Ridzeneeki**, **peebaldzeni**, **Malupeeshi**. (Mālkalns 1910: 90)

¹⁹ ULW – gotiskajā ortogrāfijā. Piemēros saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

²⁰ Avīze „Baltijas Wehstnezis” – „Baltijas Vēstnesis”.

²¹ Piemēros ir saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

²² A. Mālkalns ar jēdzienu etimoloģija saprot to gramatikas jeb valodas mācības daļu, kur māca par skaņām un vārdiem. (Mālkalns 1910: 90)

Rezumējot 17.–19. gs. lietotos piedēkļus, veidojot atbilstošos lietvārdu derivatīvus toponīmu un etnonīmu denominēšanai, autore norāda šādus piedēkļus:

1. **-eetis** (m.), **-eete** (f.).
2. **-is** (m.), **-i** (pl.), **-ischi** (pl.), **-ene** (f.).
3. **e-nīki**; **-tschi**.
4. **-neeks** (m.), **-neeze** (f.).
5. **-eeshi**; **-eni** (pl.).

Morfēmas *ār* un *ar* saturoši Latvijas toponīmi, etnonīmi un hidronīmi

J. Endzelīna un vairāku citu autoru veidotajā un sastādītajā izdevumā „Latvijas vietu vārdi”²³ ir sastopami daudzi toponīmi, etnonīmi un hidronīmi, kas satur celmu $\sqrt{ār}$ un \sqrt{ar} . Lai atainotu šo nomenu izplatību pirmskara Latvijā, kā arī sniegtu priekšstatu iespējamā etnonīma „ārieši” ģenēzē, tiek sniegti piemēri no iepriekšminētā izdevuma.

Cēsu apriņķis

Bērzaunes pagasts. Bērzaunieši: (..) aruonieši, āriņi (..) (Endzelīns et al. 1922–1925 I: 7); lauterieši: (..) āriņi. (Endzelīns et al. 1922–1925 I: 7)

Gatařtas pagasts. Gatařtieši: (..) ariēšas (Endzelīns et al. 1922–1925 I: 12)

Vietalvas mācītājlaudis: baltuži, spruoģēni, šušļi, (..) āres (Ērgļu draudzes) Katriņas pagasts. Katrēnieši: (..) āriņas (Endzelīns et al. 1922–1925 I: 14)

Kusas pag. Luodēnieši: aruonieši, ārkalni (Endzelīns et al. 1922–1925 I: 16)

Kūoknese pagasts: asmi, āriņi („āriņi”) (Endzelīns et al. 1922–1925 I: 45)

Plāteres pagasts. Plāterieši: āriņi (Endzelīns et al. 1922–1925 I: 55)

Valkas apriņķis. Kārķu pag. Kārķēnieši: ārniki (Endzelīns et al. 1922–1925 I: 75)

²³ Piemēros ir saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

Latgale. Daugavpils apriņķis

Līvānu pagasts. ârsminieki (Endzelīns et al. 1922–1925 II: 170)

Preiļu pagasts. Prēīlieši: ârieši c. (Endzelīns et al. 1922–1925 II: 172)

Ungura pagasts. Ungurieši: âres, âriņi (Endzelīns et al. 1922–1925 II: 173)

Vārkavas pagasts. Vārkavieši: ârnīši (Endzelīns et al. 1922–1925 II: 174)

Hidronīmi – Vidzemes upes

Svētupe ar sãnupēm: (..) **ârupīte k.** (..) (Endzelīns et al. 1922–1925 II: 113); **Aģe** ar sãnupēm: **âre l.**

Gauja ar sãnupēm: (..) 30 *rauņa k.* ar sãnupēm: (..) **ârupe.** (..) (Endzelīns et al. 1922–1925 II: 114)

Tomēr jāņem vērã, ka arī pats J. Endzelīns atzina, ka šie dati ir nepilnīgi. Lai salīdzinãtu mūsdienãs pieejamos datus ar Latvijã atrodamiem toponīmiem, autore izmantoja Latvijas Ģeotelpiskãs informãcijas aģentūras tiešsaistē pieejamo Vietvãrdu datubãzi (2017), un tã uzrãdīja:

1. Trīs viensētas ar nosaukumu „**Ârieši**”, no kurãm viena vairs nepastãv.
2. Divus mazciemus un vienu skrajciemu ar nosaukumu „**Âriņi**”.
3. Trīsdesmit četras viensētas ar nosaukumu „**Âriņi**”.
4. Četras viensētas ar nosaukuma derivãtiem: „**Lejasãriņi**”, „**Lielãriņi**”, „**Mazãriņi**”, „**Vecãriņi**”.

5. Četrus hidronīmus: **Âriņupīte**, **Ârņupīte** (citi nosaukumi: **Ârņū grãvis**, **Ârņū strauts**), **Ârupīte** (citi nosaukumi: **Alkšņupīte**, **Arupīte**, **Ârupe**), **Ârupīte** (citi nosaukumi: **Ara**, **Âriņa**, **Âriņupīte**).

Šī pãrskata mērķis ir atspoguļot augstãk minēto morfēmu *âr* un *ar* saturošu toponīmu, etnonīmu un hidronīmu izplatību Latvijã, un vienlaikus arī parãdīt to iespējamo saistību ar sanskrita jēdzienu *ãrya*, gan arī to, ka pastãv liela varbūtība, ka jēdzienu *ãrieši* J. Endzelīns ieviesa, smēloties jau pastãvošãjã terminoloģijã.

Jēdziena *ãrya* atveide latviešu valodã

Interneta vietnē LETONIKA (www.letonika.lv) atrodamãs elektroniskãs brīvpieejas vãrdnīcas piedãvã šãdu jēdziena *ãrieši* atveidi un tulkojumu:

1) lietuviešu valodā

ārietis ~te (gen. pl. ~šu), arijas -iete;

2) krievu valodā

āriešu adj. арийский ~ая, ~ое (Letonika 2019)

Jēdziena „арийский” transliterācija latviešu valodā [arijskij];

3) angļu valodā

Aryan [ˈeəriən]

I sub. ārietis; āriete

II adj. 1. ārisks; āriešu-. 2. novec. indoeiropiešu-. (Letonika 2019)

Interneta vietnē TĒZAURS (www.tezaurs.lv) atrodamā elektroniskā brīvpieejas vārdnīca piedāvā šādu jēdziena *ārieši* atveidi un tulkojumu:

1) ciltis un tautas, kas runā indoirāņu valodās;

2) augstākās (ziemeļu) rases pārstāvji (pēc rasisma teorijas);

3) 19. gs. ar vārdu „ārieši” sāka apzīmēt tautas, kuru valodasieder pie indoeiropiešu valodu saimes. Atvasinājumi:

ārietis -ša, v.; āriete -es, dsk. ģen. -šu, sub.

Elektroniskā brīvpieejas vārdnīca MACMILLAN (<https://www.macmillandictionary.com/>) sniedz šādu britu izrunas transkripciju:

Aryan adj. [ˈeəriən/ ˈæriən], kuras transliterējums latviski vistuvāk skanētu šādi: [arien] jeb [arijen].

Visticamāk, ka patlaban izmantoto jēdzienu *ārieši* latviskajā transliterācijā ir ieviesis tieši J. Endzelīns, jo periodikas tīmekļvietnē www.periodika.lv šis jēdziens pirmo reizi ir publicēts 1910. gadā un tā autors ir pats J. Endzelīns.

1936. gadā izdotajā „Latviešu pareizrakstības vārdnīcā” Endzelīns norādīja piemērus etnonīmu izveidei, t. i., latvieši, igauņi, zemgaļi, kurši, cēsnieki, valmierieši, sunākstieši, katoļi u. c. (Ozoliņš, Endzelīns 1936: 26) un arī leiši, indoeiropieši. (Ozoliņš, Endzelīns 1936: 35) Savukārt pievienotā vārdnīca sniedz šādus piemērus: leitis, -ša, lietuvīs, -vja. (Ozoliņš, Endzelīns 1936: 96)

Zīmīgi, ka nevienā no pirmskara svešvārdu vārdnīcām jēdziens *ārieši* nav atrodams. Tomēr Ernesta Bleses un Viļa Pēterona 1938. gada „Pareizrakstības vārdnīcā” ir atrodami jēdzieni: indieši;

indoeiropieši (1938: 73) un armeni jeb armenieši. (Blese, Pētersons 1938: 15) Arī turpmākajā izdevumā „Norādījumi latviešu pareizrakstībā” E. Blese atzīmēja, ka joprojām pastāv nenoteiktība dažu īsāku vai garāku formu tautu nosaukumos, piemēram:

„[...] afgāņi (ne afgānieši), albāņi, amerikāņi, armeni, bulgāri, būri, čechi, (čeķi), frīzi (ne frīzieši), frīgieši, irānieši (labāk nekā irāņi), italieši (ne itaļi, jo itaļu nosaukums jāsaista ar pašiem senākajiem Apenīnu pussalas indoeiropiešu iedzīvotājiem), japāņi, ķīnieši, mandžuri, portugāļi, rumāņi, spānieši jeb spāņi, ungāri.” (Blese 1941: 39)

Šajā pašā darbā E. Blese arī aplūko vispārpieņemtos principus, kurus ir nepieciešams ņemt vērā valodas pareizrakstībā, t. i., vēsturisko, etimoloģisko un fonētisko. (Blese 1941)

Secinājumi

Balstoties uz veikto analīzi, sanskrita jēdziena *ārya* precīzākā transliterācija latviešu valodā būtu *ārja*, tomēr šāda atveide nebūtu piemērota, ņemot vērā vēsturisko principu, kas paredz, ka lielākā daļa etnonīmu tiek veidoti daudzskaitļa nominatīvā ar galotni *-i* vai *-ieši*. Turklāt jāņem vērā arī etimoloģiskais princips, tādēļ jēdziena *ārya* atveidē autore piedāvā atstāt elidēto fonēmu *j* un nostiprināt paralēlformu *āriji* jau pastāvošajam jēdzienam *ārieši*. Bez tam šādas formas, kā morfoloģiski un fonoloģiski daudz precīzākas, lietojumu aizsāka V. Ivbulis (1985). Piedāvātā paralēlforma ir arī morfoloģiski atvasināma atbilstīgi vispārpieņemtiem latviešu gramatikas likumiem. Piemēram: *ārijiem*, *ārijus*, ar *ārijiem* utt.

Rezumējot iepriekš veikto sanskrita jēdziena *veda* līdzskaņa *v* un vokāļa *e* izrunas analīzi, sanskrita lūpenis – pusvokālis *va* atbilst latviešu valodas lūpenim – balsīgam līdzskanī *v* ar tam sekojošu garo vokāli *ē*, kas atbilstīgi IPA identifikācijai var tikt definēts kā vidēji atvērts vokālis (*open-mid*) un apzīmēts ar *ɛ*. (IPACHART 2003)

Līdz ar to sanskrita jēdziena *veda* atveide, transliterējot latviešu valodā, būtu *vēda*, kas attiecīgi ir arī morfoloģiski atvasināms atbilstīgi vispārpieņemtiem latviešu gramatikas likumiem, piemēram, *vēdas*, *vēdisks*, *vēdām*, *vēdu* utt.

Vienlaikus raksta autore pievienojas M. Vitcela aizrādījumam par nepieciešamību izvairīties no jēdziena *āriji* lietošanas, it īpaši

=====
 rasu diskriminācijas kontekstā, tādēļ šo jauno paralēlformu būtu ieteicams lietot vien zinātniskajā literatūrā. Visos citos kontekstos un populārzinātniskos diskursos ieteicamāk būtu lietot jēdzienu *indoeiropieši* vai *indoirāņi*.

Izmantotie saīsinājumi

adj. – īpašības vārds

AitBr – Aitarija Brahmana (*Aitareya-Brāhmaṇa*)

AV – Atharvavēda (*Atharvaveda*)

cf. – salīdzini

dsk. – daudzskaitlis

f. – sieviešu dzimte

IAST – starptautiskais sanskrita transliterācijas alfabēts (*The International Alphabet of Sanskrit Transliteration*)

ide. – indoeiropiešu

IPA – interaktīvais starptautiskais fonētiskais alfabēts (2003)

JV – Jadžurvēda (*Yajurveda*)

liet. – lietuviešu valodā, lietuviski

m. – vīriešu dzimte

Mb – Mahābhārata (*Mahābhārata*)

n. – nekatra dzimte

pl. – daudzskaitlis

psl. – pirmsslāvu

RV – Rīgvēda

s. – sieviešu dzimte

sub. – substantīvs

sanskr. – sanskrits

SV – Samavēda

TS – Taitīrija sanhita (*Taittirīya Saṃhitā*)

v. – vīriešu dzimte

VS – Vādžasaneija sanhita (*Vajasaneya-Saṃhitā*)

Literatūras saraksts

Allen 1953 – Allen, William Sidney. *Phonetics in Ancient India*. London Oriental Series. Vol. I. Geoffrey Cumberlege, London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1953.

- APSV 1975** – Apte, Vaman Shivram. *The practical Sanskrit-English dictionary*. Delhi, Varanasi, Patna: Motilal Banasidass, 1975.
- Banerjee 1987** – Banerjee, Satya Ranjan. *A handbook of Sanskrit philology*. Calcutta: Sanskrit Book Depot, 1987.
- Bielenstein 1863** – Bielenstein, August. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen*. Berlin: Ferdinand Dümmler, 1863.
- Bielenstein 1866** – Bielenstein, August. *Die Elemente der lettischen Sprache*. Mitau: J. F. Stellenhagen und sohn, 1866.
- Biezais 2006** – Biezais, Haralds. *Seno latviešu galvenās dievietes*. Pirmizdevums, Uppsala, 1955. Tulk. Rita Drīzule. Rīga: Zinātne, 2006.
- Blese 1941** – Blese, Ernests. *Norādījumi latviešu pareizrakstībā*. Rīga: VAPP Pedagoģisko rakstu apg., 1941.
- Blese, Pētersons 1938** – Blese, Ernests; Pētersons, Vilis. *Pareizrakstības vārdnīca*. Rīga: Valters un Rapa, 1938.
- Chatterji 1972** – Chatterji, Suniti Kumar. *Select papers: Āngla-Nibandha-Chayana*. New Delhi: People's publishing house, 1972.
- De Gobineau 1853** – De Gobineau, le Comte. *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Tome Premiere. Pieejams tiešsaistē: https://books.google.de/books?id=ak0BAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=editions:0QOsqwh7DlyIgxD3&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [skatīts 01.12.2019].
- De Gobineau 1883** – De Gobineau, le Comte. *Essai sur l'inegalite des races humaines*. Paris: Libraire de Paris, 1883.
- De Gobineau 1915** – De Gobineau, Arthur. *The inequality of human races*. Translated by A. Collins. London: William Heinemann, 1915.
- Dienas Lapa 1934** – Sama Hiora deju vakars. *Dienas Lapa*, Nr. 72. Rīga, 1934.
- DLW 2005** – Depkin, Liborius. *Lettisches Wörterbuch*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell. Vol. I. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005–2012.
- Endzelīns 1910** – Endzelīns, Jānis. Phil. J. Endzelīna priekšlasījumi Latvijas Skolotāju Biedrības kursos. Ievadījums valodniecībā. *Izglītība*, Nr. 8. Rīga, 1910.
- Endzelīns 1948** – Endzelīns, Jānis. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948.
- Endzelīns, Šmits 1930** – Endzelīns, Jānis; Šmits, Pēteris. *Izrunas un rakstības vadonis*. Rīga: A. Gulbis, 1930.
- Endzelīns et al. 1922–1925** – Endzelīns, Jānis; Ābele, Anna; Kauliņš, Jānis; Šmits, Pēteris. *Latvijas vietu vārdi*. 2 sēj. Rīga: Gulbis, 1922–1925.
- FGSSV 1951** – Feldhūns, Ābrams; Gūtmanis, Ābrams; Stenders, E. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.

- Geiger 1909** – Geiger, Wilhelm. *Elementarbuch des Sanskrit: unter Berücksichtigung der vedischen Sprache*. Erster teil: Grammatik. Zweite Aufl. Strassburg: Trübner, 1909.
- Goldman, Goldman 2004** – Goldman, Robert P.; Goldman, Sally J. Sutherland. *Devavāṇīpraveśikā: An Introduction to the Sanskrit Language*. Berkeley: Center for South Asian Studies, 2004.
- Grīns 1998** – Grīns, Margērs. Jāņa Audriņa simtgade. *Labietis*, Nr. 95, 1998.
- HAEV 1986** – Hoad, Terry F. (ed.) *The concise Oxford dictionary of English Etymology*. Compiled by C. T. Onions with assistance of G. W. S. Friedrichsen and R. W. Burchfield. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Ivanov, Toporov 1968** – Ivanov, Vjačeslav; Toporov, Vladimir. *Sanskrit*. Translated from the Russian by D. M. Segal. Moscow: „Nauka” Publishing House. Central Department of Oriental Literature, 1968.
- Ivbulis 1985** – Ivbulis, Viktors. *Indiešu literatūra: vissenākais posms*. Atzdeej. V. Ļūdēns, tulk. G. Bērziņa, māksl. M. Rikmane. Rīga: Zvaigzne, 1985.
- Ivbulis 2013** – Ivbulis, Viktors. *Indoeiropiešu pirmdzimtenes meklējumi: saistībā ar Indiju un baltiem*. Rīga: Zinātne, 2013.
- Ivbulis 2017** – Ivbulis, Viktors. *No indiešu civilizācijas vēstures: kā radusies mūsdienu Indija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2017.
- Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1925** – Apskats. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 10. Rīga, 1925.
- KLEV 2001** – Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001.
- Kušķis 1968** – Kušķis, Jānis. Raiņa lietotā vārda *dāsns* nostiprināšanās mūsdienu latviešu valodā. *Latviešu leksikas attīstība*. Zinātniskie raksti, 86. sēj. Red.: A. Laua, K. Gailums, M. Semjonova, D. Zemzare. Rīga: Zinātne, 1968.
- LSLV 1954** – Lasdin, Karlis (K. Lazdiņš). Collected and annotated by Chas. Lasdin. *Sanskrit-Latvian Words. Living Language Fossils*. Montreal: Academic Language Courses, 1954.
- MacDonell 1971** – MacDonell, Arthur Anthony. *A Vedic grammar for students*. Bombay: Oxford University Press, 1971.
- Magazina 1934** – *Esmu āriešu rāsas... Magazina*, Nr. 108. Rīga, 1934.
- Mālkalns 1910** – Mālkalns, A. *Latviešu valodas etimoloģija*. Alūksnē: Autora apgādībā, 1910.
- ME 1953** – Mīlenbahs, Kārlis; rediģējis, papild., turpinājis Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas vārdnīca*. I sēj. Čikāga: Izdevusi Čikāgas baltu filologu kopa, 1953.

- ME 1955** – Mīlenbahs, Kārlis; rediģējis, papild., turpinājis Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas vārdnīca*. IV sēj. Čikāga: Izdevusi Čikāgas baltu filologu kopa, 1955.
- MSEV 1987** – Mayrhofer, Manfred. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. Band 1, Lieferung 2. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1987.
- MVSV 1988** – Mylius, Klaus. *Wörterbuch Deutsch-Sanskrit*. 1. Aufl. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1988.
- MWD 1976** – Monier-Williams, Monier. *A Dictionary, English and Sanskrit*. Delhi, Varansi, Patna: Motilal Banarsidass, 1976.
- MWE 1899** – Monier-Williams, Monier. *Sanskrit-English dictionary. Etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European languages*. Revised and enlarged edition. Oxford: the Clarendon Press, 1899.
- OESVV 1934** – *Svešvārdū vārdnīca*. Sakārtojis E. Ozoliņš; rediģējis J. Endzelīns. Rīga: A. Gulbis, 1934.
- Ozoliņš, Endzelīns 1936** – *Latviešu pareizrakstības vārdnīca*. Papildināts ceturtais izd. Sakārtojis E. Ozoliņš; rediģējis J. Endzelīns. Rīga: A. Gulbis, 1936.
- Panini 1891** – Panini. *The Ashtadhyayi of Panini*. Translated by Srisa Chandra Vasu. Allahabad: Indian Press, 1891.
- Raudupe 2015** – Raudupe, Rudīte. *Dievatziņa vēdās un dainās*. Atkārtots izd. Rīga: Madris, 2015.
- Rubenis 1997** – Rubenis, Dimitrijs. Par šķirkļiem un skrūvēm. *Laiks*, Nr. 26. Ņujorka, 1997.
- Senart 1894** – Senart, Emil. *Rapport de la Sous-Commission Pour la Transcription des Alphabets Sanscrit et Pracrites*. Rapport de la Commission de transcription. X-me congres international des orientalistes, session de Genève. Leide: E. J. Brill, 1894.
- Stērstu 1879** – Stērstu Andrejs. *Latviešu valodas mācība, sistemātisks kurss*. Rīga, Tērbata: Rakstos spiests un dabūjams Šnakenburga spiestavā, 1879.
- U. Ž. 1925** – U., Ž. Par senlatviešu dievticību. Apskats. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 10. Rīga, 1925.
- ULW 1872** – Ulmann, Carl Christian. *Lettisches Wörterbuch*. Rīga, Leipzig: Verlag von H. Brutzer, 1872.
- Whitney 1896** – Whitney, Dwight William. *Sanskrit Grammar, including both the Classical language, and the Older Dialects, of Veda and Brahmana*. Fourth edition. Anastatic reprint. Band II. Leipzig: Breitkopf and Härtel; Boston: Ginn and Company, 1896 (1913).

=====

Witzel 2001 – Witzel, Michael. Autochthonous Aryans? The Evidence from Old Indian and Iranian Texts. *Electronic Journal of Vedic Studies* 7-3 (EJVS), 2001, 1–115. Pieejams tiešsaistē: <http://www.people.fas.harvard.edu/~witzel/EJVS-7-3.pdf> [skatīts 11.02.2019].

Interneta resursi

IPACHART 2003 – Isotalo Peter; User: Denelson83, UCLA Phonetics Lab Archive 2003, User: Halibutt, User: Pmx or User: Octane. *Interactive IPA Chart*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.ipachart.com/> [skatīts 20.02.2019].

Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra. *Vietvārdu datubāze*. Publiskā versija, 8. izd. Publicēta 2017. gada 28. jūlijā. Pieejams tiešsaistē: https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt [skatīts 01.05.2019].

Latvijas Nacionālās Digitālās bibliotēkas (LNDB) portāls. *Periodika*. Pieejams tiešsaistē: www.periodika.lv [skatīts 06.05.2019].

Letonika 2019 – SIA „Tilde” 2019. *Interneta portāls LETONIKA*. Pieejams tiešsaistē: www.letonika.lv [skatīts 01.02.2019].

MACMILLAN – *Macmillan dictionary*. Springer Nature Limited 2009–2019. Pieejams tiešsaistē: <https://www.macmillandictionary.com> [skatīts 01.02.2019].

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Mākslīgā intelekta laboratorija, 2003–2019. Pieejams tiešsaistē: <https://tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 13.09.2019].

MW 2008 – *Monier Williams Sanskrit-English Dictionary (2008 revision)*. Pieejams tiešsaistē: <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/> [skatīts 01.05.2019].

SSV 2005 – *English-Sanskrit Dictionary for Spoken Sanskrit*. Pieejams tiešsaistē: http://spokensanskrit.org/index.php?mode=3&script=hk&tran_input=arI&direct=se [skatīts 01.05.2019].

TĒZAURS – Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2019. Pieejams tiešsaistē: <http://www.tezaurs.lv> [skatīts 06.05.2019].

Harald BICHLMEIER

WRITING GERMAN IN ARABIC SCRIPT AROUND 1590 AND IN 1916: A COMPARISON

Abstract

The paper compares two (of the altogether very few) samples of German texts written in Arabic script: one is a manuscript from ca. 1590, a collection of texts in Ottoman Turkish, Persian, Arabic, Latin, Bosnian, Hungarian and German, and the other is from a printed Ottoman-Turkish-German dictionary of 1916. The comparison clearly shows that the anonymous author/writer of the 16th-century manuscript had a much better understanding of the phonology/phonetics of the languages used in his manuscript than Scherefeddin Pascha, the author of the 1916 dictionary. The anonymous author makes use of all possibilities of the Arabic script, including superscript/hyposcript diacritics for short vowels, and attempts to mark the difference between long and short vowels. His rendering of the spoken language is so precise that even the localization of the speaker who produced the German text is possible. Scherefeddin Pascha, on the contrary, is trying to present the German standard language of the time. But, as he does not make use of diacritics, his attempt at rendering the German vocalism is far from perfect. Nevertheless, both authors exhibit certain shortcomings and do not achieve an ideal 1:1 correspondence between phoneme and grapheme. A list of spellings of identical words in both texts shows that they hardly ever arrived at the same solution.

Keywords: *Arabic script, aljamiado, German written in Arabic script, Ottoman miscellaneous manuscripts, Ottoman-German dictionary*

Vācu valoda arābu rakstībā: 1590. un 1916. gada tekstu salīdzinājums

Kopsavilkums

Rakstā salīdzināti divi no pavisam nedaudzajiem zināmajiem vācu tekstu paraugiem arābu rakstībā. Viens no tiem ir manuskripts, kas tapis

ap 1590. gadu – dažādu tekstu kolekcija osmaņu turku, persiešu, arābu, latīņu, bosniešu, ungāru un vācu valodā, bet otrs – 1916. gadā drukāta osmaņu turku-vācu vārdnīca. Abu tekstu salīdzinājums rāda, ka 16. gadsimta anonīmais autors vai pierakstītājs ir labāk izpratis manuskriptā lietoto valodu fonētiku un fonoloģiju nekā Šerefedins Paša (*Scherefeddin Pascha*), 1916. gada vārdnīcas sastādītājs. Anonīmais autors ir izmantojis visas arābu alfabēta sniegtās iespējas (ieskaitot diakritiskās zīmes), cenšoties atveidot vācu garo un īso patskaņu atšķirības u. c. Viņam izdevies fiksēt valodas īpatnības tik precīzi, ka ir iespējams noteikt, kura reģionālā dialekta runātājs ir bijis vācu tekstu informants. Šerefedins Paša savukārt centies atspoguļot sava laika vācu literāro valodu. Taču, tā kā viņš nav lietojis diakritiskās zīmes, viņa mēģinājumi atveidot vācu valodas patskaņus nav veiksmīgi. Katrā ziņā neviens no abiem autoriem nav bez trūkumiem un nenasniedz ideālu atbilstību starp fonēmām un grafēmām. Saraksts, kurā salīdzināta identisku vārdu atšķirīgā rakstība abos tekstos, rāda, ka autori reti izvēlējušies identisku atveides risinājumu vienam un tam pašam vārdam.

Atslēgvārdi: *arābu alfabēts/rakstība, aljamiado, vācu valodas teksts arābu rakstībā, osmaņu turku manuskripti, osmaņu turku-vācu vārdnīca*

1. Introduction¹

The aim of the following study is to show the differences (and also the common traits) of two of the very rare attempts at writing German with Arabic script. It is possible that we are dealing here with a comparison of the two largest corpora of this type of texts known to us. To my knowledge, this is also the first comparison of this kind that involves ‘European’ texts written in Arabic script, and it certainly is so regarding German texts. The texts were created some 325 years apart (ca. 1590 vs. 1916), and, as we shall see, they abound in differences while common traits are hard to find. Finally, we must acknowledge that actually both attempts were ‘first’ attempts – and also single attempts. No continuity exists, as no tradition can be traced in or has been founded by any of the two texts.

¹ The paper is based on a talk presented at the “International Scientific Conference ‘Word. Meaning. Dictionary’ to commemorate the 146th anniversary of academician Jānis Endzelīns”, Riga 21–22 February, 2019. I am grateful to the two anonymous reviewers for pointing out some deficiencies and inconsistencies of the original draft of the paper.

Given the restrictions of length for this article, a full account of the different approaches will not be provided here. What is offered is a first insight, based on earlier research work on the older text and current work on the newer one.²

Actually we see here two specimens of the so-called *aljamiado* literature, i.e. literature (in the wider sense of the word) written in Arabic script in a language which normally does not use Arabic script. This generally accepted and widely known *terminus technicus* is based on the Spanish word *aljamiado*, which itself is derived from Spanish *aljámia*, a loanword from Arabic *al-ʿaġamīya* ‘the non-Arabic, the foreign one’.³

The use of the Arabic script for languages normally using Latin or Cyrillic script was quite wide-spread during a certain period: It was mostly employed by the islamicized populations that had come under Arab or later Ottoman rule: e.g. speakers of Spanish in the Middle Ages, speakers of the Bosnian variant within the Serbo-Croatian dialectal continuum from the 16th century onwards up to the 20th century, and speakers of Belarusian from the 17th–18th centuries onwards until the Middle of the 20th century. The case of Belarusian slightly differs from the other two, as the islamicized Turkish-speaking Tatars had switched to Belarusian after they had been transferred from the Crimea region to the northern parts of the Lithuanian-Polish Commonwealth. Bosnian texts were even printed in Arabic script since the end of the 19th century in Bosnia and Hercegovina, occupied by Austria-Hungary since 1878 (the building of a Bosnian-Muslim identity was thus supported by Austria-Hungary in order to form a counterweight against Croatian and Serbian nationalism),⁴ and after 1918 in Yugoslavia. This printing tradition ended after the German invasion of Yugoslavia in April 1941. Attempts at a revival of writing in the so-called *Arebica* after the breakup of Yugoslavia (1991–1992) and

² An edition of the text by Scherefeddin Pascha with commentaries by Güler Doğan Averbek and Harald Bichlmeier is under preparation and will probably appear in 2020.

³ Cf. Kontzi 1980.

⁴ Cf. Neweklovsky 1996: 63–67.

the civil war (1992–1995) have not led to anything worth mentioning so far. Even in Bosnia the concept of writing Bosnian with Arabic script is mostly regarded as a somewhat weird idea even by those parts of the population leaning towards Islam intensively. Belarusian texts in Arabic were printed in Poland before World War II, but with the war this tradition ended, just like in Bosnia. The city council of Warsaw had even agreed upon building a mosque for these Tatars – but this decision was not taken before spring of 1939, and thus the mosque was never built.

2. The Corpus

It is an almost unknown fact, however, that German also contributes to aljamiado literature. In this article, two specimens of German texts written in Arabic script will be compared, namely their spelling.

2.1. The anonymous manuscript from ca. 1590

The first text of this kind is an anonymous manuscript written ca. 1590 (Flügel 2006 [A. F. 437] of the Austrian National Library [*Österreichische Nationalbibliothek*], Vienna). The manuscript, which was stored in the National Library of Vienna already before 1610, consists of 162 folia (11 of them empty) in post-card format (17.1 x 11.2 cm), mostly inscribed on both sides with 15 lines, written on European (i.e. non-Turkish) paper. It contains texts in Arabic, Persian, Ottoman-Turkish, Bosnian (Serbo-Croatian), Latin (called ‘Italian’), Hungarian and German, all written by the same hand in Arabic letters and presumably recording an oral presentation. So this is perhaps a final copy of a collection of texts showing quite a wide range of interests on the side of the anonymous collector.⁵

⁵ For more information about the possible cultural and ethnic background of the collector and/or writer see Römer 2014. Nevertheless, we have to admit that we do not know anything for sure. A hint might be the fact that the German Lutheran songs are not provided with any translation, while the Ten Commandments and the Lord’s Prayer are. Some other (though smaller) European texts also remained untranslated.

The texts themselves are quite diverse: there are suras from the Qur'ān in Arabic, magic spells in Turkic, poetry in Persian, and other Oriental miscellanea.⁶ The manuscript is what might be called a *mecmua* in Orientalist terminology, but as such it is also a solitary unit – until now, no other manuscript showing such a variety of texts and languages has been found. But even more surprising are the texts in the above-mentioned European languages: the Ten Commandments and the Lord's Prayer in Latin, Hungarian, Bosnian and German; a love-poem in Bosnian (Serbo-Croatian); a few Hungarian songs and 19 German songs (most of them Lutheran church songs, but also a few secular ones); at least one of them has come down to us only in this manuscript. The German texts comprise clearly under 10 % of the whole manuscript.

As an example, the Ten Commandments in German are given below:⁷

←|
 دَوَّلِيْجَهٗ دَوَّلِيْجَهٗ دَوَّلِيْجَهٗ دَوَّلِيْجَهٗ دَوَّلِيْجَهٗ
 مِيْرَحَابِيْجَهٗ مِا وَتَالِيَايَنْ دَوَّلِيْجَهٗ نُوْنَحَابِيْجَهٗ
 |←

29v, 14–15
 du^u su^ult ni^t ānd^ra ġ^ttr n^ab^an ||
 du solt nit andere getter neben ||
 mi^r ha^ab^an
 mir haben

←|
 حَايَا مَوَالِيْمَايَجَهٗ دَوَّلِيْجَهٗ دَوَّلِيْجَهٗ دَوَّلِيْجَهٗ
 هَرِيْنِ دَايَسْ غَوِيْسَ نِيْتِ اَوْ نُوْنَحَابِيْجَهٗ فُوْرِيْنِ
 |←

30r, 7–8
 du^u su^ult dⁿ na^am^an d^s ||
 du solt den namen des ||
 h^ri in da^ain^s ġ^utt^s ni^t au^unu^učli^h f^urn
 herin daines gottes nit unnützlich fürn

←|
 اُوْدُوْبِيْتِ تِيْتَلِيْجَهٗ مَوَالِيْمَايَجَهٗ مَعْدِنِ دَوَّلِيْجَهٗ
 فَايَرْتَايَجَهٗ حَايَلِيْجَهٗ مَسْتِي
 |←

30r, 14–15
 ġ^dnq d^s ||
 gedenk des ||
 fa^ai^rta^aġ^s ha^aili^gn
 fajertages hailigen

⁶ More on this see in Ivušić 2012, Bichlmeier, Ivušić 2013, Ivušić 2013, Mittwoch, Mordtmann 1927. For information about the possible place where the manuscript was written (from a Hungarologist's point of view), see Gragger 1927a, 1927b. For a first edition of the texts of the manuscript see Mittwoch 1927.

⁷ The transliteration of the words spelled in Arabic script follows the rules set by the *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*.

- ←|
 لَحْشَلْ اَنْ فُلْدُونْ ، وَالْاَمَاجَهْ دُوْرِي
 دَائِيْن فَاتْرَاوندْ دَائِيْنْ مَوْرِي اَرَنْ اَوِي
 دَاسْ دِيْبُوْرِكَهْ اَوْنْدْ لَانْعْ كَبْتْ اَوِي
 اَرْدَنْ ، وَتَالِيَاَجَهْ حُوْرَا پَاتِيْمْ
 |←
 30v, 9–12
 du^u su^lt ||
 du solt ||
 da^ain^an fa^tr aund da^ain^a mu^{ra}(^u) a^rn auf ||
 dainen fater und daine muter ehren auf ||
 da^s dⁱr b^ul^gh^a aund la^{ng} l^bst^a auf ||
 das dir bolgehe und lang lebestu auf ||
 a^rd^an
 erden
- ←|
 دُوْ سُوْل نِيْتْ تَتِيْنْ ، وَتَالِيَاَجَهْ نُونْ اَوِي
 |←
 31r, 2
 d^u s^ult ni^t t^en
 du solt nit teten
- ←|
 جَهْ دُوْ سُوْل نِيْتْ اَبِيْ حُوْنْ ، وَتَالِيَاَجَهْ
 |←
 31r, 8
 d^u s^ult ni^t a^br^hn
 du solt nit ehbrechen
- ←|
 وَالْاَمَاجَهْ دُوْ سُوْل نِيْتْ شَتَايْنْ . وَتَا
 |←
 31r, 12
 d^u s^ult ni^t š^at^ell^on
 du solt nit š<e>telen
- ←|
 الْاَمَاجَهْ دُوْ سُوْل فَايْنْ فَايْنَهْ مِيَاِيْعِيْنْ
 وَ دَنْ بِيْدِيْ وَ اَيْتِيْ نَحْسِيْنْ ، وَتَالِيَاَجَهْ
 |←
 31v, 4–5
 d^u s^ult qaⁱn faⁱlⁱš^h čaⁱgn^us ||
 du solt kain falīše zaignus ||
 r^daⁿ bⁱd^r da^ain^an n^hstⁿ
 reden bider dainen nechsten
- ←|
 فَلَهْ بَارَا نُوْرَانِيْ حَاوَاتْ ، وَالْاَمَاجَهْ دُوْ سُوْل
 نِيْتْ پَغِيرِيْنْ دَائِيْسِيْ حَاوِيْسْ ، وَ
 |←
 31v, 11–12
 d^u s^ult ni^t ||
 du solt nit ||
 p^ag^riⁿ da^ain^as n^hst^an h^{au}s
 pegerin daines nechsten haus
- ←|
 وَالْاَمَاجَهْ دُوْ سُوْل نِيْتْ پَغِيرِيْنْ دَائِيْسِيْ
 نَحْسِيْنْ بَابِيْبْ نُوْرِيْ تَحْتْ مَاعْدْ فِيْهْ اُو
 دَرِ الْاَلْسِيْ بُوْسِيْ سَائِيْنْ اَيْتْ ، وَتَالِيَاَجَهْ
 |←
 32r, 11–13
 du^u s^ult ni^t p^ag^rn da^ain^as ||
 du solt nit pegern daines nechsten ||
 n^hst^an baⁱb nu^h qn^ht ma^gd fi^h a^u ||
 baib noch knecht magd fihe o ||
 d^r a^l(^o)s bu^s saⁱn aist
 der alles bos sain ist

The dictionary seems to have been compiled hastily, as there are dozens of typos in the German words. Initial capital letters in proper names and other nouns are not used consistently, and sometimes words belonging to other parts of speech (verbs, adjectives) are incorrectly written with capitals. Compounds are often written in two parts. Perhaps this is done also in the readers' i.e. the learners' interest, helping them to understand and memorize these words. See, for instance, *Kammerpräsident* vs. *Feld-marschal* vs. *Hauptmann* (p. 7):

17 *ḳammerprezident* (qāmer prezidnt)¹¹ *Meclis-i Meb'ūsān re 'īsidiür*
 Kammerpräsident
ordu müşīri feldmarşal (feldmarşal) *paşalar hem general* (general) *dir*
 Feld-marschal¹² General

18 *mīr-alaya uberst* (auberst) *dinür mülāzıma liyutinan* (liutyinan)¹³
 Oberst Lieutenant¹⁴
biñbaşıya mayör (mayur) *dinür hem yüzbaşıya havuuptman* (hauuuptman)
 Major Hauptmann

3. The spelling conventions in the texts

Thus, in both texts the German words and sentences are rendered in Arabic script by writers who were trained primarily in the Ottoman (and to a certain degree also the Arabic) orthography of their respective times. However, the German texts are transferred to Arabic script in rather different ways, and the versions of German differ as well.

Generally, it can be said that the writer of the 16th-century manuscript seems to have had a better understanding of grammar and phonology. Moreover, he has exploited the possibilities offered by the Arabic script more thoroughly than his colleague in early 20th century.

The main difference in the spelling of both texts is the fact that the 16th-century manuscript is fully vocalized and its writer makes full

¹¹ The transliteration renders the geminate of the Standard German spelling.

¹² Modern spelling: *Feldmarschall*.

¹³ The transliteration reflects the older/traditional pronunciation borrowed from French: [ljøt(ə)nā]; modern German pronunciation: [ˈlɔɪtˈnɑntʰ].

¹⁴ Modern spelling: *Leutnant*.

use of the diacritics of the Arabic script, while the early 20th-century dictionary does not use any of those diacritic vowel signs.

Surprisingly, Scherefeddin Pascha does not employ another orthographical possibility of Ottoman spelling either. The Arabic language has plain consonants (*t, k, s, d*) and the so-called emphatic consonants (*t, q, ṣ, ḍ*), which are represented in the Arabic alphabet by different signs. In the Turkish phoneme system this differentiation does not exist, so these consonant signs are free to be used for something else, such as marking certain vowel differences. The signs for plain consonants are written when the following vowel is a front vowel, and the signs for emphatic consonants – when the following vowel is a back vowel.

Another difference between the two texts is the language variety represented there. As mentioned already above, the 16th-century manuscript records spoken language. The texts show that the anonymous author/writer was well aware of the specific features of the languages used in the manuscript, among them German, and of the possibilities of the traditional Arabic script. Although short and long vowels are not discerned properly, there are at least some attempts at consistency, as some spellings are used for long vowels only (underlined).

Table 1. The spellings of /ū/ and /u/ in the 16th-century manuscript

/ū/ and /u/:

anlaut:	أُ <a ^u ->	/u/ <au ^u nu ^u ḫliḥ, au ^u nd> /unnütslix, und/ (NHG <i>unnützlich</i> ‘useless, in vain’, <i>und</i> ‘and’)
	أُ <a ^u ->	/u/ <a ^u uns, a ^u unzi ^u > /uns, unzer/ (NHG <i>uns</i> ‘us’, <i>unser</i> ‘our’)
	أُو <au ^u ->	/u/ <au ^u nzi ^u r> /unzer/ (NHG <i>unser</i> ‘our’)
inlaut:	ؤ <-u ^u ->	/u/ <mu ^u r ^u r, f ^u rsu ^u ḥu ^u nḡ> /mutter, fersüchung/ ¹⁵ (NHG <i>Mutter</i> ‘mother’, <i>Versuchung</i> ‘temptation’)
	ؤ <-u ^u ->	/ū/ <f ^u rsu ^u ḥu ^u nḡ> /fersüchung/ (NHG <i>Versuchung</i> ‘temptation’)
	ؤ <-ū ^u ->	/ū/ <nu ^u n> (rare) /nūn/ (NHG <i>nun</i> ‘now’)
auslaut:	ؤ <-u ^u >	/ū/ <du ^u , ru ^u > /dū, rū/ (NHG <i>du</i> ‘you, thou (sg.)’, <i>ruh</i> ‘rest’)
	ؤ <-u ^u >	/ū/ <čū ^u > /tsū/ (NHG <i>zu</i> ‘to, towards’)
	ؤ <-u ^u >	/ū/ <rū ^u , i ^u zū ^u > /rū, Jezū/ (NHG <i>ruh</i> ‘rest’, <i>Jesu</i> ‘Jesus’)
	ؤ <-ū ^u >	/ū/ <čū ^u , tu ^u > /tsū, tū/ (NHG <i>zu</i> ‘to, towards’, <i>tu</i> ‘do, make’)

¹⁵ The spelling f^ursu^uḥu^unḡ /fersüchung/ is another hint at a dialectal Bavarian word form; the Standard German form would be pronounced as /ferzūchung/.

The vowel qualities, however, are distinguished at least to a certain degree: some spellings are applied for certain vowels only, while many spellings are overlapping. For instance, the spellings of /o/ and /ō/ are partially identical with those of /u/ and /ū/ (spellings also used for /u/, /ū/ are underlined). Some cases are still unclear, as the real form of the spoken variant cannot be ascertained without doubt.

Table 2. The spellings of /o/ and /ō/ in the 16th-century manuscript

/ō/ und /o/:

anlaut:	<u>o</u> <au ^u ->	/o/	<au ^u rt> /ort/ (NHG <i>Ort</i> ‘place’)
inlaut:	<u>o</u> <-u ^u ->	/o/	<gu ^u tt ^s , su ^u lt, bu ^u s> /gottes, solt/sult, bos/ (NHG <i>Gottes</i> ‘God’s’ <i>sollt</i> ‘shalt’, <i>was</i> ‘was’)
	<u>o</u> <- ^u u->	/ō/	<† ^u u ⁿ > /tōten/ (NHG <i>Toten</i> ‘the dead’ pl.)
	<u>o</u> <-u ^u ->	/ō/	<su ^u n> /sōn/ (NHG <i>Sohn</i> ‘son’)
	<u>o</u> <-u ^u ->	/u/ : /o/?	<ku ^u m ⁿ , fu ^u r> /ko/umen, fo/ūr/ (NHG <i>kommen</i> ‘come’, <i>vor</i> ‘for, before’)
	<u>o</u> <- ^u u->	/u/ : /o/?	<s ^u nd ^r > /so/under/ (NHG <i>sonder</i> ‘else’)
auslaut:	<u>o</u> <u ^u >	/ō/	<su ^u , fru ^u > /sō, frō/ (NHG <i>so</i> ‘so’, <i>froh</i> ‘glad, happy’)

However, even this short extract shows that the anonymous writer did not succeed in writing one and the same word always identically: see <r^uu> /rū/ (NHG *ruh* ‘rest’ vs. <ru^u> /rū/ and <č^uu> /tsū/ (NHG *zu* ‘to, towards’) vs. <č^uu> /tsū/ in table 1; even less so he succeeded in writing identical phonemes in the same way everywhere (cf. the different spellings of NHG /ū/ vs. /u/ and /ō/ vs. /o/ in tables 1 and 2 above).

It is also clear that the written varieties of the German language have not interfered in the writing of the texts. Namely, there were obviously no written – and even less so printed – German texts involved in the production of this manuscript. It is clearly a recording of spoken language. At least for the German texts, the writer’s skills of interpreting sounds/phonemes were so good that it is even possible to tell the dialect of the speaker who was the source for the texts (for more details see: Bichlmeier, Ivušić 2013):

=====

The German texts represent mainly an eastern variant of the Central Bavarian dialects. The Central Bavarian dialects were/are spoken in Southern Bavaria, most of Austria (except the westernmost state of Vorarlberg and the southern parts of Tyrolia, Styria and Carinthia), the adjoining areas east of Bavaria (i.e. the south-west of what is today the Czech Republic), and the areas east of Austria (i.e. Western Slovakia). The dialect we see represented in the manuscript is most probably a variant from a region about 50 km south-east from Vienna, namely South-Western Slovakia of today.

This might explain the presence of Hungarian texts in the manuscript, the Latin texts showing Hungarian spelling pronunciation, and the Croatian/Bosnian texts. There were several Croatian villages in the area of Bratislava/Preßburg – their inhabitants had fled from the Ottomans in the 16th century.

Such a precise localization could not be achieved for the Bosnian (Serbo-Croatian) texts which show a weird mixture of dialects, most probably never spoken in that way anywhere. Nor was it possible for the Hungarian texts, because the differentiation of the Hungarian dialects is rather minimal. But even in the case of the Bosnian texts it is clear that the writer has listened carefully and tried to render the vowel quality and, where it was possible, also vowel length appropriately, and wanted to reflect in spelling the different affricates characteristic to Slavic languages.¹⁶

Even though the identity of the writer/collector remains a mystery, it is clear that the manuscript was most probably collected and/or written in what is today Western Slovakia, possibly in the surroundings of Bratislava/Preßburg.

Meanwhile, the author of the 1916 dictionary *Almanca tuhfe* ('German Gift'), Scherefeddin Pascha, wrote the German words in a way which clearly lagged behind the possibilities of the Arabic script (and even the standards used by the Ottomans for writing Turkish at the time). For instance, he did not make any use of diacritics.

This is of course problematic for the reader/learner, as the language variety he provides is the contemporary Standard German which

¹⁶ See Ivušić 2012.

at that time already had dictionaries and pronunciation guidelines (cf. Siebs 1905, 1915 etc.). Thus, at least the differentiation of long and short vowels and their phonological relevance in the German language should have been known to him, and regarded as an important feature.

See, for instance, the multitude of phonemes which the letter *wāw* is used to represent (if it is *not* a part of a diphthong):

Table 3. The values of *wāw* in the 1916 dictionary

9	u	/u/ (in inlaut) <mutter> <i>Mutter</i> ‘mother’, <hund> <i>Hund</i> ‘dog’
		/ū/ (in inlaut) <hun> <i>Huhn</i> ‘hen’
		/o/ (in inlaut) <tuht> <i>Tochter</i> ‘daughter’, <ārtišuqke> <i>Artischocke</i> ‘artichoke’
		/ō/ (in inlaut) <zun> <i>Sohn</i> ‘son’, <huze> <i>Hose</i> ‘trousers’, <huḥ> <i>hoch</i> ‘high’
		/ü/ (in inlaut) <muqke> <i>Mücke</i> ‘mosquito’
		/ū/ (in anlaut) <ubersessin> <i>übersetzen</i> ‘translate’
		/ū/ (in inlaut) <zus> <i>süß</i> ; <tur> <i>Tür</i> ‘door’
		/ō/ (in inlaut) <šupfer> <i>Schöpfer</i> ‘creator’
		/ō/ (in inlaut) <fugel> <i>Vögel</i> ‘bird’, <šun> <i>schön</i> ‘beautiful’
		w

The only task of Scherefeddin Pascha (and of the anonymous author of the 16th-century manuscript) would have been to make up a list of correspondences between the approximately 40 phonemes of Standard German (in the case of the 16th-century manuscript, Eastern Central Bavarian) and their Arabic equivalents. However, in the 1916 dictionary there is not even the slightest attempt at making a distinction between short and long vowels and they are written identically. Even the quality of the vowels is not observed consistently – as can be seen in the above case of the variety of phonemes represented by the letter *wāw*. This rather deficient way of writing sometimes even leads to such homographs as <ḡut> *gut* /gūt/ [gu:t^h] ‘good’ vs. <ḡut> *Gott* /got/ [gɔt^h] ‘God’.

To a certain degree, it is due to the deficiencies of the Arabic alphabet as far as vowels are concerned. Classical Arabic had a very simple triangular vowel system of *a*, *i*, *u* and *ā*, *ī*, *ū*. While the

pre-classical Arabic alphabet had only signs for the long vowels, with the letter *yā* for *ī* and *y* and the letter *wāw* for *ū* and *w*, the classical Arabic alphabet developed three diacritic signs for marking the short vowels and another one for marking reduplicated consonants. In the Persian variant, a special sign for /e/ arose as well, originally a letter for /h/. This letter is used in both ways in the 1916 dictionary:

Table 4. The values of <h> in the 1916 dictionary

• h	/h/ <huze> <i>Hose</i> ‘trousers’, <huḥ> <i>hoch</i> ‘high’
e	/e/ [ɛ] (in inlaut) <šperber> <i>Sperber</i> [ˈʃpʰɛrbɐ], [ˈʃpʰɛrbɛɪ] ‘a certain praying bird’, <fet> <i>fett</i> ‘fat’
	/e/ [ə] (in unaccented syllables, esp. in auslaut) <qawen> <i>kauen</i> ‘chew’, <tawen> <i>tauen</i> ‘thaw’
	/ē/ [e:] (in inlaut) <qamel> <i>Kameel</i> (Modern Germ. <i>Kamel</i>) [kʰaˈme:l] ‘camel’, <leber> <i>Leber</i> [ˈle:bɐ] ‘liver’, <kele> <i>Kehle</i> [ˈkʰe:lə] ‘throat’
	/ē/ [e:] (in auslaut) <fe> <i>Fee</i> [fe:] ‘fairy’
	/ā/ [ɛ:] <šedel> <i>Schädel</i> [ˈʃɛ:dəl] ‘skull’

Consonants have a somewhat better fate, as the consonant system of German is rather simple, and the Arabic alphabet in its Persian and Ottoman variants had a big enough inventory of letters available for representing German consonantal phonemes. Still, even in this case the spelling is neither completely phonetic nor completely phonologic. E.g. the initial antevocalic German <s-> /z-/ is mostly rendered as <z-> in the Arabic script in the dictionary, but there are four loanwords which are written with <s->: <salāt> *Salat* ‘salad’, <sardine> *Sardine* ‘sardine’, <sufa> *Sofa* ‘sofa’, <suldat> *Soldat* ‘soldier’.

On the other hand, we can observe a tendency to reflect the spelling of the German words represented in the Arabic transcription. For instance, word-internal written geminates appear as geminates in the Arabic transcription as well (NB: there are no phonological or phonetic geminates in German nowadays). Meanwhile, word-final written geminates are represented by a single grapheme – in accordance with phonology (and phonetics). Compare the following examples:

<auffyčir> *Offizier* ‘officer’; <airrin hauz> *Irrenhaus* ‘house for the mentally disabled’; <°essn> *essen* ‘eat’.

German <ck> is rendered in Ottoman-Turkish as <qk> in inlaut between vowels, probably thus imitating the two-grapheme cluster of the German original: <ārtišuqke> *Artischocke* ‘artichoke’, <(fr)šiluqkin> (*ver*)*schlucken* ‘gobble’, <fir °eqkiġ> *viereckig* ‘quadrangular’.

In morpheme/word-final position it is spelled as <-q>, despite German <ck>: <diq darmy> *Dickdarm* ‘colon’.

German written geminates in auslaut or syllable coda in general are not rendered as geminates: <°elbuġin> *Ellbogen* ‘elbow’, <mit-wuġ> *Mittwoch* ‘Wednesday’; <fet> *fett* ‘fat’; <bt> *Bett* ‘bed’.

We can also observe a sometimes slavish clinging to German spelling – even the typos in German words are faithfully rendered in the transcription, e.g.:

Table 5. Misspellings in the 1916 dictionary

- p. 18: <pfirše> *Pfirsche* instead of *Pfirsiche* ‘peaches’
- p. 18: <hazeluns> *Haselunß* instead of *Haselnuß* ‘hazelnut’
- p. 18: <walluns> *Wallunß* instead of *Wallnuß* ‘walnut’
- p. 19: <munče> *Münze* ‘coin’ instead of *Minze* ‘mint’
- p. 33: <bešmussin> *beschmüßen* instead of *beschmutzen* ‘to make dirty’
- p. 35: <blissin> *blissen* instead of *blitzen* ‘to flash (about a lightning)’
- p. 39: <špečil ārc̣> *Speziel arzt* instead of *Spezialarzt* ‘special medic’
- p. 40: <geburst hlfr> *Gebürst helper* instead of *Geburtshelfer* ‘helper at giving birth’

The dictionary creates an impression that it was written rather quickly, maybe with the intention to make some money out of the Ottoman-German alliance in World War I.

The complete list of the correspondences of graphemes and phonemes/phones in both texts would by far exceed the space allocated for this paper, but a small table of identical words and their spellings should suffice to show the different approaches by the two authors to the problem of spelling German in Arabic script:

Table 6. Comparison of spellings of identical words in the 16th-century manuscript and in the dictionary of 1916

German lexeme	16 th -century manuscript	Scherefeddin Pascha 1916
<i>bist</i> ‘[thou/you] art/are’	<p _i ist> /pist/ (Bavarian)	<bist>
<i>Brot</i> ‘bread’	<pr ^u ut> /prōt/ (Bavarian)	<brut>
<i>drei</i> ‘three’	<dra ^a i>	<dray>
<i>du</i> ‘thou, you (nom. sg.)’	<du ^u >	<du>
<i>eine(m)</i> ‘one, a’	<āin ^a m>	<āine>
<i>euch</i> ‘you (dat./acc. pl.)’	<auih̄>, <a ^u uih̄>	<auih̄>
<i>Gottes</i> ‘God’s’	<g ^u tt ^a s>	<g ^u tt ^s >, <g ^u tt ^a s>
<i>haben</i> ‘have’	<h̄a ^a b ^a n>	<habin>, <habn>
<i>Herr(en)</i> ‘man (men), lord(s)’	<h ^a r _i in>	<hr>, <her>
<i>Herz(en)</i> ‘heart(s)’	<h ^a rč ^a n>, <h ^a rč ^a n>	<hrč>
<i>Mutter</i> ‘mother’	<mu ^u t ^a r>	<mutter>
<i>Namen</i> ‘name(s)’	<na ^a m ^a n>	<namn>
<i>und</i> ‘and’	<au ^u nd>	<und>
<i>unser</i> ‘our’	<au ^u nz ^a r>	<aunzr>
<i>Vater</i> ‘father’	<fa ^a t ^a r>	<fater>, <fäter>

As the 16th-century manuscript records spoken Bavarian and the 1916 text is written in Standard German, there are not many correspondences of identical words. The above list is not complete, but representative. Interestingly, there is only one lexeme written (sometimes) identically in both sources: *euch* <auih̄> ‘you (dat./acc. pl.)’. This fact shows quite clearly that the two authors had very different approaches to their task.

Table 6 shows another characteristic feature of both texts. The same word is sometimes written differently in different instances: see the spellings of *euch*, *Herzen* in the 16th-century manuscript and the spellings of *Gottes*, *haben*, *Herr*, *Vater* in the 1916 dictionary.

4. Conclusions

This short survey of two attempts to write German with Arabic letters has led to the following conclusions. The only common trait of both texts is that neither of them succeeds in creating a coherent system of correspondence between phonemes and graphemes or in spelling the same words identically in all cases. Interestingly, the anonymous author/writer of the 16th-century manuscript still shows a more in-depth understanding of German phonology and/or phonetics (and also that of other languages) than Scherefeddin Pascha in 1916, and at least sometimes shows a tendency to differentiate vowel-length, as some spellings seem to be reserved for long vowels only. The language variants chosen to be transferred to a written form are rather different as well: a spoken Bavarian dialect in the case of 16th-century manuscript vs. codified Standard German in the 1916 dictionary.

Both documents, separated by approximately 325 years, share one extralinguistic trait. To our knowledge, they both seem to be without predecessors and without followers. They are neither part of a tradition nor the beginning of one. It is probably due to the fact that the German language was simply too far away from those areas where the Arabic alphabet was common. The Ottomans never completely conquered parts of the respective area of German settlement in Austria for more than a few years, despite the sieges of Vienna in 1529 and 1683. And, although many German settlements – especially in Hungary – were under Ottoman rule for centuries, there never seems to have arisen any necessity to write German with Arabic letters, except a few personal names or place-names in Ottoman documents. The main reason might also be the fact that Germans in these areas almost never converted to Islam – unlike, for instance, the South Slavic population in parts of Bosnia.

Thus we see here two absolutely isolated texts completely independent of each other in their attempts at spelling German words with Arabic letters – a 16th-century manuscript by an anonymous writer exploiting the possibilities offered by the Arabic script as adequately as possible, and a printed dictionary compiled by an early 20th-century scholar who did not even make full use of the means available in the Ottoman variant of Arabic spelling of his time.

References

- Bichlmeier, Ivušić 2013** – Bichlmeier, Harald; Ivušić, Branka. Zur dialektologischen Einordnung der deutschen Texte einer osmanischen Sammelhandschrift vom Ende des 16. Jh.s. In: Harnisch, Rüdiger; Graßl, Sigrid; Spannbaauer-Pollmann, Rosemarie (eds.). *Strömungen in der Entwicklung der Dialekte und ihrer Erforschung. Beiträge zur 11. Bayerisch-Österreichischen Dialektologentagung in Passau, September 2010.* (Regensburger Dialektforum 19) Regensburg: edition vulpes, 2013, 365–384.
- Gragger 1927a** – Gragger, Robert. Der magyarische Text von Murād's 'Glaubenshymnus' mit deutscher Übersetzung. In: Babinger, Franz et al. (eds.). *Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Nach Handschriften in Oxford und Wien.* Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter, 1927, 55–69.
- Gragger 1927b** – Gragger, Robert. Türkisch-ungarische Kulturbeziehungen. In: Babinger, Franz et al. (eds.). *Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Nach Handschriften in Oxford und Wien.* Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter, 1927, 1–32.
- Hadžijahić 1938** – Hadžijahić, Muhamed. *Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine.* Sarajevo: Štamparija Omer Šehić, 1938.
- Hadžijahić 1941** – Hadžijahić, Muhamed. Aljamiado Literatura (kod Hrvata). In: Ujević, Mate (ed.). *Hrvatska Enciklopedija.* Svezak I. *A-Automobil.* 2 vols. Zagreb (1), 1941, 300–301.
- Hadžijahić 1955** – Hadžijahić, Muhamed. Književnost na arabici (aljamiado). In: Babić, Anto; Krleža, Miroslav et al. (eds.). *Enciklopedija Jugoslavije.* Vol. I: *A-Bosk.* Zagreb: Izd. Nakl. Leksikografskoga Zavoda FNRJ, 1955, 144–145.
- Huković 1986** – Huković, Muhamed. *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči.* Sarajevo: Svjetlost, 1986.
- Huković 1997** – Huković, Muhamed (ed.). *Zbornik Alhamijado književnosti.* Sarajevo: Preporod, 1997.
- Ivušić 2012** – Ivušić, Branka. Die südslavischen Aljamiado-Texte der Wiener Sammelhandschrift Flügel 2006. In: *Welt der Slaven* 57/2, 2012, 380–398.
- Ivušić 2013** – Ivušić, Branka. *Sieben auf einen Streich.* Manuskript des Monats 04/2013. Available online: https://www.manuscript-cultures.uni-hamburg.de/mom/2013_04_mom.html [accessed on June 2019].
- Kontzi 1980** – Kontzi, Reinhold. Aljamiado-Literatur. In: *Lexikon des Mittelalters I: Aachen bis Bettelsordenskirchen.* Stuttgart: J. B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung, 1980, 415.

- =====
- Mittwoch 1927** – Mittwoch, Eugen. Die deutschen, magyarischen, kroatischen und lateinischen Texte der Wiener Sammelhandschrift. In: Babinger, Franz et al. (eds.). *Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Nach Handschriften in Oxford und Wien*. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter, 1927, 88–130.
- Mittwoch, Mordtmann 1927** – Mittwoch, Eugen; Mordtmann, Johannes Heinrich. Die Wiener Sammelhandschrift. In: Babinger, Franz et al. (eds.). *Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Nach Handschriften in Oxford und Wien*. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter, 1927, 70–87.
- Nametak 1981** – Nametak, Abdurahman (ed.). *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Sarajevo: Svjetlost, 1981.
- Neweklowsky 1996** – Neweklowsky, Gerhard. *Die bosnisch-herzegowinischen Muslime – Geschichte, Bräuche, Alltagskultur*. Klagenfurt, Salzburg: Wieser, 1996.
- Römer 2014** – Römer, Claudia. Cultural Assimilation of a 16th-Century New Muslim. The Mecmua ÖNB A. F. 437. In: Şahin, İlhan; Egawa, Hikari; Erdoğan Özünlü, Emine; Ögün, Tuncay (eds.). *CIÉPO 19. Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları*. 2 vols. İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını, 2014, 607–619.
- Scherefeddin Pascha 1916** – Scherefeddin Pascha. *Almanca tuhfe* [Älmanje thfe]. *Deutsches Geschenk*. Constantinopel: Buchdruckerei von Osman Bâi, Tchemberli Tasch, 1916.
- Siebs 1905** – Siebs, Theodor. *Deutsche Bühnenaussprache*. Dritte Aufl. Berlin, Köln, Leipzig: Albert Ahn, 1905.
- Siebs 1915** – Siebs, Theodor. *Deutsche Bühnenaussprache*. Elfte Aufl. Bonn: Albert Ahn, 1915.

HRONIKA / CHRONICLE

KONFERENĀE „DIALEKTĀLĀ LEKSIKA PIEROBEŽĀ. VĒSTURE, MŪSDIENAS, PERSPEKTĪVAS”

Conference „Dialectal Lexis in Borderlands. History, Modernity, Perspectives”

2019. gada 11.–12. aprīlī Prāgā norisinājās Čehijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūta rīkota starptautiska zinātniska konference „Dialektālā leksika pierobežā. Vēsture, mūsdienas, perspektīvas” (*Dialectal lexis in borderlands. History, modernity, perspectives*). Kopumā konferencē piedalījās 38 pētnieki no 9 valstīm: Čehijas, Horvātijas, Krievijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas, Slovākijas, Ukrainas, Vācijas. Referātos galvenā uzmanība tika veltīta pierobežas izlokšņu leksikai no dažādiem aspektiem.

Baltu valodniecībai konferencē tika veltīti vairāki referāti. Lietuviešu valodas institūta pētniece Dangole Mikulēniene (*Danguolė Mikulėnienė*) analizēja leksiskos aizguvumus Lietuvas perifērajās izloksnēs Baltkrievijā, Asta Leskauskaitē (*Asta Leskauskaitė*) un Vilija Ragaišienē (*Vilija Ragaišienė*) pievērsa uzmanību leksisko aizguvumu adaptācijai un lietojumam Dienvidlietuvas izloksnēs, bet Nijole Tomienē (*Nijolė Tomienė*) referēja par nosaukumu oficiālo un lokālo formu funkcionēšanu Lietuvas perifērajās izloksnēs Baltkrievijā.

LU Latviešu valodas institūtu pārstāvēja pētnieces Anna Stafeca un Liene Markus-Narvila. Anna Stafeca referātā „The dialectal lexis at Slavic-Latvian border area: Nautrēni case” (*Dialektālā leksika slāvu-latviešu pierobežā: Nautrēni*) iepazīstināja klausītājus ar pierobežā – Nautrēnu pagastā – lietoto latviešu valodu un tajā esošajiem aizguvumiem no slāvu valodām. Liene Markus-Narvila referātā

„Borderline cases of Slavisms and Lithuanianisms in the vocabulary of South-Western Kurzeme sub-dialects” (*Slāvismu un lituānismu robežgadījumi Dienvidrietumkurzemes leksikā*) pievērta uzmanību atsevišķiem problemātiskiem cilmes noteikšanas gadījumiem Latvijas-Lietuvas pierobežā lietotajā leksikā.

Liene Markus-Narvila

SOLVITAS POŠEIKO DALĪBA STARPTAUTISKĀS ZINĀTNISKĀS KONFERENCĒS ASV

Solvita Pošeiko's Participation in International Research Conferences in the USA

2019. gada pavasarī LU Latviešu valodas institūta pētniece Solvita Pošeiko piedalījās divās starptautiskās zinātniskajās konferencēs ASV.

Stažējoties Vašingtonas Universitātē (Sietlā, Vašingtonas štatā), S. Pošeiko piedalījās 25. REECAS (*The Ellison Center for Russian, East European and Central Asian Studies*) konferencē (26.–27.04.2019). Ik gadu konference orientējas uz pētījumiem, kas ir saistīti ar Krievijas, Austrumeiropas un Centrālāzijas izpēti dažādās zinātņu nozarēs. Šajā konferencē liela uzmanība tika pievērsta vēsturiskā naratīva lietojumam politiskajā diskursā (piemēram, plenārsēdes runātājas Anastasijas Edeles (*Anastasia Edel*) ziņojums par Kremļa vēsturisko notikumu interpretāciju), telpas izpratnes un drošības (personiskās, valsts, starptautiskās) jautājumiem.

S. Pošeiko organizēja paneldiskusiju „Language, people and public space: The case of Baltic states”, kurā piedalījās Austrumeiropas studiju departamenta doktorants un Skandināvijas studiju departamenta lektors. Referenti savos mutvārdu ziņojumos pievērsās gan kvantitatīvo (anketu, valodas zīmju), gan kvalitatīvo datu (interviju, publisko runu, interneta komentāru) analīzei, kopīgi diskutējot par valodu izvēles faktoriem jauktās ģimenēs, jauniešu lingvistiskajiem paradumiem, etnisko minoritāšu lingvistisko attieksmi pret valsts valodu un pieklājību politisko runu diskursā. S. Pošeiko referāts bija „„All foreign languages are equal, but some foreign languages are more equal than others”: Languages in the linguistic landscape of the Baltic states”, kurā pētniece analizēja metalingvistisko diskursu par dominējošām svešvalodām un to lietojumu lingvistiskajā ainavā.

REECAS konferences laikā tika prezentētas vairākas grāmatas, tai skaitā arī Vašingtonas Universitātes Baltu programmas direktora profesora Gunta Šmidchena monogrāfija „The Power of Song. Non-violent National Culture in the Baltic Singing Revolution” (2019).

Savukārt Medisonā (Viskonsinas štatā) S. Pošeiko piedalījās Skandināvijas studiju organizācijas (*Society for the Advancement of Scandinavian Study*) rīkotajā ikgadējā konferencē, kam šoreiz bija nosaukums „Closing the Frontiers?”. Lai gan konference tradicionāli saistās ar literatūras un vēstures studijām, vairākas sekcijas bija paredzētas valodu pedagoģijas un sociolingvistikas jautājumiem.

S. Pošeiko nolasīja referātu „City texts and how to read them: The case of the Baltic states”, kurā pievērsa uzmanību lingvistiskās ainavas izpētes metodoloģiskajiem virzieniem jeb „lasīšanas stratēģijām”, kas tiek attīstīti pēcdoktorantūras projektā „Pilsētu lingvistiskā ainava kā daudzpusīgs resurss Baltijas valstīs: valodnieka, uzņēmēja un studenta perspektīva”. Katra iepriekš minētā pētnieciskā joma tika ilustrēta ar jaunāko teoriju atzinumiem un praktiskiem piemēriem no Baltijas valstu lingvistiskās ainavas pētījumiem. Plašāk tika izvērsti jautājums – kā zināšanas par lingvistiskās ainavas teorijām un metodoloģiskajiem risinājumiem un pētījumu rezultātus (tai skaitā kvantitatīvo un kvalitatīvo datubāzi) padarīt sabiedrībai nozīmīgus un lietderīgus?

Solvita Pošeiko

P. S. Solvitas Pošeiko viesošanās ASV notika pēcdoktorantūras projekta „Pilsētu lingvistiskā ainava kā daudzpusīgs resurss Baltijas valstīs: valodnieka, uzņēmēja un studenta perspektīva” (2017.–2020.) (1.1.1.2/VIAA/1/16/011) komandējuma laikā (Rīkojums Nr. 7/27).

10. STARPTAUTISKĀ KONFERENCE PAR VALODU DAUDZVEIDĪBU EIROPĀ

10th International Conference on Language Variation in Europe

Jūnija beigās (26.–28.06.2019) Nīderlandes provincē Frīzlandē notika 10. starptautiskā konference, veltīta valodu daudzveidībai Eiropā ICLaVE (*The International Conference on Language Variation in Europe*), kas ir viens no nozīmīgākajiem forumiem par dialektu un valodu dažādību Eiropā. Tās mērķis ir pulcēt kopā Eiropas valodu vai to variantu pētniekus ar mērķi diskutēt par empīriskiem, metodiskiem un teorētiskiem jautājumiem valodu variantu pētniecībā. Konferenci organizēja Frīzu akadēmija, tā notika Frīzlandes provinces galvaspilsētā Leuwardēnā (*Leeuwarden* / frīzu valodā *Ljouwert*). Frīzlande no citām Nīderlandes provincēm atšķiras ar to, ka tai ir divas oficiālās valodas – nīderlandiešu valoda un rietumfrīzu valoda.

Šoreiz konferencē piedalījās ap 300 zinātnieku no apmēram 30 valstīm. Tā kā konferences darbs lielākoties noritēja paralēli 6 sekcijās, tad bija iespējams dzirdēt tikai nelielu daļu ziņojumu. Kā liecina apjomīgais konferences tēžu krājums, aplūkoto tēmu loks bija visai plašs – fonētiskie un morfoloģiskie varianti, leksiskā un semantiskā daudzveidība, valodu un dialektu savstarpējā ietekme un jaunu valodas variantu rašanās, migrantu valodas, to ietekme uz pamatnācijas valodu, arī valodu un dialektu kontaktu analīze u. c. Plašākās bija dialektoloģijas, vēsturiskās valodniecības un sociolingvistikas sekcijas.

Īpaša uzmanība bija veltīta dialektu klasifikācijai. Šajā sekcijā tika nolasīts arī šo rindu autores referāts „Latviešu valodas dialektu klasifikācija”. Interesanti bija dzirdēt, ka vairumam Eiropas valodu dialektu klasifikācija balstīta jaungramatiķu tradīcijās, izmantojot izoglosas, lai attēlotu dialektu robežas. Valodas variantu izpētei tālāk attīstoties, ievērojama loma bijusi valodu atlantiem, savukārt

sociolingvistikas attīstība ir ļāvusi analizēt ekstralingvistisko faktoru ietekmi uz valodas variantiem. Tomēr vairāku valodu dialektu robežas tika noteiktas, balstoties galvenokārt uz fonētiskiem kritērijiem, retāk izmantoti morfoloģiskie, vēl retāk leksiskie un gandrīz ignorēti sintaktiskie kritēriji.

Vairāki referāti tika veltīti valodas un dialektu situācijai Norvēģijā, kura pazīstama ar savu toleranto attieksmi pret dažādiem valodas variantiem, dialektu lietojumu rakstos, it īpaši interneta vidē. Interesanti, ka tieši jaunākā paaudze biežāk izvēlas rakstīt dialektā nekā vecākā vai vidējā paaudze. Tika uzsvērts, ka Norvēģijā dialekti ir prestižāki nekā citās Eiropas valstīs, tajos bieži runā visu sociālo slāņu iedzīvotāji.

Daudzi referāti bija veltīti arī rietumfrīzu valodas attīstības vēsturei un mūsdienu situācijai, kā arī tās izpētei. Rietumfrīzu valodā tiek izdotas grāmatas, tā tiek mācīta skolā, lietota publiskajā telpā, taču tās lietojums sarūk.

Katras sekcijas noslēgumā bija plaša diskusija. Latviešu valodas dialektu klasifikācija, kuras pamatā ir fonētikas un morfoloģijas kritēriji, arī izraisīja interesi, jo nepieciešamību ievērot arī morfoloģiskās īpatnības, klasificējot dialektus, atzina vairāki referenti. Kā konstatēja diskusijas dalībnieki, vairāki jautājumi vēl gaida izlemšanu, piemēram, dialektu klasifikācijas kritēriji, atšķirību noteikšana starp dialekta centru un perifēriju. Tāpēc, kopumā ņemot, nepieciešama modernāka pieeja Eiropas valodu (arī minoritāšu valodu) un dialektu klasifikācijai. Tika uzdots arī laikam viens no senākajiem jautājumiem – *ar ko atšķiras dialekts no valodas*, uz ko tika saņemta arī jau pazīstamā atbilde – *valoda ir dialekts ar armiju un floti*.

Kopumā konferencē bija jūtama rūpe par Eiropas mazo valodu un dialektu saglabāšanu straujajā pārmaiņu un unifikācijas laikmetā, par valodas lokālajām īpatnībām kā identitātes pamatu.

Anna Stafecka

KONFERENCE „LIVONICA 2019”**Conference “Livonica 2019”**

2019. gada 26.–27. gada augustā Rīgā, Latvijas Universitātē notika konference „Livonica 2019”, kurā tika aplūkoti lībiešu valodas, kultūras un vēstures jautājumi. Konferences rīkotāji bija Latvijas Universitātes Lībiešu institūts, Tartu Universitātes Igaņu un vispārīgās valodniecības institūts un Lībiešu kultūras centrs. Tā bija veltīta Latvijas Universitātes 100 gadu jubilejai un Lībiešu institūta pirmajam jubilejas gadam, kā arī bija viens no UNESCO Starptautiskā pirmiedzīvotāju gada pasākumiem. Konference notika ar Valsts pētījumu programmas projekta „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002) un Latvijas Universitātes atbalstu.

Konferences programma bija kārtota divās sesijās, bet abas dienas ievadīja plenārsēde ar galveno referātu – Latvijas Universitātes profesore Ina Druvieta uzstājās ar referātu „Livonian presence for development and maintenance of Latvian: triggering innovative approaches for language policy in Latvia”, bet Tartu Universitātes profesors Valters Langs (*Valter Lang*) ar referātu „Theory of Finnic arrival in the Bronze Age and its consequences for the ethnogenesis of the Balts”.

Konferencē tika nolasīti šādi referāti: Johanna Lākso (*Johanna Laakso*, Vīnes Universitāte) „Livonian from a comparative Finno-Ugric point of view”, Svens Eriks Sosārs (*Sven-Erik Soosaar*, Igaņu valodas institūts un Helsinku Universitāte) „Traces of Pre-Finnic substrate in Livonian dendronyms”, Roberta Spirģa (Latvijas Universitāte), Valentīnas Kuzņecovas (*Valentina Kuznetsova*, Krievijas Etnogrāfijas muzejs) un Vladislava Soboļeva (*Vladislav Sobolev*, Pēterburgas Valsts universitāte) kopreferāts „Spoon-shape Pendants in the Culture of Ancient Russia Inhabitants and Livs in the 11th–13th Centuries: Preliminary Results of Studing”, Aldurs Vunks (*Aldur Vunk*, Pērnavas muzejs) „How the Christianization Changed

the Borders of the Settlement area of Livonians”, Tūli Kuriso (*Tuuli Kurisoo*, Ķīles Universitāte) „More than meets the eye: Late Iron Age pendants from the areas of Livs”, Santra Jantunena (*Santra Jantunen*, Helsinku Universitāte) „Causative alternation in Livonian: Basic causative verb patterns”, Rohīrs Bloklands (*Rogier Blokland*, Upsalas Universitāte) „An implicational semantic map for Livonian indefinite pronouns”, Juha Lasi Tasts (*Juha-Lassi Tast*, Raumas licejs) „Kui Viktor Berthold kēratiz eņtš kīeldō”, Irīsa Priedīte (Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs) „Ziemeļkurzemes lībiešu materiālās kultūras krājums”, Rīta Valijarvi (*Riitta Valjarvi*, Londonas Universitāte, Upsalas Universitāte) „Discourses of language endangerment and the alleged last speakers of Livonian”, Dace Strelēvica-Ošiņa (Latvijas Universitāte) „Who Owns a Name? New Insights into Livonian-related Ethnonyms and Linguonyms”, Tūli Tuiska (*Tuuli Tuisk*, Tartu Universitāte) „Representing sounds of the spoken Livonian: the case of IPA”, Aija Jansone (Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs) „Apģērba attīstība „Lībiešu krastā” (19. gs. 2. puse – 20. gs. sāk.) pēc Pieminekļu Valdes materiāliem”, Kristofers Mouslijs (*Christopher Moseley*, Londonas Universitāte) „The Publication of the Gospel according to St. Matthew in Livonian and the British and Foreign Bible Society”, Heiki Valks (*Heiki Valk*, Tartu Universitāte) „Miscellanea on Finnic peripheries in Latvia in the 13th century: Atzele and Northern Curonia”, Patriks O’Rurks (*Patrick O’Rourke*, Tartu Universitāte) „The Livonian substrate in Estonia”, Eduards Plankājs (Latvijas Universitāte) „Suņu kaulu depozīti lībiešu kapulaukos un dzīvesvietās vēlajā dzelzs laikmetā”, Andras Kalnačas un Ilzes Lokmanes (Latvijas Universitāte) kopreferāts „Verba vajadzēt lībiskās saknes un modalitātes un distribūcijas īpatnības latviešu valodā”, Marili Tomingas (*Marili Tomingas*, Tartu Universitāte) „Demonstratives and personal pronouns in Livonian”, Renāte Blumberga (Latvijas Universitāte) „Kārlim Staltem 150 – arhīvos atrastie manuskripti”, Dzintars Ērglis (Latvijas Universitāte) „Kolkasraga lībiešu un latviešu pareizticīgā draudze (1918–1945): izpētes un interpretācijas problēmas”, Tartu Universitātes pētnieku Mīnas Norvikas (*Miina Norvik*), Karla Pajusalu (*Karl Pajusalu*) un Evas Sāras (*Eva Saar*) kopreferāts „Livonian in the UraTyp

=====

database”, Milda Dailidenaite (*Milda Dailidēnaitē*, Tartu Universitāte) „The Livonian jussive: corpus analysis”, Ulda Baloža un Gun-
tas Kļavas (Latvijas Universitāte) kopreferāts „Cik cilvēku runā lī-
biešu valodā?”, Valts Ernštreits (Latvijas Universitāte) „Livonians in
Vidzeme and Courland from the linguistic perspective”.

Renāte Blumberga

OKTOBRIS – TERMINOLOGU KONFERENČU MĒNESIS

October – the Month of Terminologist Conferences

Ne tik bieži mēdz notikt, ka kādas jomas pētniekiem vienā mēnesī būtu iespēja piedalīties divās nozīmīgās zinātniskās konferencēs, turklāt divās valstīs – Latvijā un Lietuvā. Tāds mēnesis terminologiem bija 2019. gada oktobris: 3. oktobrī Rīgā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā notika pirmās, 1919. gadā dibinātās, Terminoloģijas komisijas atceres konference „Latviešu terminoloģija simts gadus”, bet 17.–18. oktobrī Viļņā, Lietuviešu valodas institūtā – starptautiska zinātniska konference „Moksliniai, administraciniai ir edukaciniai terminologijos lygmenys” (Zinātniskie, administratīvie un izglītojošie terminoloģijas līmeņi). Gan viena, gan otra konference pēc numerācijas bija trešā, bet Lietuvā trešā tā bija tikai ar šādu nosaukumu. Lietuviešu valodas institūts (LVI) starptautiskas zinātniskas terminologu konferences rīko kopš 2009. gada, tāpēc īstenībā šī bija jau devītā.

Terminoloģijas komisijas 100-gadei veltītās konferences rīkotāji – Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB), Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Terminoloģijas komisija un Valsts pētījumu programmas projekts „Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” – sapulcināja referentus no 13 Latvijas institūcijām. Darbs noritēja divās plenārsēdēs un trijās paralēlajās sesijās. Pavisam programmā iekļauts 21 referāts. Referenti pārstāvēja LZA Terminoloģijas komisiju (TK), augstskolas un to zinātniskās pētniecības institūtus (Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Latvijas Mākslas akadēmija, Latvijas Universitāte (LU), LU Latviešu valodas institūts, Liepājas Universitāte, Rīgas Tehniskā universitāte, Ventspils Augstskola), Latvijas Nacionālo bibliotēku un LU bibliotēku, kā arī dažas citas institūcijas (Latvijas Poligrāfijas uzņēmumu asociācija, SIA „Heidelberg Latvija”, Latgaliešu valodas centrs). Referātos tika aplūkoti gan vispārīgie terminoloģijas teorijas

jautājumi (tradicionālā terminoloģijas teorija un tās mūsdienu kritika (Juris Baldunčiks), jēdzieni un termini *vārds*, *vārdkopa*, *saliktenis* (Aldis Lauzis) un *frazeoloģija* (Andrejs Veisbergs)), gan TK darba specifika un gadu gaitā paveiktais (terminoloģijas teorija un prakse Latvijā kopš XIX gs. vidus (LZA TK priekšsēdētājs Māris Baltiņš), TK radīto terminu liktenis (Iveta Pūtele), mūsdienu TK konsultācijas (LZA TK sekretāre Astrīda Vucāne) un sastatījums ar pirmās Lietuvas TK, kas nodibināta 1921. gadā pēc Latvijas TK parauga, darbu (Regīna Kvašīte)), kā arī pievērsta uzmanība Tenu Karmas (1924–2014) devumam terminoloģijas attīstībā (Daina Gavare). Citos referātos aplūkoti konkrētu nozaru (jomu) – bibliotēkzinātnes, botānikas, enerģētikas, grāmatniecības un grāmatrūpniecības, informācijas tehnoloģiju, izglītības zinātnes, jurisprudences, literatūrzinātnes, poligrāfijas, tēlotājmākslas – termini vai ar tiem saistīti jautājumi, kā arī terminu tulkošana un latgaliešu terminoloģijas izstrāde. Konferences referātu audioieraksti ir pieejami: <https://soundcloud.com/latvijas-nacionala-biblioteka/sets/latvie-u-terminolo-ija-100>, bet dažu referātu slaidrādes – <https://www.lnb.lv/lv/konferences-latviesu-terminologija-simts-gados-prezentacijas>.

Savukārt Lietuvā notikusī konference pēc valstu un referātu skaita bija līdz šim lielākā starptautiskā zinātniskā terminoloģijas konference: 16 valstis un 45 referāti, starp tiem 32 pieteikuši ārvalstu terminologi. Konferences rīkotāji – LVI Terminoloģijas centrs – uzaicināja trīs viesreferentus, kuru vizīti finansēja Lietuvas Zinātnes padome: Larisa Manerko (*Лариса Манерко*) no Maskavas M. Lomonosova Valsts universitātes (Krievija), Johans Mīkings (*Johan Myking*) no Bergenas Universitātes (Norvēģija) un Anita Noponen (*Anita Nuopponen*) no Vāsas Universitātes (Somija).

Ārvalstu terminologu referātos aplūkotās tēmas ļauj izveidot zināmu priekšstatu par terminoloģijas pētījumu prioritātēm pasaulē, turklāt var saskatīt paralēles, kam dažādās valstīs tiek pievērsta uzmanība. Vienu no tematiskajām grupām veido terminoloģijas mācīšanas saturs un forma, studiju procesa organizēšana (izņēmums nebija arī Lietuva), arī terminologu statuss un ar terminu kārtošanu saistītas jaunas profesijas (par to runāja referenti no Austrijas, Krievijas, Somijas, Zviedrijas). Otra pētījumu grupa aptver terminu avotus

(bāzes, virtuālas vārdnīcas, terminu kopas), to veidošanas un efektīvas izmantošanas teoriju un praksi. Līdz ar to aktuāls kļūst gan pašu terminu, gan to avotu un pētījumu sastatījums, kā arī daudzvalodu vārdnīcu veidošana (šos jautājumus aplūkoja Gruzijas, Latvijas, Polijas, Somijas, Ungārijas pārstāvji). Samērā daudz uzmanības tika veltīts kognitīvajai terminoloģijai, īpaši aktualizēta metaforu loma (terminologi no Dānijas, Itālijas, Krievijas iedziļinājās šādos pētījumos). Populārākās jomas bija aviācija, bioloģija, ekonomika, informācijas tehnoloģijas, jurisprudences, medicīna u. tml. Konkrēto nozaru terminus dažādos aspektos analizēja Horvātijas, Itālijas, Krievijas, Latvijas, Polijas, Slovākijas, Spānijas terminologi. Tika skarti arī daži citi terminoloģijas teorijas un prakses aspekti. Savukārt lietuviešu terminologu interešu lokā bija bibliotēkzinātnes, medicīnas, militārās jomas termini gan vēsturiskā, gan mūsdienu skatījumā. Ieskatā konferences norisē, kā arī tās programma un tēzes pieejami LVI mājaslapā: *lki.lt/lietuviu-kalbos-institute-vyko-3-ioji-tarptautine-moksline-terminologijos-konferencija/*

Starp Viļņas konferences dalībniekiem bija vairāki izcili terminologi, pazīstami jau kopš Ernestam Drezenam veltītajām konferencēm Rīgā: Heriberts Pihts (*Heribert Picht*) no Dānijas, Sergejs Griņevs-Griņevičs (*Siergiej Grinev-Griniewicz*) no Polijas. Virtuāli klāt bija arī Kristians Galinskis (*Christian Galinski*) no Starptautiskā terminoloģijas informācijas centra INFOTERM, kurš dibināts 1971. gadā un darbojas Vīnē. Vēl jāmin Krievijas pārstāvji Larisa Aleksejeva (*Лариса Алексеева*) no Permas Valsts universitātes un Konstantins Averbuhs (*Константин Авербух*) no Maskavas Valsts Baumana Tehniskās universitātes, kuri arī ir piedalījušies Rīgā notikušajās konferencēs.

Nobeigumā, salīdzinot divas konferences, uz skaitli „divi” gribētos palūkoties vēl citā aspektā. TK 100-gades konferencē divas terminoloģes – Regīna Kvašīte un Iveta Pūtele – pārstāvēja LU Latviešu valodas institūtu, savukārt Lietuvas konferencē divas terminoloģes – R. Kvašīte un Dace Šostaka – piedalījās kā Latvijas pārstāves. R. Kvašītes referāti „Terminoloģijas komisiju darbs Latvijā un Lietuvā” (Rīga, 03.10.2019) un „Lietuvių ir latvių terminijos gretinamieji tyrimai” (Lietuviešu un latviešu terminoloģijas

=====

sastatāmie pētījumi) (Viļņa, 17.10.2019) ir sagatavoti un nolasīti Valsts pētījumu programmas projekta „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002) ietvaros.

Abu konferenču rīkotājiem izdevās pulcēt patiesi ieinteresētus terminoloģijas speciālistus. Gan Latvijas, gan Lietuvas terminologu konferencēs piedalījās arī daudz klausītāju: Rīgā – no bibliotēkām un dažādām LZA TK apakškomisijām, savukārt Viļņā ieradās pat no ārzemēm.

Regīna Kvašīte

VIETVĀRDU DIENA 2019

Place Names Day 2019

Vietvārdu dienas ekspedīcija Viesītes novada Elkšņu pagasta mājās

Foto: Jana Taperte

Šogad Vietvārdu dienā Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētnieki un zinātniskie asistenti izlēma doties uz vietu, kur, pēc institūta vietvārdu kartotēkas datiem, var plūkt puķes Čučažiņā, iet sēņot Dieva dārzā, ganīt lopus Govs astē, peldēties Dvēselītē, uzkāpt Grūbulī, uzskriet Āža mugurā, iebrist Kaķaparā un kur vietvārdnieku ausis varētu priecēt *pors* [puors] Latvijā ierastā *purva* vietā, Sēlijai raksturīgās vietvārdu izskaņas *-ine*, *-išķi*, *-āni* un nu jau

daudzviet aizmirstie vietvārdu elementi *kaupre, rājums, vecaine, darījums, dēglis*. Tas viss vēl pagājušā gadsimta 60. gados bija atrodams Viesītes novadā.

Viesītes vietvārdi glabā ne tikai senas valodas liecības, tiem ir arī sena rakstu vēsture – Viesītes (upes) vārds minēts jau kādā 14. gadsimta dokumentā (Endzelīns 1951: 9), samērā daudz tagadējā Viesītes novada teritorijas vietvārdu savācis Augusts Bīlenšteins, vairāk nekā tūkstoš vai pat vairākus tūkstošus Viesītes novada (Elkšņu, Ieķin-grāves, Saukas) pagasta vietvārdu apkopojis arī Juris Plāķis (Plāķis II: 329–332, 336–339, 352–357).

Par otrās¹ pagastu Vietvārdu dienas ceļamērķi Viesīte tika izvēlēta kā viena no klusākajām 2017. gadā organizētajām vietvārdu talkas vietām – šajā novadā septiņos talkas mēnešos tika reģistrēti vien daži vietvārdi, kurpretim LU Latviešu valodas institūtā ir vismaz 3000 vietvārdu no četriem Viesītes novada pagastiem – Elkšņiem, Rites, Saukas, Viesītes. Neticot, ka vietvārdu ainava var tik krasi izmainīties un izzust, 2019. gada 18. oktobrī LU Latviešu valodas institūta, LU Baltu valodas katedras un Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras pārstāvji devās uz Viesītes Paula Stradiņa skolu. Vietvārdu diena iesākās ar viesošanu Paula Stradiņa skolā, kur pētniekus sagaidīja Viesītes muzeja „Sēlija” sabiedrisko attiecību vadītājs Jānis Dzimtais, Viesītes muzeja „Sēlija” vadītāja Anda Sloga, Viesītes skolēni un dzīvesgudrie un patiesi ieinteresētie Viesītes iedzīvotāji – Mazā bānīša draugu kopas dalībnieki. Bija sapulcējušies tieši tādi cilvēki, kuru aizrautība, interese un darbība ir visu pagastu vēstures un kultūras balsts. Turpat Paula Stradiņa skolā tika iztaujāti viesītieši, bet citas pētnieku grupas kopā ar skolēniem un novadniekiem devās īsās vietvārdu ekspedīcijās uz Elkšņu, Vārnavas un Saukas pagastu un atkal atgriezās Viesītē uz vietvārdu pēcpusdienu ar priekšlasījumiem un viktorīnu. Tik viegli vietvārdu ceļus izstaigāt un atgriezties ar aptuveni 300 Viesītes vietvārdu mēs nespētu, ja Vietvārdu dienas organizēšanā jau no paša idejas sākuma nebūtu iesaistīties un uzņēmies krietnu tiesu sagatavošanās darbu Jānis Dzimtais.

¹ Pirmā pagastu Vietvārdu diena tika organizēta Valkas novadā (par to sk. Rapa, S.; Silkāne, M. Vietvārdu diena 2018. *Linguistica Lettica*, Nr. 26. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 417.–420. lpp.).

Vietvārdu diena pierādīja, ka īpašā Viesītes novada vietu nosaukumu bagātība joprojām ir dzīva, taču ir mainījušās vietvārdu lietošanas tradīcijas. Kaut arī vietvārdi laikam gan ir gājuši skaitliskā mazumā depopulācijas, saimniekošanas tradīciju maiņas un citu iemeslu dēļ, taču iedzīvotāju vietvārdu informācijas apjoms, šķiet, nav mainījies – tas koncentrējies vietu stāstos, kas ir plaši, krāšņi un aptver vairākus desmitus gadu.

Visvairāk Viesītes novada ļaudis atceras mājvārdus un ar tiem saistītos stāstus – visi viesītieši ar apbrīnojamu precizitāti, gandrīz kā lasīdami acu priekšā noliktu karti, var nosaukt mājas vairāku kilometru rādiusā ap savu dzīvesvietu. Mājvārdi ir vieni no vislabāk aizsargātajiem un saglabātajiem vietvārdiem, jo tos atspoguļo kartēs un dokumentos un tos regulāri izmanto praktiskiem nolūkiem, taču arī te sastapām vietējās izrunas formas, kas atšķiras no oficiāli pierakstītām, piemēram, *Bērtmiņāni*, kas kartē ierakstīti kā *Bērtmināni*. Dzirdējam arī senos, agrākos māju nosaukumus. Tā Kūdru māju saimnieks stāsta, ka viņa un apkārtnē mājas agrāk sauktas pavisam citādi: Kūdras bijušas Kakta Strodi, Akācijas – Kakta Dzeņi, Saulītes – Kakta Bērtmiņāni, turklāt no šīs māju grupas saglabājušās tikai Kūdras, tātad uz galējas izžušanas robežas no pavisam nelielas teritorijas jau ir pieci vietvārdi. Apkopojot ekspedīcijā dzirdētos mājvārdus, šķiet, ka Viesītes novadā ir izveidojusies acīm redzama māju nosaukumu veidošanas tradīcija: viensētām tiek doti ar apkārtnējo ģeogrāfiju saistīti nosaukumi – faunu, floru vai kādu tuvējo ģeogrāfisko īpatnību raksturojoši vietvārdi: *Kadiķi*, *Smeltes*, *Dzeņi*, *Bērziņi*, *Silenieki*, *Kūdras*, *Lapsēni*, *Pakalnītes*, *Ošāni*, *Purmaļi*, *Gravāni*, *Kalnieši*, *Vilciņi* utt. Tātad pat no mājvārdu kopuma vien var spriest par novada ģeogrāfisko ainavu (parasti to raksturo galvenokārt āru vārdi), taču nedrīkst arī aizmirst, ka daļa šo mājvārdu var būt radusies no personvārdiem. To, ka vietvārdi bieži darināti no dabas objektu vārdiem, vēlāk atzīst arī paši viesītieši, vietvārdu viktorīnā pareizi atminot Viesītes novada vietvārdos visbiežāk pieminēto dzīvnieku – āzi.

Otra Viesītes novadā visbiežāk dzirdētā vietvārdu grupa ir mežu vārdi. Tos parasti sauc pēc īpašnieka vai tuvējo māju vārda (piemēram, *Patrupa meži*, *Romulīšu mežs*, *Spitānu mežs*). Lielajiem mežiem parasti ir pagasta vārds (piemēram, *Elkšņu mežs*). Iedzīvotāji vēl atceras, ka

tajos bijis daudz vilku un saimniekiem ierīkotas pļavas. Pļavu vārdus gan tikai ar grūtībām var atrast. Iedzīvotāji tos atceras, bet stāsta, ka vairs nelieto, jo pļavas vairs neapstrādā. Arī pļavu vārdi darināti gandrīz tikai no personvārdiem – lietotāju vai īpašnieku vārdiem (piemēram, *Avena pļava*, *Briņķa pļava*, *Budena pļava*, *Cīrulines pļava*, *Rudžu pļava*, *Saulīša pļava*). Pēc teicēju stāstītā, agrāk pļavas bieži ierīkotas mežā un purvos. Par to vēsta arī agrāk reģistrētie Elkšņu pagasta vietvārdi – liela daļa pļavu tika sauktas purva vārdā (*Bārza pūors*, *Lāču pūrs*, *Sīna pūors*, *Pora pļava*, *Zirgu pora pļava* Plāķis II: 330).

Visi aptaujātie Viesītes iedzīvotāji labi zina arī ūdeņu un purvu nosaukumus: *Sūpes ezers*, *Sūpes purvs*, *Klauces ezers*, *Aizkārķļa ezers*, *Piksteres ezers*, *Bukūža ezers* jeb *Bukūzis*. Tie ir tik daudz lietoti, ka nereti tiem izveidojušās dažādas formas, piemēram, Elkšņu pagasta *Aizkārķli*, kas kartēs dēvēts par Mazo Klauces ezeru, sauc arī par *Aizkārķļa ezeru*, *Aizkārķļu ezeru*, *Aizkārķlezaru*. Šīs formas lietotājam parasti slīd garām nemanāmas, jo tik ļoti saaugušas ar vienu ģeogrāfisku objektu, – jautāti pēc paralēlformām, viņi tās nemaz nenosauc, bet, klausoties brīvā runā, uzreiz dzirdams, cik dažādi var izlocīties viens nosaukums.

Vēl dzīvi ir arī kalnu nosaukumi. Lai gan kartē novada reljefs izskatās kalnu kalniem izraibināts, iedzīvotāji tos par īstiem kalniem neuzskata un nosaukumus dod lieliem, izteiksmīgiem pacēlumiem ar stāvām nogāzēm vai ar kādu nozīmīgu objektu, piemēram, *Strodu kalns* (tajā ir Strodu jeb Vecie kapi) Elkšņu pagastā, *Sperjāņu kalns* jeb *Sperjankalns*, kur tuvumā bijušas Sperjāņu mājas, *Ķeņģu kalns* jeb *Ķeņģa kalns*, kas nosaukts pēc netālu dzīvojošā saimnieka uzvārda.

Pārējo ģeogrāfisko objektu nosaukumi maz sastopami – gandrīz nav saglabājušies lauku, ganību, līdumu un dažādu sīku objektu vārdi. Taču izloksne, kaut arī kopvalodā tikai ar grūtībām saklausāma, vietvārdos joprojām pavisam dzīva: ir gan Viesītes novadam raksturīgā *a* pārvēršana par *o*, piemēram, *Lopsu kolns*, *Roktupīte*, *Couku kolns*, *Sērpiņkolns*, gan *ļ* pārvēršana par *l* *jo*-celmu vienskaitļa nominatīvā *š* priekšā, piemēram, *Zirgu celš*, gan arī senā sēliskā izskaņa, piemēram, *Cīrulines pļava*.

Viesītes novadam raksturīgi un vietvārdniekam interesanti šķiet ģeogrāfisko objektu grupu nosaukumi, kas ne vienmēr kartēs ir

atspoguļoti un arī vietējo uztverē par īstiem vietvārdiem netiek uzskatīti. Tā Kūdru mājas Elkšņu pagastā ar trim kaimiņmājām tika sauktas par *Kakta stūri*, jo celtas meža ielokā pie paša Sūpes purva, savukārt teritoriju ap Lieljāņu saimniecību sauc par *Kremlī*, jo tur savulaik izvietota padomju armijas karadaļa.

Nemot vērā šo guvumu, vietvārdu diena izvērtās par vērtīgiem un aizraujošiem īpašvārdu svētkiem. Gan valodnieki, gan ģeogrāfi varēja svinēt senas valodas liecības vietvārdos un vietvārdu dzīvīgumu, apbrīnot viesītiešu atsaucību un zināšanas un teikt un cildināt Viesītes muzeja „Sēlija” darbinieku ieinteresētību un organizatorisko darbu. Vietvārdu pēcpusdienā redzot ieinteresētos skatienus, dzirdot tūlītējas atbildes uz, mūsaprāt, grūtajiem viktorīnas jautājumiem un pamanot rūpīgos Mazā bānīša draugu kopas pierakstus, varam būt gandarīti un mierīgi – Viesītē vietvārdi vēl ilgi tiks godāti, lietoti un mīlēti no sirds.

Literatūra

Endzelīns 1951 – Endzelīns, J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.

Plāķis II – Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II daļa. Zemgales vārdi. Sast. Juris Plāķis. *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serija*. V sēj., Nr. 5. Rīga, 1939.

Sanda Rapa

IN MEMORIAM**IN MEMORIAM. AINA MIĶELSONE
(28.09.1926–22.03.2019)**

2019. gada pavasarī saņēmām skumju ziņu – 22. martā dzīves gaitas beigusi Aina Miķelsone, institūta kolēģu vidū saukta par Miķīti.

Darbu Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā Aina Miķelsone sāka 1953. gadā pēc Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes beigšanas – sākumā par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci, vēlāk – par vecāko zinātnisko līdzstrādnieci. 1967. gada 23. novembrī Aina Miķelsone aizstāvēja filoloģijas zinātņu kandidāta disertāciju „Saikļu lietojuma vēsturiskā attīstība latviešu rakstu valodā”.

Uzsākot darba gaitas, Aina nokļuva darba grupā, kas strādāja pie „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” (Mllvg I–II,

1959–1962). Pirmajā, fonētikai un morfoloģijai veltītajā akadēmiskās gramatikas sējumā Aina izstrādāja nodaļas par lietvārdu atvasināšanu ar priedēkļiem un puspriedēkļiem, par adjektīvu atvasināšanu ar priedēkļiem un puspriedēkļiem, ka arī nodaļas par apstākļa vārdiem un saikļiem. Otrajā sējumā viņas izstrādātas ir daļas par apstākļiem, dubultlocekli, vienlīdzīgiem teikuma locekļiem, savrupinājumiem.

Pēc „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” nodaļu sagatavošanas un aspirantūras pabeigšanas Aina Miķelsone sāka darbu pie „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” (1–8, 1972–1996) gan kā vārdnīcas atbildīgā redaktora vietniece, gan šķirkļu autore (sākot ar 2. sējumu). Paralēli šim darbam viņa kā līdzautore iesaistījās arī „Mūsdienu latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcas” (1996) un „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcas” (1995) sagatavošanā. Īpaši sirsnīgas bija Ainas Miķelsones attiecības ar Laimdotu Ceplīti, ne reizi vien dzirdējām stāstus par to, cik pašreizdzīgi un no visas sirds Laimdots Ceplītis veicis to vai citu darbu.

Kaut lielākais Ainas Miķelsones veikums ir iekļauts sagatavotajās vārdnīcās, viņa publicējusi arī vērtīgus rakstus par vārdu semantiku, latviešu valodas kultūru un gramatiku.

Pēc „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” pabeigšanas Aina Miķelsone (kopā ar Melitu Stengrevicu un vēl citiem kolēģiem) sāka darbu Valsts valodas centra Konsultāciju dienestā, kļūstot par tā vadītāju. Tolaik valodas konsultantu darbs bija ļoti aktīvs – sākās uzņēmumu dibināšanas laiks, katram no tiem vajadzēja noteikumiem atbilstošu nosaukumu; saņemot jaunās Latvijas Republikas pases, atklājās atšķirības vārdu un uzvārdu pareizrakstībā; tam visam pievienojās personas, kuras vēlējās noslēgt laulības ar ārzemniekiem, ļaudis, kuriem bija nepieciešams atzinums mantojuma lietās, un vēl, un vēl... Šis laika posms, kad diendienā strādājām ar Miķīti plecu pie pleca, palicis atmiņā īpaši labi. Tas bija darbs, kas prasīja lielu pacietību, gudrību, apķērību, prasmi risināt konfliktsituācijas, meklēt atbildes uz šķietami neatbildamiem jautājumiem. Tieši šajā darbā sevišķi atklājās Miķīša miers un humora izjūta, kas bieži vien saspringto konsultantu darbu padarīja priecīgāku un ļāva paskatīties uz notiekošo citām acīm.

Neskatoties uz dažām veselības problēmām, Miķītis allaž bija pilns dzīvesprieka, spara un možuma. Viens no mīļākajiem sarunu tematiem bija laukos, Ropažos, pavadītās brīvdienas un neskaitāmie padarītie darbi. Mēs, jaunākie kolēģi, varējām vienīgi izteikt savu apbrīnu par šo mūžam nerimstošo enerģiju un optimismu.

Domāju, ka ikviens, kuram bija prieks strādāt kopā ar Ainu Miķelsoni, arī atceras viņu kā sirsniņu, labsirdīgu un atsaucīgu kolēģi, kura neliedza padomu nedz valodnieciskos, nedz praktiskos dzīves jautājumos.

Anitra Roze

**ANTONIJA AHERO (13.09.1924–27.04.2019).
MŪŽĪBAS CEĻĀ**

**Antonija Ahero (13.09.1924–27.04.2019).
On the Path to Eternity**

Šī gada pavasaris atnesa vēsti par letonistes, ģermānistes un pedagoģes *Dr. philol.* Antonijas Ahero aiziešanu mūžībā. Ieraksti dokumentos vēstī, ka viņa dzimusi 1924. gada 13. septembrī Zaļmuižas (vēlākajā Nautrēnu) pagastā, taču ieraksts Bērzgales draudzes metriku grāmatā liecina, ka Aloiza un Ģertrūdes Jurkānu meita Antoņina (*sic!*) dzimusi 1921. gada 13. septembrī Rēzeknes apriņķa toreizējā Biržgaļa (vēlāk Bērzgales) pagastā. 1924. gadā mirst tēvs, un mātei vienai jāuzņemas rūpes par trim meitām. 1941. gadā Antonija pabeidz Rēzeknes vidusskolu.

Sākoties karam, 1941. gadā evakuējusies uz Nižņijnovgorodas (toreiz Gorkijas) apgabalu Krievijā, kur strādājusi dažādus darbus, arī bijusi vācu valodas skolotāja. 1943. gadā pārcēlusies uz Baškīriju,

kur strādājusi kara rūpnīcā, paralēli mācoties Baškīrijas Pedagoģiskā institūta Angļu valodas neklātienas nodaļā.

Pēc atgriešanās Latvijā no 1945. līdz 1947. gadam mācījies Latvijas Valsts pedagoģiskā institūta Angļu valodas nodaļā. Studiju laikā strādājusi par angļu un latviešu valodas skolotāju Rīgā, skolotājas darbu turpinājusi arī pēc augstskolas beigšanas.

1947. gadā nodibināta ģimene ar topošo ķīmiķi Nikolaju Ahero. Piedzimst meita Džuanita, kura diemžēl pāragri aiziet mūžībā, atstājot nesen dzimušo meitiņu Anitu.

No 1951. gada Antonija Ahero bijusi jaunākā zinātniskā līdzstrādniece ZA Valodas un literatūras institūtā, no 1953. līdz 1956. gadam – aspirante. 1959. gadā Antonija Ahero kļūst par vecāko zinātnisko līdzstrādnieci Valodas un literatūras institūtā. Šis laikposms saistīts ar divsējumu „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” izveidi, kuras nodaļu autore bija arī Antonija Ahero. Kā atcerējies valodniece Aina Blinkena, viņai bija laimējies nokļūt lieliskā kolektīvā, kur pieredzējušā pedagoga un latviešu valodas skolas gramatiku autora R. Grabja prasmīgajā vadībā strādājuši dažādu paaudžu valodnieki, tostarp arī Antonija Ahero un citi, kuriem visiem šī gramatika bija pirmais tāda veida zinātniskais darbs. Tas bijis aizrautīgs darbs, katru nodaļu kopīgi pārrunājuši, analizējuši, kopīgiem spēkiem meklējuši jaunus teorētiskos pamatus un praktiskos atzinumus, centušies ievērot valodas attīstības tendences.

Palicis atmiņā, kā A. Ahero piedalījās vienā no toreizējā ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta Latviešu valodas nodaļas sēdēm pagājušā gadsimta 80. gados, kurā tika spriests par valodas normēšanu. Toreiz A. Ahero uzsvēra, ka *valodas normas ir pārāk stīvas*, tām jābūt elastīgākām, jāseko valodas attīstībai.

1967. gadā Antonija Ahero sāka vadīt Svešvalodu katedru J. Alkšņa Rīgas Augstākajā kara aviācijas inženieru skolā, bet no 1974. līdz 1994. gadam viņa ir bijusi Svešvalodu katedras vadītāja Latvijas Zinātņu akadēmijā, kā arī vadījusi angļu valodas kursus aspirantiem, lai sagatavotu viņus zinātņu kandidāta minimuma eksāmenam svešvalodā.

Arī šo rindu autorei bija lieliska iespēja padziļināt angļu valodas prasmes pie pieredzējušās pasniedzējas Antonijas Ahero, kura bija ne

=====

tikai prasīga un stingra, bet arī atsaucīga un sirsnīga, un ļoti vienkārši, saprotami un loģiski izskaidroja angļu valodas gramatikas nianšes.

Līdztekus pedagoģiskajam darbam A. Ahero ir nodarbojusies ar zinātniski pētniecisko darbu valodniecības un metodikas jomā, jo īpaši ar angļu valodas īpašvārdu atveides principu izstrādi latviešu valodā, kas iznāca 2 izdevumos – „Angļu valodas īpašvārdi. VI / Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību latviešu literārajā valodā” (1961) un „Angļu īpašvārdu atveide latviešu valodā” (2006). A. Ahero publicējusi arī vairākus rakstus par latviešu valodas jautājumiem – par salikto īpašības vārdu veidiem mūsdienu latviešu valodā, par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā u. c.

Aizvadīts garš, nebūt ne viegls dzīves ceļš. Lai gaiša Aizsaules gaita Jums, pasniedzēj!

Anna Stafecka

2018. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS

Linguistics Books 2018

- 5th *International Scientific Conference „Contemporary Research in Phonetics and Phonology: Methods, Aspects and Problems”*, Riga, May 17–18, 2018. Abstracts. Ed. by Juris Grigorjevs, Inese Indričāne and Jana Tarperte. Riga: Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2018, 69 p. ISBN 9789984742991 (e-book). Tiešsaistes resurss: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005-> [skatīts 16.05.2018].
- 25-*oji tarptautinē mokslinē Jono Jablonskio konferencija „Variantiškumas kalbose ir jų atmainose”*. Universiteto g. 5, Vilnius, 2018 m. rugsėjo 27–28 d. Tezės = 25th *International Scientific Conference of Jonas Jablonskis „Variation across languages and their varieties”*. Universitetas st. 5, Vilnius, 27–28 September, 2018. Book of abstracts. Sud./Ed. Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2018, 82 pl. ISBN 9786090700020. Tiešsaistes resurss: <http://www.jablonskio-konferencija.ffj.vu.lt/lt/plenariniai-pranesimai-2/> [skatīts 01.10.2018].
54. *prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma” (1898) līdz mūsdienām”*. Referātu tēzes. 2018. gada 15. un 16. martā = *Prof. Arturo Ozolo 54-osios tarptautinēs mokslinēs konferencijās „Latvijai – 100. Gramatika: nuo Karlio Mühlenbacho „Teikums” (Sakinys) (1898) iki šių dienų”*. Pranešimų tezės. 2018 metų kovo 15 ir 16 d. = *Abstracts of the 54th Arturs Ozols international conference „Latvia’s Centenary. Grammar: from Karl Mühlenbach’s „Teikums” (Sentence) (1898) to the Present”*. March 15–16, 2018. Sast. Andra Kalnača. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, Baltu valodniecības katedra. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 51 lpp. ISBN 9789934183195.
- Acta Linguistica Lithuanica*, LXXVIII. Vyr. red. Grasilda Blažienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018, 265 pl. ISSN 1648-4444.
- Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 145. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valoda daudzveidībā”*. Tēzes = *International Scientific Conference „Language in its diversity” to commemorate the 145th anniversary of the academician Jānis Endzelīns*. Abstracts. Rīga: LU Latviešu

- valodas institūts, 2018, 78 lpp. ISBN 9789984742960. Tiešsaistes resurss: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005-> [skatīts 25.04.2018].
- Alševska, Māra. *Mācies burtus! : mana pirmā burtnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC, [2018], 48 nenumurētas lpp. ISBN 9789934075261.
- Auksoriūtē, Albina; Gaivenytē-Butler, Jolanta; Labanauskienē, Solvita; Mitkevičienē, Asta; Stunžinas, Robertas; Umbrasas, Alvydas; Zemlevičiūtē, Palmira. *Lietuviškos informatikos ir kompiuterijos terminijos tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2018, 440 pl. ISBN 9786094112256.
- Auseklis, Uldis. *No Ainas Ainažos līdz Žanim Žīguros : alfabētdzejolis*. [Rīga]: Annele, [2018], 48 nenumurētas lpp. ISBN 9789934559167.
- Auziņa, Ilze; Berķe, Maija; Lazareva, Anta; Šalme, Arvils; Vaivade, Vineta. *Laipa B1 : latviešu valoda : darba burtnīca*. Red. Anta Lazareva. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 64 lpp. ISBN 9789984829593.
- Balodis, Pauls. *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... : latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Atb. red. Ojārs Bušs. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 640 lpp. ISBN 9789984742922.
- Baltistica*, Nr. 53 (1). Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius: VU Press, 2018. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive> [skatīts 12.09.2019].
- Baltistica*, Nr. 53 (2). Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius: VU Press, 2018. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive> [skatīts 12.09.2019].
- Baltu filoloģija*, Nr. XXVI (2) 2017. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 188 lpp. ISSN 1691-0036. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/48914> [skatīts 12.09.2019].
- Baltu filoloģija*, Nr. XXVII (1/2) 2018. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 144 lpp. ISSN 1691-0036. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/48915> [skatīts 12.09.2019].
- Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės*. Sud. ir moksl. red.: Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, 408 lpp. ISBN 9786090700853.
- Birzniece, Mirdza (vākusi un sakārtojusi). *Lejaskurzemes teikas, nostāsti un spoku stāsti*, 2. Talsi: [Aizputes novada dome], 2018, 291 lpp. [1. daļa izdota 2006. gadā.] ISBN 9789934195723.

- Bumbiere, Daina. *Jautrās atskaņas*. Rīga: RaKA, [2018]. ISBN 9789984463926.
- Bumbiere, Daina. *Vārdiņš, vārdiņš, teikumiņš : vārdu un teikumu mīklas lasītprasmes apguvei*. Rīga: RaKA, 2018. ISBN 9789984463742.
- Ceļā uz latviešu tautu : rakstu krājums*. Sast. Vitolds Muižnieks. Galv. red. Artis Ērglis. Red.: Olīta Rause (latv. val.), Valdis Bērziņš (angļu val.); tulk. angļu val. Eva Eihmane. / Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 24. Arheoloģija, Etnogrāfija, Valodniecība, Antropoloģija, Vēsture. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2018, 160 lpp. ISBN 9789984747392, ISSN 1407-4540.
- Daugavpils cietokšņa fortifikācijas terminu vārdnīca = Словарь фортификационных терминов Даугавпилской крепости = Dictionary of Fortification Terms of Daugavpils Fortress*. Sast. un attēlu autori: Igors Kovaļovs, Māris Grunskis. Tulk. angļu val. Sandra Celmiņa. / Daugavpils cietokšņa kultūras un informācijas centrs. Daugavpils: Daugavpils pilsētas pašvaldības tūrisma attīstības un informācijas aģentūra, 2018, 33 lpp.
- Dzimte un tulkošana : rakstu krājums*. Sast. Irina Novikova. Zin. rec.: Sandra Meškova, Garets E. Hamiltons, Dimitars Kamburovs, Jeļena Vladimirska. Red.: Sigita Kušnere (latv. val.), tulk. angļu val. Marija Semjonova. / Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Dzimtes studiju centrs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, [2018], 210 lpp. ISBN 9789934183690. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/46039> [skatīts 12.09.2019].
- Dzīves lingvistika. Veltījumskrājums profesoram Jānim Valdmanim = Linguistics of Life. A Festschrift in Honour of Jānis Valdmanis*. Red. Inita Vītola. Rec.: Linda Lauze, Vilma Šaudiņa, Gunta Ločmele. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 384 lpp. ISBN 9789934183331.
- Eglīte, Inese; Andersone, Gita; Burkevica, Oļesja. *Латышский язык : первый учебник = Latviešu valoda : pirmā mācību grāmata*. Red. Margita Krasnā. Rīga: Zvaigzne ABC, [2018], 53, [2] lpp., 2 nenumur. lp., uzlīmes. ISBN 9789934076961.
- Gēmute, Līga. *Dēka auzu laukā*. Ilustr. Juta Tīrona. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 24 lpp. Mācību materiāli 5–9 gadus veciem latviešu bērniem Latvijā un pasaulē. Diaspora. Tiešsaistes resurss: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imigrantiem#tab5> [skatīts 30.10.2018].
- Gēmute, Līga. *Dēka gurķu dobē*. Ilustr. Juta Tīrona. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 24 lpp. Mācību materiāli 5–9 gadus veciem latviešu bērniem Latvijā un pasaulē. Diaspora. Tiešsaistes resurss: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imigrantiem#tab5> [skatīts 30.10.2018].

- Gēmute, Līga. *Dēka lazdu kalnā*. Ilustr. Juta Tirona. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 24 lpp. Mācību materiāli 5–9 gadus veciem latviešu bērniem Latvijā un pasaulē. Diaspora. Tiešsaistes resurss: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imigrantiem#tab5> [skatīts 30.10.2018].
- Gēmute, Līga. *Dēka mežā*. Ilustr. Juta Tirona. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 24 lpp. Mācību materiāli 5–9 gadus veciem latviešu bērniem Latvijā un pasaulē. Diaspora. Tiešsaistes resurss: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imigrantiem#tab5> [skatīts 30.10.2018].
- Gēmute, Līga. *Dēka ogulājā*. Ilustr. Juta Tirona. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 24 lpp. Mācību materiāli 5–9 gadus veciem latviešu bērniem Latvijā un pasaulē. Diaspora. Tiešsaistes resurss: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imigrantiem#tab5> [skatīts 30.10.2018].
- Godiņš, Guntars. *Miera ķēķis : Kas stāv aiz teksta? : sarunas*. Sast. un red. Guntars Godiņš. Rec. Mārīte Āboltiņa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, [2018], 247 lpp. ISBN 9789984829609.
- Gudrā ābece : darba burtnīca*. Autori: Viktorija Saldava-Reice, Inese Groza, Madara Šķirmante, Aiva Birzkopa, Dagnija Sama [u. c.]. Rīga: RaKa, [2018], 115 lpp. ISBN 9789984463865.
- Gudrā ābece : mācību grāmata*. Autori: Viktorija Saldava-Reice, Inese Groza, Madara Šķirmante, Aiva Birzkopa, Dagnija Sama [u. c.]. Rīga: RaKa, [2018], 176 lpp. ISBN 9789984463858.
- Gudrā ābece : skoloāja grāmata*. Autori: Viktorija Saldava-Reice, Inese Groza, Madara Šķirmante, Aiva Birzkopa, Dagnija Sama [u. c.]. Rīga: RaKa, [2018], 92 lpp. ISBN 9789984463872.
- Human language technologies – the Baltic perspective : proceedings of the eighth international conference Baltic HLT 2018*. Edited by Kadri Muischnek and Kaili Müürisep. / Frontiers in artificial intelligence and applications, Vol. 307. Amsterdam: IOS Press, [2018], XXI, 193 lpp. ISBN 9781614999119. Pieejams: <http://ebooks.iospress.nl/volume/human-language-technologies-the-baltic-perspective-proceedings-of-the-eighth-international-conference-baltic-hlt-2018> [skatīts 12.09.2019].
- Iesalnieks, Agris. *Ebreju alfabēta noslēpumi*. Red. Agris Iesalnieks. [Liepāja]: [LiePA], [2018], 62 lpp. ISBN 9789934569418. Arī kr. val.: Iesalnieks, Agris. *Тайны еврейского алфавита*. Ред. Агрис Иесалниекс; перевод на русский язык Николай Ивашкевич. [Liepāja]: [LiePA], [2018], 72 lpp. ISBN 9789934569425.

- International Scientific Conference „Onomastic Investigations”, Riga, May 10–12, 2018. Abstracts. Ed. by Sanda Rapa and Anta Trumpa. Riga: Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2018, 144 lpp. ISBN 9789984742977 (print), ISBN 9789984742984 (e-book). Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005-> [skatīts 25.04.2018].
- Ivoška, Darius. *Baltische Eigennamen in den Dokumenten des Deutschen Ordens. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde. Geisteswissenschaften, Philologie (04 H)*. Wissenschaftliche Betreuerin Prof. Dr. Grasilda Blažienė. / Institut für Litauische Sprache. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018, pp. 198. ISBN 9786094112188.
- Izglītība zinātnē un praksei = *Education for Science and Practice : LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes Skolotāju izglītības nodaļas rakstu krājums*. Sast. un red.: Anna Vulāne, Elita Stikute. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 112 lpp. ISBN 9789934183911. Pieejams: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/rakstukrajumi/> [skatīts 12.09.2019].
- Journal of Baltic Studies*. Vol. 49, Issue 4. ISSN 0162-9778 (print), ISSN 1751-7877 (online). Taylor & Francis, 2018. Pieejams: <https://www.tandfonline.com/toc/rbal20/49/4?nav=tocList> [skatīts 07.08.2019].
- Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, 5. Sudarė Rima Bakšienė, Nadežda Morozova. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018. ISBN 9786094112249.
- Kalviša, Liene. *Evidencialitāte latviešu valodā*. Rec.: Dr. philol. Linda Lauze, Dr. philol. Daiki Horiguchi. Tulk. angļu val. Brigita Cīrule. / *Res Latvienses V*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, [2018], 168 lpp. ISSN 2256-0262, ISBN 9789934181627. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/ResLatvienses/RL_5/Res_Latvienis_V.pdf [skatīts 29.10.2019].
- Kas manu tautu dara stipru*. Red. un ievada autors Valdis Rūmnieks. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, [2018], 168 lpp. [Skolēnu radošo darbu sērija]. ISBN 9789984829579.
- Kļava, Gunta. *Migrācijas procesu sociolingvistiskie aspekti: promocijas darba kopsavilkums : filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozarē. Apakšnozare: vispārīgā valodniecība = The Sociolinguistic Aspects of Migration Processes : Summary of Doctoral Thesis : Submitted for the Degree of Doctor of Philology in the Field of Linguistics*. Darba zin. vad. Dr. habil. philol. Ina Druviete. / Latvijas Universitāte. Rīga, 2018, 59 lpp. ISBN 9789934183874.
- Kļava, Gunta. *Migrācijas procesu sociolingvistiskie aspekti : promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozarē*,

vispārīgās valodniecības apakšnozarē. Darba zin. vad. *Dr. habil. philol. Ina Druviete.* / Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: [Latvijas Universitāte], 2018, 167 lpp. + 1 CD [Pieejams LU e-resursu repozitorijā].

Koluža, Rūta. *Mazā latviešu valodas pareizrakstības rokasgrāmata : mācību materiāli latviešu valodā.* Red.: Gunta Lejniece, Inese Auziņa. 3. izd. Rīga: Zvaigzne ABC, [2018], 110 lpp. ISBN 9789934075407.

Kontaktlingvistikas aktuālās problēmas : zinātnisko rakstu krājums pēc 2016. gada starptautiskās konferences „Valodu kontakti un kontrasti III” materiāliem = Актуальные проблемы контактной лингвистики : сборник научных статей по материалам международной конференции 2016 года „Языковые контакты и контрасты III” = Problems of Contact Linguistics : proceedings of the International Conference 2016 „Language Contacts and Contrasts III”. Zin. red.: Igors Košķins, Tatjana Stoikova; zin. rec.: Jeļena N. Remčukova, Anna Stafecka. / Ventspils Augstskola. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2018, 252 lpp. ISBN 9789984648811.

Latviešu tautas pasakas latviski un krieviski : lasi un mācies! = Латышские народные сказки на латышском и русском языке : читай и учись! Sast. Indra Putre. Tulk. Jana Boikova. Rīga: Zvaigzne ABC, [2018], 15 lpp. bez nr. ISBN 9789934044588.

Latviešu valodas rokasgrāmata. Zin. vad. un red.: *Dr. habil. philol. Ilga Janšone, Dr. philol. Anna Vulāne.* (Daudzfunkcionāls informatīvi praktisks elektronisks līdzeklis, lingvistisks uzzīņu un mācību materiāls.) Tiešsaistes resurss: <http://valodasrokasgramata.lv/> [skatīts 08.10.2018].

Latviešu-krievu vārdnīca : ap 11 000 vārdu = Латышско-русский словарь : около 11 000 слов. Sast. Harijs Kalniņš. Red. Ilze Čerņevska. 2. izd. Rīga: Avots, [2018], 301 lpp. ISBN 9789934534720.

Lībieši = Līvlizt. Autori: biedrība *Līvõ Kultūr sidām* (Lībiešu kultūras centrs: Gundega Blumberga, Renāte Blumberga, Baiba Damberga, Valts Ernštreits). [Rīga]: Līvu (lībiešu) savienība „Līvod Īt”, [2018], 48 lpp. ISBN 9789984936369. Arī angļu val.: *The Livonians = Līvlizt.* Authors: *Līvõ Kultūr sidām* (The Livonian Culture Centre: Gundega Blumberga, Renāte Blumberga, Baiba Damberga, Valts Ernštreits). Transl. Uldis Balodis. [Rīga]: Līvu (lībiešu) savienība „Līvod Īt”, [2018], 48 lpp. ISBN 9789984936376.

Līdaka, Ivars. *Cildeno valoda. Sanskrita skaidrojošā vārdnīca, II.* [Rīga]: [Sava grāmata], [2018], 394 lpp. ISBN 9789934552922.

Līdaka, Ivars. *Cildeno valoda. Sanskrita skaidrojošā vārdnīca, III.* [Rīga]: [Sava grāmata], [2018], 446 lpp. ISBN 9789934582066.

- Līdaka, Jolanta. *Kur pazūd garumzīmes? : praktiski materiāli patskaņu jaukšanas novēršanai*. 1. grāmata. Rec. Dr. paed. Sarmīte Tūbele. Rīga: RaKa, [2018], 102 lpp. ISBN 9789984463896.
- Līdaka, Jolanta. *Mēs esam divskaņi! : praktiski materiāli – kā atšķirt divskaņus au, ai, ie, ei, ui, o*. [90 uzdevumi] Rec. Dr. paed. profesore Sarmīte Tūbele. Rīga: MD Creative, [2018], 80 lpp. ISBN 9789934195297.
- Linde, Māris; Līdaka, Ivars. *Dieva valoda. Sanskrita skaidrojošā vārdnīca*, I. / Bibliotheca Lindana, XXXV. [Rīga]: [Sava grāmata], 2018, 500 lpp. ISBN 9789934552816.
- Linde, Māris; Līdaka, Ivars. *Indija. Sanskrita skaidrojošā vārdnīca*, II. / Bibliotheca Lindana, XXXVIII. [Rīga]: [Sava grāmata], 2018, 399 lpp. ISBN 9789934552977.
- Linguistica Lettica*, 26. Atb. red. Ilga Jansone. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 488 lpp. ISSN 1407-1932.
- Līvlīzīt āggastrōntōz = Lībiešu gadagrāmata 2018*. Sast. un lit. red. Gundega Blumberga; atb. red. Ieva Ernštreite. Lībiešu val. konsultants Valts Ernštreits. [Rīga]: Līvu (Lībiešu) savienība „Līvōd Īr”, 2018, 225, [6] lpp. ISBN 9789984936383.
- Losberga, Iluta; Marševska, Iveta; Auziņa, Una. *Mācību un pārbaudes uzdevumi 5–6 gadus veciem diasporas bērniem*. Red. I. Nagle. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018. (Digitāls mācību materiāls.) Tiešsaistes resurss: <http://maciunmacies.valoda.lv/images/speles/digitals-macibu-materials-macibu-un-parbaudes-uzdevumi-5-6-gadus-veciem-diasporas-skoleniem/> [skatīts 30.10.2018].
- Markus, Dace. *Prognozējamā neprognozējamība : bērnu valoda Latvijā = Predictable Unpredictability : Children's Language in Latvia*. Zinātniska monogrāfija. Rec.: Dr. philol. Anna Vulāne, Ph. D. Dzintra Bondā, Dr. psych. Hanss Šarls. Lit. red.: Agita Kazakeviča, Dīte Liepa (latv. val.); Guntars Dreijers (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2018, 208 lpp. ISBN 9789934549588.
- Mūsdienu tulkojumzinātnes un terminoloģijas jautājumi : VeA TSF studentu rakstu krājums*. Sast.: Juris Baldunciķis, Zane France. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2018, 172 lpp. ISBN 9789984648835.
- Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti : Sociolinguistic Aspects of National Identity*. Rakstu krājums. Zin. red. Ina Druvieta. Rec.: Regīna Kvašīte, Dīte Liepa, Ilze Oļehnoviča. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2018, 352 lpp. ISBN 9789934580000.
- No Apukalna veroties : Alūksnes puses malēnieši senāk un tagad*. Sast. Sandra Jankovska. Red. Sarmīte Balode. / Jaunlaicenes muižas muzejs. Rīga: Sava grāmata, 2018, 330 lpp., pielikumā 1 CD. ISBN 9789934552946.

- No Sventājas līdz Ancei : latviešu izlokšnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā.* Sast. Liene Markus-Narvila; zin. red. Benita Laumane. Rec.: Ieva Ozola, Edmunds Trumpa. 2. izd. / Liepājas Universitāte. Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2018, 238 lpp. ISBN 9789934569432. Tiešsaistes resurss: <http://dom.lndb.lv/data/obj/571526.html> [skatīts 06.09.2019].
- Noriņa, Rasma. *Vidzemes lībiešu dzimtas: Bisnieki, Hirši, Priediņi, Martinsoni : no 18. gs. līdz mūsu dienām.* Lit. red. Ieva Jansone; red.: Regīna Jozauska (angļu val.), Agris Timuška (vācu val.). / Letonikas bibliotēka. Rīga: Zinātne, [2018], 232 lpp. + 1 CD. ISBN 9789934549465.
- Onomastica Lettica : zinātnisko rakstu krājums.* 5. laidieni. Atb. red. Sanda Rapa; red. kolēģija: Laimute Balode, Ilga Jansone, Renāte Siliņa-Piņķe, Anta Trumpa. Rec.: Dzintra Hirša, Lembits Vaba. Onīmu sarakstu veidotājas: Ilze Štrausa, Anta Trumpa. Lit. red.: Gunita Arnavā, Sanda Rapa, Ilze Štrausa, Jana Taperte. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 295 lpp. ISBN 9789984742939.
- Pamiļjane, Laima; Hitrova, Ingūna; Bernāne, Juta. *Mācāmie latviešu valodu : 10–12 gadi.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018. (Digitāls mācību materiāls bēgļiem un patvēruma meklētājiem) Tiešsaistes resurss: <http://maciummacies.valoda.lv/?start=8> [skatīts 30.10.2018].
- Parīzes Universitātes doktors, Austrālijas Humanitāro zinātņu akadēmijas loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis, Latvijas Universitātes Goda doktors, Dienvidaustrālijas Flindersa Universitātes emeritētais profesors Trevors Gārts Fennels : biobibliogrāfija = Doctor of the University of Paris, Fellow of the Australian Academy of the Humanities, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, Doctor Honoris Causa of the University of Latvia, Professor Emeritus, Flinders University of South Australia Trevor Garth Fennell : biobibliography.* Sast. Venta Kocere; bibliogrāfijas sast. Dagnija Ivbulē; lit. red. Ieva Jansone. T. G. Fennela tekstus latviešu valodā tulk. Pēteris Vanags, priekšvārdu angļu val. tulk. Edīte Muižniece. / Latvijas zinātnieki. / Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka. Rīga: Zinātne, 2018, 400 lpp., 32 nenumur. lpp., ielīmes. ISBN 9789934549540.
- Petre, Biruta. *Olafa Gūtmaņa dzejas vārdi : lietvārdi.* Rec.: Ieva Zuicena, Linda Zulmane. / Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja: LiePA, 2018, 760 lpp. ISBN 9789934569272.
- Rasnače, Ģertrūde. *Aiz upes Aizupieši.* [Par dzimtu uzvārdiem]. [Līvāni]: [Aija Pastare], [2018], 427 lpp. ISBN 9789934876332.
- Rozenvalde, Kertu. *Daudzlīmeņu valodas politika augstākajā izglītībā Igaunijā un Latvijā: nacionālās universitātes : promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības nozarē, apakšnozare: vispārīgā*

valodniecība = Multilayered Language Policy in Higher Education in Estonia and Latvia: Case of National Universities : summary of doctoral thesis submitted for the degree of doctor of philology, subfield of general linguistics. Darba zin. vad. Dr. habil. philol. Ina Druviete. Rec.: Dr. habil. philol. Dace Markus, Dr. philol. Sanita Lazdiņa, Dr. philol. Birute Klāsa-Langa. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2018, 55 lpp. ISBN 9789934183881.

Rozenvalde, Kertu. *Multilayered Language Policy in Higher Education in Estonia and Latvia: Case of National Universities : doctoral dissertation submitted for the degree of doctor of philology in linguistics, subfield: general linguistics.* Supervisor Dr. habil. philol. Ina Druviete. / University of Latvia. Faculty of Humanities. Rīga: [University of Latvia], 2018, 196 lpp. + 1 CD. [Pieejams LU e-resursu repozitorijā.]

Sarma, Inga; Ābola, Signe. *Latviešu valoda studentiem : lasīšanas tekstu un uzdevumu krājums*, II. Red. Sanita Lazdiņa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 170 lpp. ISBN 9789984829562.

Scriptus Manet : humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls. Nr. 7 (1/2018). Atb. red. Anita Helviga; red. kolēģija: Laimute Balode, Alvīds Butkus, Zanda Gūtmane, Kriss Heils, Daiki Horigučī, Benedikts Kalnačs [u. c.]. Lit. red.: Anita Helviga (latv. val.), Sigita Ignatjeva (angļu val.). / Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja: LiePA, 2018, 159 lpp. ISSN 2256-0564.

Smirnova, Tatjana. *Fonoloģiskais ikoniskums ekspresīvajos un operatīvajos tekstos sastatāmajā skatījumā : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozarē, salīdzināmās un sastatāmās valodniecības apakšnozarē = Phonological Iconicity in Expressive and Operative Texts: Contrastive Perspective : summary of the doctoral thesis submitted for the conferment of the doctoral degree in philology, subfield: comparative and contrastive linguistics.* Zin. vad. Dr. habil. philol. Dace Markus; rec.: Dr. philol. Jānis Sīlis, Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. philol. Zaiņa Ikere. / Liepājas Universitāte. [Rīga]: RTU Izdevniecība, Liepāja: LiepU, 2018, 67 lpp. ISBN 9789934221590.

Smirnova, Tatjana. *Fonoloģiskais ikoniskums ekspresīvajos un operatīvajos tekstos sastatāmajā skatījumā = Phonological Iconicity in Expressive and Operative Texts: Contrastive Perspective : promocijas darbs filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozarē, salīdzināmās un sastatāmās valodniecības apakšnozarē.* Zin. vad. Dr. habil. philol. Dace Markus. Liepāja: [nav zināms], 2018, 184 lpp. + 45 lpp.

Sporta runa : īsa angļu-latviešu vārdnīca = Sports talk : a small English-Latvian dictionary. Anglisko daļu kompilējis Leonīds Gurevičs (ASV),

- latvisko daļu sakopojis Pēteris Bormanis (Latvija). Bostona: [nav zināms], 2018, 77 lpp. ISBN 9781532380075.
- Straupeniece, Daiga. *Latviešu valoda Lietuvā – Būtiņģē un Sventājā*. [Monogrāfija.] Rec.: Alvids Butkus, Ilmārs Mežs. / Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja: LiePA, 2018, 232 lpp. ISBN 9789934569258.
- Šaltāne, Anita; Asare, Baiba; Pelcmane, Inga. *Latvija laikā un telpā. Pilsētas : 12–14 gadi*. Red. Santa Kazāka. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018. (Digitāls mācību materiāls diasporas skolēniem) Tiešsaistes resurss: http://maciunmacies.valoda.lv/images/speles/Latvija_laika_un_telpa_2018/ [skatīts 30.10.2018].
- Šaltāne, Anita; Asare, Baiba; Pelcmane, Inga. *Mācāmies latviešu valodu : 13–14 gadi*. Red. Anta Lazareva. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018. (Digitāls mācību materiāls bēgļiem un patvēruma meklētājiem) Tiešsaistes resurss: <https://valoda.lv/games/macamies-latviesu-valodu-13-14-gadi/> [skatīts 30.10.2018].
- Tagad : zinātniski metodisks izdevums. Nr. 11. Atb. red. Sanita Lazdiņa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 150 lpp. ISSN 1407-6284. Pieejams: <http://maciunmacies.valoda.lv/par-latviesu-valodas-apguvi/zurnals-tagad> [skatīts 30.10.2018].
- Talce, Ārija. *Mācos latviešu valodu : svarīgākie likumi, vingrinājumi, testi*. Red. Inese Auziņa. Rīga: Zvaigzne ABC, [2018], 94 lpp. ISBN 9789934078088.
- Tomme-Jukēvica, Ingēra. *Bilingvālo rusofono pirmsskolas vecuma bērnu latviešu runas specifika : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares lietīšķās valodniecības apakšnozarē = The Latvian Speech Specifics of the Russophone Bilingual Preschoolers. Summary of Doctoral Degree in Linguistics, Subfield: Applied Linguistics*. Zin. vad. Dr. philol. Anna Vulāne. Rec.: Dace Markus, Sanita Lazdiņa, Marina Platonova. / Ventpils Augstskola, Tulkošanas studiju fakultāte. Ventpils, 2018, 79 lpp.
- Tomme-Jukēvica, Ingēra. *Bilingvālo rusofono pirmsskolas vecuma bērnu latviešu runas specifika : promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietīšķās valodniecības apakšnozarē*. Zin. vad. Dr. philol. Anna Vulāne. / Ventpils Augstskola. Tulkošanas studiju fakultāte. Ventpils: [nav zināms], 2018, 266 lpp.
- Tropa, Ilona. *Saklausām skaņas vārdā*. Rīga: RaKa, [2018], 50 lpp. + 4 lpp. pielikumi. ISBN 9789984463902.
- Valoda – 2018 : valoda dažādu kultūru kontekstā : XXVIII zinātnisko rakstu krājums : proceedings of Scientific Readings XXVIII*. Atb. red. Svetlana

Polkovņikova. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2018, 392 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984148618.

Valoda: nozīme un forma 9. Gramatika un pragmatika = Language: Meaning and Form 9. Grammar and pragmatics. Krājuma sast. un red.: Andra Kalnača, Ilze Lokmane. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 220 lpp. ISSN 2255-925, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934183713. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/VNF_9/Book_Valoda_Nozime_Forma_9.pdf [skatīts 02.11.2019].

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 13. Atb. red. Anna Vulāne. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2018, 192 lpp. ISSN 1691-273X.

Valodu apguve: problēmas un perspektīva : zinātnisko rakstu krājums = Language Acquisition: Problems and Perspectives : Conference Proceedings, XIII/XIV [13/14]. Atb. red. Diāna Laiveniece. Lit. red.: Anīta Helvīga (latv. val.), Rita Grāvelsiņa (angļu val.). / Liepājas Universitāte. Liepāja: LiePA, 2018, 190 lpp.

Valsts valodas komisijas raksti, 9. sējums „Reformācija un valoda”. Dr. phil. Valda Tēraudkalna un Dr. habil. philol. Andreja Veisberga redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latv. val.), Regīna Jozauska (angļu val.). Rīga: Zinātne, [2018], 128 lpp. ISBN 9789934549632. Pieejams: https://www.president.lv/storage/kcfinder/files/VVK_9_sejums_Reformacija_un_valoda_2018.pdf [skatīts 07.09.2019].

Vārds un tā pētīšanas aspekti : rakstu krājums = The Word: Aspects of Research : conference proceedings, 22 (1/2). Atb. red.: Dr. philol. Gunta Smiltnece un Dr. philol. Linda Lauze; lit. red.: Sofija Bauere (angļu val.), Linda Gaile (vācu val.). / Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja: LiePA, 2018, 329 lpp. ISSN 1407-4737. Pieejami kopsavilkumi: <https://www.liepu.lv/lv/1204> [skatīts 08.06.2019].

Zinātniskā rakstīšana un pētījumu rezultātu izplatīšana. Kristīnes Mārtinsones un Anitas Piperes zinātniskajā redakcijā. Autori: Uldis Berķis, Maija Dambrova, Inese Gobiņa, Kristīne Mārtinsones, Ivans Jānis Mihailovs, Anita Pipere, Signe Riekstiņa, Inta Rozenvalde, Daiga Spila, Kristīne Šneidere, Justīne Viķe, Inga Znotiņa. Rec.: PhD Daiga Kamerāde, Dr. habil. oec. Baiba Rivža, Dr. biol. Dace Tirzīte; lit. red. Inta Rozenvalde. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2018, 301 lpp. ISBN 9789934563386.

Znotiņa, Inga. Otrās Baltu valodas apgūvēju korpuss: izveides metodoloģija un lietojuma iespējas : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas

doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietiskās valodniecības apakšnozarē = Learner Corpus of the Second Baltic Language: Methodology of Creation and Usage Possibilities : Summary of Doctoral Thesis Submitted for the Conferment of the Doctoral Degree in Philology : Linguistics Subfield: Applied Linguistics. Darba zin. vad. *Dr. philol.* Ilze Auziņa; rec.: *Dr. paed.* Diāna Laiveniece, *Dr. philol.* Anta Trumpa, *Dr. hum.* Egle Žilinskaite-Šinkūniene (Eglē Žilinskaitē-Šinkūniē). / Liepājas Universitāte. Liepāja: Liepājas Universitāte, LiePA, 2018, 58 lpp. ISBN 9789934569302.

Zuzānu kolekcijas izstāde „Valoda”. Valoda = Language : Zuzānu kolekcijas izstāde, Mūkusalas Mākslas salona Lielā zāle, 26.04.–22.06.2018. Kuratore, teksts: Arta Vārpa; mākslinieki: Pēters Alliks, Valdis Āboliņš, Leonīds Āriņš [u. c.]; tulk. Valts Miķelsons. Rīga: [Mūkusalas Mākslas salons], [2018], 28 lpp.

Глобальные и локальные процессы в славянских языках, литературах и культурах : сборник научных трудов = Globālie un lokālie procesi slāvu valodās, literatūrā un kultūrā : zinātnisku rakstu krājums. Zin. redkol.: Maija Burima, Tatjana Carjkova, Ausma Cimdiņa, Rozanna Kurpniece, Janīna Kursīte-Pakule [u. c.]. Tulk. latv. val.: Iveta Narodovska, Linda Eltermāne; tulk. angļu val.: Anastasija Vedela. Rec.: Anna Stankeviča, Marko Karatocolo. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rusistikas un slāvistikas nodaļa. / Rusistica Latviensis, 7. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, [2018], 343 lpp. ISBN 9789934183423.

Доклады на XVI международном съезде славистов (Белград, 20.08.2018.–27.08.2018.) = Referāti XVI starptautiskajā slāvistu kongresā (Belgrada, 20.08.2018.–27.08.2018.) = Contributions to the XVI international congress of slavists (Belgrade, 20.08.2018.–27.08.2018.). Zin. red. *Dr. philol.* prof. Igors Koškins. / Национальный комитет славистов Латвии = Latvijas Nacionālā slāvistu komiteja. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 80 lpp. ISBN 9789934183645.

Sastādījusi *Mg. hum.* Marita Silkāne

ZIŅAS PAR AUTORIEM / ABOUT THE AUTHORS

Natālija ABROLA (1973) – *Mg. paed.*, doktorante, LU Starptautiskais Indijas studiju institūts (*Mg. paed., doctoral student, International Institute of Indic Studies, the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: natalija.burisina@gmail.com

Rima BAKŠIENE (*Rima Bakšienė*, 1972) – *Dr. hum.*, docente, vadošā pētniece, Lietuviešu valodas institūts (*Dr. hum., Assistant professor, Senior Researcher, Institute of the Lithuanian Language*), e-pasts/e-mail: rima.baksiene@lki.lt

Haralds BIHLMEIERS (*Harald Bichlmeier*, 1969) – *PhD, Dr. phil. habil.*, Saksijas Zinātņu akadēmija Leipcigā, Mārtiņa Lutera Halles-Vitenbergas universitāte (*PhD, Dr. phil. habil., Saxon Academy of Sciences and Humanities, Martin Luter University Halle-Wittenberg*), e-pasts/e-mail: harald.bichlmeier@uni-jena.de

Renāte BLUMBERGA (1971) – *Dr. hist.*, vadošā pētniece, LU Lībiešu institūts (*Dr. hist., Senior researcher, Livonian Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: renate.blumberga@lu.lv

Nilss DANNEMARKS (*Nils Dannemark*, 1956) – *PhD*, profesors, Sāmu lietišķo zinātņu universitāte (*PhD, Professor, Sámi University of Applied Sciences*), e-pasts/e-mail: Nils-Ivar-S.Dannemark@samiskhs.no

Anita HELVIGA (1965) – *Dr. philol.*, pētniece, Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārais institūts (*Dr. philol., Researcher, Kurzeme Institute of Humanities of the Liepaja University*), e-pasts/e-mail: anita.helviga@liepu.lv

Sigita IGNATJEVA (1972) – *Mg. philol.*, zinātniskā grāda pretendente, lektore, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte (*Mg. philol., PhD candidate, Lecturer, Faculty of Humanities and Arts of the Liepaja University*), e-pasts/e-mail: sigita.ignatjeva@liepu.lv

=====

Zaiga IKERE (1945) – *Dr. habil. philol.*, profesore, Daugavpils Universitāte (*Dr. habil. philol., Professor, Daugavpils University*), e-pasts/e-mail: zaiga.ikere@du.lv

Regīna KVAŠĪTE (*Regina Kvašytė*, 1962) – *Dr. philol.*, pētniece, LU Latviešu valodas institūts, docente, Šauļu universitāte (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia, Assistant Professor, Šiauliai University*), e-pasts/e-mail: kvasyte@hu.su.lt

Liene MARKUS-NARVILA (1982) – *Dr. philol.*, pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: lienemarnar@gmail.com

Solvita POŠEIKO (1985) – *Dr. philol.*, pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: solvita.poseiko@gmail.com

Vija POŽARNOVA (1986) – *Mg. hum.*, zinātniskā asistente, doktorante, LU Latviešu valodas institūts (*Mg. hum., Research assistant, doctoral student, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: vijapozarnova@gmail.com

Sanda RAPA (1975) – *Dr. philol.*, pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: sanda.rapa@inbox.lv

Anitra ROZE (1971) – *Dr. philol.* (*Dr. philol.*), e-pasts/e-mail: anitraroze@inbox.lv

Marita SILKĀNE (1976) – *Mg. hum.*, zinātniskā asistente, LU Latviešu valodas institūts (*Mg. hum., Research assistant, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: pasts.maritai@gmail.com

Anna STAFECKA (1953) – *Dr. philol.*, vadošā pētniece, LU Latviešu valodas institūts (*Dr. philol., Leading researcher, Latvian Language Institute of the University of Latvia*), e-pasts/e-mail: anna.stafecka@inbox.lv

LINGUISTICA LETTICA 27
Salikts: LU Latviešu valodas institūtā
Iespiests: SIA „Latgales druka”
Metiens 100 eks.